Bha

38

117

UTTAM S. NAGPAL
4. HIRA ... CO-OP. H. SOC.
Near ... Cinema
SINDHUNAGAR-421 004.

B-8 (142)

سِنڌڙي ٿِي ڳائي

SINDHUNAGAR-421 004.
000036
...GAR-421 004

نارايڻ ڀارتي

لوڪ ساهتيه پرڪاش

اشوڪ پريس، اُلهاس نگر ٣

شري نارائڻ ڀارتي

چترڪار:- شري اين- ميلواڻي

فهرست

چا بابت | صفحو

١. پي. آنند وٽان - ٧-١٠

٢. شروعات - ١١-١٨

٣. سنڌڙي تي ڳائي - ١٩-٤٢

پاشا ۽ اپپاشا، سرلي ٻولي،
سرلي گيت، وچولي ٻولي،
وچولي گيت، لاڙي ٻولي،
لاڙي گيت، ٿري ٻولي،
ٿري گيت، لاسي ٻولي،
لاسي گيت، آخر ۾.

٤. لاڏا بيٺي ڳايان - ٤٣-٨٦

لاڏا ڇا آهن، واڌائي، ٻوچڻي
پرڻو، سات سڳڻ، اهنڌر،
ڏک، ڇڇ، وهڏي، سمت قيرا،
زيور، آخر ۾.

٥. سماجڪ پس منظر - ٨٧-١١٤

مدي، سنڌ، ٻتي-ٻتني، ماءُ-ڌيءُ
پيڪن لاءِ سڪ، اڻ جوڙ
شادي ٻونون، الوداعي گيت، سڪي
ڪتب، آخر ۾، گڏ ڪرڻ.

٦. لهرن لکم لباس - ١١٥-١٥٠

ٿري گيت، راجستاني گيت ۽
هڪجهڙائي.

چپائيندڙ:-
پي- آنند
لوڪ - ساهتيہ پرڪاشن.
اشوڪ پريس، الهاس نگر-٣.

قيمت ١- روپيہ
آڪٽوبر، ١٩٦١ع
ڇاپو پهريون
حق واسطا قائم

ڇپيندڙ:-
صرپراج پدواڻي
انقلاب پرنٽنگ پريس،
شواجي چونڪ، الهاس نگر-٣.

"پنهنجي ڳالهہ" صفحہ ت ۾ سٽ ٣ ۾ داد جي بدران دادا پڙهو ۽ ٧ ۾ ڪاٺ بدران ڪارڻ پڙهو.

پي. آنند وٽان:-

مون اوهان سان هن وقت تائين "لوڪ ساهتيه پرڪاشن" جي پرڪاشت ڪتابن (١) لوڪ گيت (هڪ نظر ۾)، (٢) هڏ ڄمالو، (٣) سنڌي لوڪ ڪهاڻيون، (۴) سنڌي لوڪ- ڪلا ۽ (۵) الهاسڪ لوڪ- ڪٿائون، ذريعي ڳالهه ٻولهه ڪئي آهي. هن سان ڏن ڏوارن مون پنهنجي پرڪاشن جو حقيقي چٽر اوهان اڳيان صاف چٽيو آهي ته "لوڪ- ساهتيه پرڪاشن لوڪ ٻولي ۽ سنڌ ۽ سنڌي ساهتيه پرڪاشت ڪرڻ جي ذميواري همراه ڪئي آهي، جنهن ۾ لوڪ جي ورتي واٽــي، واسطيداري، واڌارو، ورٿو، وڦتائتي گهٽتار، واقفيت، ونڊ ۽ وروڻه، ويچار وغيره پيش ٿيل هجي." ان ڪانسواءِ مون 'گذارش' ۾ پيش ڪئي آهي ته "سنڌي ادب ۾ هڪ خال نظر آيو جو هو لوڪ ساهتيه جو، گهڻي وقت کان زباني روايتن موجب هلندو آيل، اڻ پرڪاشت ٿيل ادب، جنهن جو اڪثر خزانو هميشه نئون نڪور و آهي ســو پرڪاشت ڪيو وينڊو."

لوڪ- ساهتيه پرڪاشن شري ناراڻ ڀــارتيءَ جون شيوائون گهڻي فخر ۽ شڪر گذاريءَ سان هٿ ڪيون آهن. هن صاحب جي ساراه ڪرڻ سج کــي ڏيئو ڏيکارڻ برابر آهي، سنڌي لوڪ- گيتن، لوڪ- ڪهاڻين

“واقف ۽ وڪار هجي،
پاڻي ڪڍيم نس پاڻ،

جهل جلداهون ڪري،
ٽڪس ڏهاري تاڻ،

اڳي اُڪَ لطيف چئي،
معذورن مٿاڻ،

اني اوڏو آڻ، جِتِ،
هوم! هيڪلي آهيان.”

— شاهه

عوام لاءِ آهي. ساهتيه جو مقصد عوام لاءِ "شوُم-ستيم-سندرم" جو سڌانت آهي. رچناتمڪ ساهتيه (جوڙجڪي ادب) ڪهڙي به حالت ۽ اوستا ۾ جنتا لاءِ لاڀڪاري آهي، پوءِ اهو ناول جي صورت ۾ هجي يا ڪهاڻيءَ جي، ناٽڪ جي روپ ۾ هجي يا ٻڪ-فيصلو ناٽڪ جي مضمون جي مهانڊي هجي يا ليکن جي، لوڪ-ساهتيه آهي. پر پراچين ۽ اڻ پرڪاشت جيڪو گهرو-جيون جو هو بهو چٽر هجي، جنهن کي ڪن ودوانن يا پڙهيل پنڊتن نه رچيو هجي پر اڻ-پڙهيل، ڳوٺاڻين، هارين ۽ ڪسانن جي ذالن ڪم ڪندي، پورهيو ڪندي، پيسو وهائيندي، پڪمشت ٿي زباني ٽڪ بندي ڪندي رچيو هجي ۽ ورهين کان هڪ زبان کان ٻئي زبان ٽائين وهڪري وانگيان وهندو هليو اچي، سو جيڪڏهن ڪتابي صورت ۾ انهن اڳيان اچي جن کي پڙهندي ۽ ٻڌندي آنند اچي اهو پرڪاشت ڪندي مونکي فخر ٿئي ٿو. اڄ منهنجو سپنو عملي روپ ۾ اچي رهيو آهي.

اسان کي سنڌي نيتا شري جئرامداس دولترام، پروفيسر ڊي. ڪي. منشارامائي، پروفيسر رام پنجواڻي، گوبند مالهي ۽ ٻين جيڪو سهڪار ڏنو آهي ان لاءِ اسين سندن شڪر گذار آهيون. اسان پرنسيپال ايل. ايچ. اجواڻي جا به تهدل شڪر گذار آهيون جنهن صاحب سڌيءَ طرح يا ٻيءَ طرح هدايت ڪئي آهي ته اسين پنهنجي دائري کان ٻاهر نه نڪرون.

۽ لوڪ-ڪلا بابت ڪوجدائڪ ساهتيہ، جنهن جي ڪرت
سڀني سنڌي اديبن محسوس پئي ڪئي، تنهن ڏس
۾ هن صاحب پنهنجو گڏ ڪيل ذخيرو 'لوڪ-ساهتيہ
پرڪاشن' حوالي ڪيو، ۽ اسين بہ ان ذخيري مان ڪٽو-
ڪٽو ڪري اوهان اڳيان ظاهر ڪري رهيا آهيون.
"سنڌڙي ٿي ڳائي". ان مان هڪ اهڙو ڪٽو آهي جو
اوهان کي اهو حاصل ڪري سنڌي لوڪ-ساهتيہ لاءِ
فخر جو احساس ٿيندو ۽ سنڌي ساهتيہ ۾ جا حقيقي
گهٽتائي هئي سا هاڻي ڏيري-ڏيري پوري ٿي رهي
آهي، اهو محسوس ڪندا.

اسانجو مقصد خاص سنڌي لوڪ-ساهتيہ شايع ڪرڻ
جو آهي پر انهن هرو ڀرو وسهڻ بہ نہ کپي تہ اسان سنڌي
ساهتيہ جو معيار اوچو ڪرڻ وارا ٻيا سندر ڪتاب نہ
ڇپائيندا سون. مان هن ڳالهہ-ٻولهہ ذريعي اهو صاف
ڪرڻ چاهيان ٿو تہ لوڪ-ساهتيہ پرڪاشن جلدي پنهنجو
پروگرام ادب جي ٻين شاخن ڏانهن وڌڻ جو بہ پرڪاشت
ڪندو. ٻارن جو ۽ استرين جو ساهتيہ سنڌي ٻوليءَ ۾
هو نہ بہ بلڪل گهٽ آهي، ان طرف قدم لوڻ ئي
کنيو ويندو، اهڙي اُميد آهي.

"لوڪ ساهتيہ" بابت شايد ڪن ماڻهن کي ڪي غلط فهميون
هجن پر ان ۾ نہ ڪي بہ ٻاڻا ٿي نٿا سگهن تہ ڪو اهو
عوامي ادب نہ آهي. اَدب يا ساهتيہ عوام جو آهي ۽

پنهنجي ڳالهه

•

لوڪ - گيتن جي رچنا جيتري استريءَ ڪئي آهي، اوتري پرش نه.

زندگيءَ جي انيڪ موقعن تي استريءَ جي ڪومل ڪنٺ، ڀِڄندڙ ڀاوناڻن جو چٽر، گيت ڳائي ئي ظاهر ڪيو آهي.

ناريءَ جي جيون جي ويدنا، ڪل خوشي، امنگ، سينگار، چنچلتا، سانڍ وهر، سڪ پيار وغيره - سڀئي گيتن جي سٽن ۾ هڪ ڪري ظاهر ٿين ٿا.

استريءَ جو، گيتن سان جيترو ئي گهڻو لاڳاپو آهي يا وڌي ٿو، اوترو ئي هن جي زندگيءَ جو حقيقي چٽر، ان جي گيتن ۾ ملي ٿو.

سنڌي لوڪ - گيتن ته چٽڪ، ناريءَ جي جيون جي تصوير ظاهر ڪري سڀ ڪجهه چئي ڇڏيو هجي. استري، ريت رواجن، ڏڻ وارن، رسمن رواجن ۽ ٻاهر جو ڪجهه ڳاڻو آهي، ان (انهن گيتن ۾) ۾ اٺ ڄاڻائيءَ وچان، هن جي من جون لڪل ڀاوناڻون اڇي ويون آهن.

گل تہ گھڻن هنڌ مليا آهن پر ڪنڊا بہ. پاند ۾ اٽڪيا آهن. ايشور جي ڪرپا سان نازڪ گلن جي خوشبوء سان معطر ٿيندا ۽ ڪنڊن کان بچاءُ ڪندا، ان راه جا پانڌيئڙا ٿي هلندا پيا رهون.

اسان سچيءَ دل سان سڀني پاٺڪن جا رايا حاصل ڪرڻ چاهيون ٿا ۽ چاهيون ٿا تہ اسان گڏ گراهي ٿي پنهنجي هنس چال سان ساهتيہ جي ميدان ۾ پنهنجي سهيوگين سان قدم ملائي هلون. ساراه يا گلا سان اسانجو حوصلو وڌندو يا گھٽبو ان جي ڄاڻ اسانجي ودوان پاٺڪن کي آهي، مگر اسان کي مضبوط ارادي سان وڏو آهي ان لاءِ اوهان جي ڪامنائن جو قدر ڪنداسون.

— پرڪاشڪ

درگا اشٽمي
١٧-آڪٽوبر ١٩٦١ع

سچ اهو آهي ته، ان ڪم ۾ منهنجو ڀاڱو ڪي ڪو گهڻو نه ٿيو. اها ڪوج ڪا رواجي ڪوج ڪر نه هوندي، جا چيز وسرايل دلين جي اندر سمايل آهي، جيڪي پاو-ڏارانون، وديشي سڀيتا جي ٿهه هيٺان وڃائجي وييون هيون، جي شخص منهنجي رواين، رسمن ۽ اتهاس کي پلجي ويا آهن. انهن سڀني ڳالهين جي ڇنڊ ڇاڻ ڪري انهن جو صحيح چٽر پيش ڪرڻو آهي.

ڪنهن وشيه تي شخصي ڇاڻ جي آڌار تي ڪجهه لکجي، تنهن کي ليک چئجي ٿو. ڪنهن وشيه تي جدا جدا ڪتابن پڙهڻ بعد، انهن جي حوالن سميت ۽ پنهن جي نجي ڇاڻ جي آڌار تي ڪجهه لکجي، ان کي چئجي ٿو ستو ليک.

پر جڏهن جدا جدا ڪتابي مواد جي اڀياس ۽ نجي ڇاڻ جي سهاري ڪنهن وشيه جي ڇنڊ ڇاڻ ڪري ڪو نظريو پيش ڪجي، تنهن کي چئجي ٿو کوجنامڪ ليک، يا کوج.

'هوجمالو' ڪتاب ۾ مون پاونا پر ڏان کهاڻيون ڏنيون، انهن ۾ لوڪ-گيت ڏنا هئا.

'سنڌي لوڪ-ڪلا' ڪتاب ۾ جدا جدا ڪتابن (ان وشيه بابت) جي اڀياس ۽ نجي ڇاڻ جي آڌار تي ڪجهه ليک ڏنم.

هاڻ هن ڪتاب "سنڌڙي ٿي ڳائي......" ۾ مون سنڌي لوڪ-گيتن جي هڪ قسم 'لاڏي' بابت ڪجهه ڇنڊ ڇاڻ ڪئي آهي.

جهڙيءَ طرح ڪوتا، ڪويءَ جي اندر جا اُتما ظاهر ڪندي آهي، تهڙيءَ طرح اهي لوڪ-گيت سماج جا احساس ڪولي ظاهر ڪندا آهن.

استرين جا اهي ڀاو، اهي گيت آهن، لاڏا. لاڏا، جنم جا لاڏا، ڇٺيءَ جا لاڏا، ڄڃين جا لاڏا، مڱڻيءَ جا لاڏا، پرڻيءَ جا لاڏا، سڀ لاڏا. استريءَ جي هردي جا نقش آهن، سماج جو تصويرون آهن، زماني جا روپ آهن.

ان ڪري سنڌي لوڪ-گيتن ۾ لاڏي جي هڪ وڏي اهميت آهي.

کوج :-

لوڪ-گيت، اهڙي چيز نه آهن، جن جو اڀياس لوڪ-جيون کان الڳ رهي، پر ڪمري ۾ ويهي، ڪري سگهجي، انهن کي سمجهڻ، انهن جو ملهه جاچڻ، سڃاڻڻ، انهن جي صحيح واکيا ڪرڻ لاءِ، اسان کي انهن جي اندر ۾ پيهي وڃڻو پوندو. ڇو جو انهن گيتن ۾ ئي سمائجي، انهن جي بنياد تي پهچي اهو هيرو پائي سگهجي ٿو، جو زمانن کان وٺي اسان جي سماج کي پرڪاش ڏيندو آيو آهي ۽ اڳتي به ڏيندو رهندو.

انهن لوڪ-گيتن ۾ سمائجي انهن هيرن موتين کي ٻاهر آڻڻ، انهن جو ملهه پرکڻ ئي کوج آهي. ان لاءِ، لوڪ-گيت گڏ ڪرڻ، انهن جي واکيا ڪرڻ، انهن جو مؤلڪ سنڌ ۾ سمجهائڻ لاءِ انهن جي پس منظر جي کوج ڪرڻي آهي.

ٻولي :-

لوڪ ـ گيتن جي موُل ٻولي ۽ ڀاشا جو ٺيڪ ٺيڪ پتو لڳائڻ تمام ڪٺن ٿي ۽ ٻلڪ ناممڪن ئي آهي.

گيت پيدا ٿي ڀاشا جي پرواهه (وهڪري) ۾ ترندا ٿا رهن، مڻش جو ڪنٺ (گلو) ئي انهن جو گهاٽ آهي. ڳائيندڙ، استري هجي يا پرش، ڪو ڪٿي جو ته ڪو ڪٿي جو (ٻوليءَ جي جدا جدا اپڀاشا واري حصي جو) رهاڪو آهي، ان سواءِ انهن گيتن تي آس پاس جو ايترو ته اثر ٿو پئجي وڃي جو هنن جو اصلوڪو روپ قائم رهي نٿو سگهي.

گيت ۾، هڪ زبان کان ٻيءَ زبان ۾ ايندي، جدا جدا هنڌن تي ڪي نه ڪي نوان لفظ اچيو وڃن يا ڪن ڪن وقتن تي ڳائيندڙ هڪ لفظ جي بدران پنهنجي اپڀاشا جو لفظ وجهي ڇڏين ٿا. ايتري قدر جو ان گيت جو اصلوڪي صورت ئي بدلجيو وڃي.

نينگريون جڏهين شادي ڪري هڪ ڳوٺ کان ٻئي هنڌ ٿيون وڃن، تڏهين هو پنهنجي اصلوڪي ٻولي ساڻ کڻي ٿيون وڃن، ساهري گهر وارن جي ٻوليءَ ۽ ڪنوار جي ٻوليءَ ۾ فرق رهي ٿو، پوءِ گيت ڳائيندي اهي نينگريون ان گيت جي لفظن ۾ ڦير گهير ڪن ٿيون. ڪي لفظ پنهنجي ٻوليءَ جا ته ڪي ساهري گهر وارن جي ٻوليءَ جا. هو پڙهيل ته آهن ڪو نه، سو هو اها ڦير ڦير به پوريءَ طرح ڪري ڪو نه ٿيون سگهن.

مون ڪوشش ادا ڪئي آهي ته ان وشيه کي هر ريءَ طرح هر پهلوءَ کان نباهيان.

ان ڪوشش ۾ ڪيتري قدر ڪامياب ويو آهيان، ان جو فيصلو ڪرڻ ته ودوانن، ۽ ان وشيه (لوڪ- ساهتيه) جي ڄاڻن تي ڇڏيل آهي.

سنڌيءَ ۾ کوج جو ڪم هونءَ به گهٽ ٿيو آهي. ڪي ڳاڻ ڳڻيا ملندا، جن ڪنهن نه ڪنهن وشيه تي کوج ڪئي هجي.

سنڌي لوڪ- ساهتيه تي ته کوج ئي نئي ڪاڻ آهي، جي پهل نٿو ڪريان ته هي ڪتاب ان سلسلي ۾ پهريون ئي ٿيندو، ان ڪري ڪن بنيادي غلطين ٿيڻ جو امڪان ڇاڻ تان زياده آهي. ان لاءِ مکيه سبب آهي پورن سهوليتن نه هئڻ.

هونءَ به هت هندستان ۾ هن کيتر ۾ کوج ۽ سهيڙڻ جي ڪم ڪرڻ وارن جي راهه ۾ انيڪ ڪنڊا پيون ٿيون اچن، انهن جي سهاپتا ڪوئي نٿو ڪري. سنڌيءَ جي ته ڳالهه ئي نرالي آهي. پر وديشن ۾ انيڪ سيائون اهڙيون آهن، جو هن (لوڪ- ساهتيه) وشيه لاءِ ڪم ڪرڻ وارن کي الڳ الڳ نمونن جي سهاپتا ۽ سهوليتون ڏينديون آهن - اسان وٽ ته اهڙو ڪجهه به نه آهي ۽ نه وري اسانجي (سنڌي) ڪاليجن ۾ ئي اهڙو ڪجهه آهي، وري به ’جڙيءَ کي جس‘.

سنڌڙي ٿي ڳائي ......

پاونا ۾ ھي سڀ پڙھجو. اڳتي ٻوري خبرداري رکجو،
ھاڻي ڇا پيو لکين ......؟ "

مان ٿورائتو آھيان پنھنجي (ساھتڪ) گرو داد چوھڙمل ھندوجا جو، جنھن پنھنجي اولاد جيان سڪاريو سنواريو "مورک کي گياني، سامي ڪيو ستگروءَ." جو بہ ڪجھ سٺو ڪيو اٿم تہ ھن جي بدولت ۽ ٻرو، بہ ھن جي اڻ ڄاڻائيءَ ڪارڻ.

شڪرگذار آھيان دوست ۽ ھمڪار ساٿي پي. آنند جو، جنھن ادل، منھنجي ڪتابن ڇپائڻ جي ذميواري پاڻ تي کنئي آھي ۽ سنڌي لوڪ ساھتيہ جي ڦھلاءُ ۾ سھڪار ڏنو آھي.

ھن ڪتاب ۾ جن بہ ليکڪن جي ڪتابن مان مدد ورتي اٿم ۽ حوالا ڏنا اٿم، تن بہ شڪرگذار آھيان. چٽر ظفر جا ٽڪتل آھن. جي ڪراچيءَ جي ماھوار "نئين زندگي" جي مھرباني سان مليا آھن.

ھن ڪتاب اندر جي لاڏا ڏنا اٿم، سي سڀ منھنجا ٺاھي گڏ ڪيل آھن. باقي جي گيت راجستاني، ٿري، سرائڪي، لاسي ٻولين جا آھن، سي جدا جدا رسالن ۽ ڪتابن مان ورتا اٿم جيئن تہ مھراڻ (ٽماھي رسالو حيدرآباد) سڳر ڪوھستان، ۽ ڪي ٻيا. مان انھن ليکڪن جو بہ شڪرگذار آھيان.

— نارايڻ ڀارتي

سنڌڙي تي ڳائي

سنڌ، سنڌو ندي ۽ جي ڏاکڻي ماٿري، جنهن کي اولهه کان پهاڙن جي قدرتي قطار، بلوچستان کان الڳ ٿي ڪري، جنهن جي اوڀر جا سنڌوان پٽ پارڪ جي وسيع ٽٻن سان وڃيو ملن. قدرتي طرح پارڪ جي سرحدي ساڄي پاسن، سياري ۾ ڪڻڪ ۽ سرهن جانئي جي کيتن سان سبز، ته اونهاري ۾ سارين، سڻي ۽، جوئر ۽ ٻاجهر جي کيتن سان لهرائيندڙ پرلوي ۽ جي هڪ سهڻي اراضي آهي.

سنڌ، سرحد تي هئڻ ڪري صدين کان هيءَ اولهه جي قومن جو لنگهه ۽ واپاري مرڪز ٿي رهيو آهي. هن جا رهواسي سدا کير ڏڌ ۾ پيا پاڃيا ۽ خوشحال ٿي رهيا آهن. ڏکڻ جي سمنڊ سنڌس لاءِ ڏورانهن ڏيهن ڏي واپار جون واهون کولي ڇڏيون آهن. هتان جا وڻجارا ڏاکڻي ايشيا ۾ سدا مشهور رهيا آهن. اهڙن خوشحال ماڻهن جي جيوت جنم کان موت تائين ٽڙندڙ ۽ ٽهڪندڙ رهي، انهيءَ ۾ ڪهڙو عجب آهي. امنگ، جي سنڌس ڳلي مان گيت ڦٽي نه نڪرن. سي آهن لوڪ گيت.

جي توهان سنڌ کي ڄاڻڻ ٿا چاهيو، سنڌ جون ريتون

ڳوٺڙن ۾ آهي. شهرن ۾ ته عرب ۽ يورپ اچي ويو آهي. ڳوٺاڻن جو رهڻ ڪرڻ اڃا سوڌو اڳين حالتن ۾ آهي.

ورهاڱي بعد ته، انهن ڏي نيو، هت هندستان ۾ آيل سنڌين جي حالت ته، انهن ٿي آهي. جيڪي سنڌي ننڍين ننڍين بستين ۾ اچي رهيا آهن، جن تي شهري سنڌين جو ڪو خاص اثر نه پيو آهي، تن جون رهڻيون رسمون اهيئي آهن، جيڪي سنڌ جي ڳوٺڙن ۾ هيون. مثال طور پوساول جي سنڌي بستي "نانڪ نگر" ناگپور جي 'جهيري ٽڪا' جبلپور جي 'لال مٽي' ڪالوني وغيره.

پر سڪ ڳالهه اها آهي ته انهن ننڍين ننڍين بستين ۾ گهڻي ڀاڱي سنڌ جي ڪنهن هڪ ئي ضلعي يا تعلقه جا ماڻهو اچي رهيا آهن ۽ انهن جي ٻولي به ساڳي آهي. سنڌي ٻولي ته آهي پر اها نه جا ڪتابن ۾ آهي، (Standard) يا جا شهرن ۾ رهندڙ سنڌي ڳالهائين. ناگپور ۾ رهندڙ سنڌين ۾، منهنجي خيال موجب اباوڙي، گهوٽڪي، رهڙڪي ۽ انهيءَ پاسي جا رهواسي زياده تر آهن، انهن جي ٻولي سنڌي هوندي به علحدي آهي.

انهن گهوٽڪاڻن جون رهڻيون ۽ رسمون به پنهنجون علحديون هونديون آهن. اتي جا ماڻهو پاڻ ۾ ڪنهنکي به ڳت ڪين ليکين، ڀل ته هڪ غريب هجي ۽ ٻيو شاهوڪار. جي انهن مان ڪنهن غريب جي گهر ۾

رسمون معلوم ڪرڻ ٿا چاهيو ته پوءِ توهان کي اوس ئي سنڌي لوڪ گيتن جو آڌار وٺڻو پوندو.

ڊاڪٽر ايلون چوي ٿو ته "...... جيڪڏهن توهان مهنجي زندگيءَ، ديش، ۽ رهڻين رسمن جي سچي ڪهاڻي ڄاڻڻ ٿا چاهيو ته، مهنجي گيتن کي پڙهو..."

اها ساڳي ڳالهه اسانجي سنڌي لوڪ گيتن سان به لاڳو ٿي.

جڏهن اسان مارويءَ جي ڪهاڻي پڙهون ٿا ۽ ان جا گيت ٿا ڳايون، تڏهن اسان جي آڏو هڪ اهڙي سنڌي استريءَ جي تصوير ٿي اچي بيهي جا هئسي، راڻي، بادشاهي شان شوڪت کي نه چاهي پنهنجي غريب مارئڙن جي ڇپر جهوپڙيءَ کي وڌيڪ ٿي پسند ڪري.

شاه صاحب جي لفظن ۾ چوي ٿي ته :-

"اِي نه مارن ريت،
جو سيڻ مٽائن سون تي،
اَچي عمرڪوٽ ۾،
ڪند پس ڪانه ڪريت،
پکن جي پريت،
ماڙيءَ سين نه مٽيان."

اهڙن گيتن ڳائيندي پڙهندي اسانجي آڏو سنڌ جي استريءَ، سٺي استريءَ جي هڪ منوهر مورت اڀي اچي بيهي، جنهن تي هر سنڌيءَ کي فخر ٿو ٿئي.

سچي سنڌي سڀيتا، تمدن، ڪلچر شهرن ۾ نه، پر

شهر ٿاءِ هيوُن، جنهنڪري پنجاب جو ڏکڻ پاسو، راجپوتانا جو ڪجهه حصو، سڄو ڪڇ علائقو ۽ ڪاٺياواڙ جي اتر وارو ڪنارو سنڌ ۾ اچي ٿي ويو.

هوڏانهن افغانستان ۽ بلوچستان جا ڪي ڀاڱا، لس ٻيلي ۽ مڪران سميت سنڌ جي حڪومت هيٺ هئا، جنهن ڪري سنڌي ٻولي انهن پاسن ڏي چالو ٿي.

ان سبب ٿي ٻهاولپور ۽ ملتان طرف ڪيترا سنڌي ڳالهائيندڙ آهن. هوڏانهن بلوچستان طرف لس ٻيلي ۾، ته هيڏانهن ڪڇ ۾ پڻ ڪئي سنڌي ڳالهائڻ ۾ اچي ٿي..."*

مطلب ته سنڌي ٻولي هاڻوڪي سنڌ جي چئن حدن کان گهڻو ٻاهر بلوچستان، پنجاب ۽ گجرات جي حدن ۾ داخل ڪري ويئي آهي. انهيءَ موجب چئبو ته سنڌي ٻولي قديم وڏي سنڌ جي ٻولي آهي ۽ نه محدود ٻرپٽي جي.

سنڌي ٻوليءَ جون پنج اپڀاشائون آهن- ڀاشا ۽ اپڀاشا ۾ فرق آهي.

'ڀاشا' معنيٰ ٻولي Language ۽ 'اپڀاشا' معنيٰ ٻوليءَ جو ننڍيو دڦعو Dialect.

"سنڌي ٻوليءَ جي انهن اپڀاشائن (Dialects) جي اڀياس ڪرڻ سان چڱيءَ ٻر معلوم ٿيندو ته سنڌ جي سري ۽ لاڙ جي ٻوليءَ ۾ وڏو فرق آهي- اتريقدر جو

* "سنڌي ٻوليءَ جي تاريخ" صفحو ٩٣.

شادي يا غمي هوندي آهي ته گهوٽڪي طرف جو سيٺ به پاڻ اچي ڪم ڪار ۾ پاڻهن ٻين لئي پيهندو، ايتري قدر جو فراس وڇائڻ ۽ ٻئي ننڍي ۾ ننڍي ڪم ڪرڻ کان به ڪيٻائيندو ڪونه. هنن لاءِ پئسو واپرو نه آهي. نه فقط ايترو پر ساهوڪار غريب هڪ ٻئي ۾ مٽيون مائٽيون به ڪن. انهن ۾ ڏيتي ليتي آهي ڪانه. ناگپور ۾ رهندي اهي مهذبا اکين ڏٺا مثال آهن.

اهڙيءَ طرح وري ساهتي، جهڙڪي وچولي واري ابراضي سڏ ائن، جي ٻولي وچولي الي جون رسمون نراليون. لاڙ جو وري نمونو ٻيو. انهن جدا جدا ابياشائن (Dialects) جي خيال کان ۽ جاگرافيءَ جي لحاظ کان سنڌ کي پنجن حصن ۾ ورهايو ويو آهي. مان هت ٻولي جا پاڳا آڏيندس- جي آهن،

١. سرائڪي ٢. وچولي ٣. لاڙي ٤. ٿري ۽ ٥. لاسي. (ڪن ڪڇڪي کي به سنڌ جي ابياشا ڪري ليکيو آهي. پر مان سمجهان ٿو ته سنڌ جي ڪڇي ٻولي، ٿري ٻوليءَ ۾ اچي ٿي وڃي).

اهڙيءَ طرح اسان جي سنڌي ٻوليءَ جون پنج ابياشائون آهن. ڪاڪي ڀيرو مل مهرچند آڏواڻيءَ پنهنجي ”سنڌي ٻوليءَ جي تاريخ“ ڪتاب ۾ لکيو آهي ته:

”...سنڌي ٻولي قديم، وڏيءَ سنڌ جي ٻولي آهي- جنهن جون حدون ڪشمير کان وٺي گجرات جي سورٺ

١. سرائڪي.

سنڌ جو اتر وارو حصو، خيرپور رياست کان وٺي اباوڙي تعلقي تائين ۽ دادو ضلع جي سيوهڻ شهر کان وٺي لاڙڪاڻو ضلعو سڄو ۽ جيڪب آباد ضلعي ۾ ڪشمور تعلقي تائين. ان سڄي ٽڪر کي 'سنڌ جو سرو' سڏبو ويندو آهي. هن ٽڪر ۾ جيڪا سنڌي ٻولي ڳالهائي ويندي آهي، تنهن کي سرائي يا سرائڪي چوندا آهن.

جيڪب آباد جي ڪشمور تعلقي کان وٺي ملتان پرسان بهاولپور رياست تائين، واري ٽڪر کي جاگرافيءَ جي لحاظ کان اُڀو سڏيندا آهن. جنهن جي معنيٰ به سرو ئي آهي.

سري وارا چون 'جائي'- پر ڪري ٻولي (Standard) وارا چون 'جتي'. اهڙيءَ طرح تائي-تتي، ڪائي-ڪٿي وغيره. سرائڪيءَ ۾ گرامر جون ڪي عادتون ڳالهيون به آهن. ان جو به هڪڙو سبب اهو آهي ته اتي جي ٻوليءَ تي ٻروچڪي ٻوليءَ جو اثر ٿيو آهي. *

مثلا سرائڪيءَ ۾ 'ٻار' جو جمع 'ٻاران' ۽ 'سڄڻ' جو 'سڄڻان' ڪيو ويندو آهي. ان سواءِ سري ۾ 'اسين'

---

* هن ٽڪر ۾ ٻروچ (بلوچ) قوم وڏيءَ انداز ۾ رهندي آهي ۽ جت قوم به رهندي آهي. اهي شخص گهڻو ڪري سرائڪي ٻولي ڳالهائيندا آهن. ان ڪري ان ٻوليءَ کي ڪي ٻروچڪي يا جتڪي سنڌي به چوندا آهن.

لاڙ واري حصي جا اهڙا هزارها لفظ آهن جي سري وارا ڪونه سمجهن ۽ وري سري جي ٻوليءَ ۾ به ڪيئي اهڙا لفظ آهن، جي لاڙ جا ماڻهو مشڪل سمجهندا آهن. انهيءَ کان سواءِ ٿر جي ٻولي وچان ئي نرالي آهي. سنڌ جي وچولي جي ٻولي وڌيڪ وزنائتي ۽ زياده فصيح آهي، ۽ اهائي علمي، ادبي ٻولي سمجهي وڃي ٿي. اڪثر ڪتاب ۽ اخبارون انهيءَ ٻوليءَ ۾ لکيون وڃن ٿيون." *

انهن پنجن ڀاڱن ڪري سنڌي ٻوليءَ کي 'پنج مُکي' سڏجي ته به سونهين. سنڌي پنج مکي جوت جا اهي پنج مک آهن.

مٿي مون سنڌي ٻوليءَ جو ذڪر ڪيو آهي. منهنجو مقصد ٻوليءَ جو بيان ڪرڻ نه آهي، پـــر مونکي انهن ڀاڱن جا لوڪ گيت ڏيڻا آهن ۽ اهو ٻڌائڻو يا ڏيکارڻو آهي ته انهن ڀاڱن جي لوڪ-گيتن وسيلي سنڌڙي ڳائي ٿي.

انهن لوڪ گيتن جي ٻوليءَ وچ ۾ ڪهڙو فرق ۽ ڪيتري قدر هڪجهڙائي آهـــي. هيٺ مان هر هڪ ڀاڱا جو ٿوري ۾ ذڪر ڪندي ان جا لوڪ-گيت به ڏيندس. جيئن پڙهندڙ پاڻ به فيصلو ڪري سگهن.

---

* حڪيم فتح محمد سيوهاڻي جي 'آفتاب ادب' مان.

او چلا،

اهري پهري، ڙي،
ڇهري والا پهري ،
پٽڪا کلا ليري،
چندا اونها پهري ٠
اهري پهري، ڙي ٠

او چلا،

اهري پهري، ڙي ٠
چلا، اڙي پڙکي ،
چوري ڏيندي تڙکي٠
ميرا ساه اڙکي ،
اهري پهري، ڙي ،

او چلا،

اهري پهري ڙي ،
لهما پهڌ کرهيندا،
نون آوان کلندا،
حال ڏيوان دل دا،
اهري پهري، ڙي ،

او چلا،

اهري پهري، ڙي ،
چلا ٽوٽي ٽوٽي ،
جاني عمر کوٽي ،
ڏاڍي دل کو چوٽي،
اهري پهري ، ڙي٠

بدران 'اسان'، 'توهين' بدران 'توهان' چوندا.

"اسان نه ڪنهن دي جائي هون،
جائي ڪنهن نه نپائي هون."
(سچل)

سري ۾ 'آهيس' بدران چون 'آهيم'. سنڌ جي اتر سرحد ۾ 'پوتار' لفظ گهڻو ڪم اچي ٿو. هو هڪ ٻئي سان گڏجڻ وقت ڪيڪارڻ مهل چون "'پوتار' خوش آهين؟" (خاص ڪري مسلمان چوندا آهن.)

جاء جي 'ڪڏ' کي چون 'ڪوٽو.'

"اسان سنڌ ۾ اونهاري جو ڪوٺي تي سمهندا هئاسون."

ٻهاڙ جي ڪڏ کي چون 'ٽمڙ'، اهڙا ٻيا به اکر آهن. جيئن ته ڏيو معنيٰ مليو. 'هڪڙي انعام ڏيو.' هاسڪار معنيٰ جاڳي واٽي. 'هن هاسڪار جهيڙو ڪيو.' ڪانگ يا ڪانو کي چون ڪانگڙو (کي ڪانگ به چون.)*

هيٺ ان سريلي يا سرائڪي ٻوليءَ (سنڌي ٻوليءَ جي لهجا) جا ڪي لوڪ گيت ڏيان ٿو:

* ڀيرو مل مهر چند 'سنڌي ٻوليءَ جي تاريخ' صفحو ١٢٢.

او چلا،

اهري پهري، ڙي،
مهري والا هري،
پٽڪا کلا ليري،
چندا اونها پهري.
اهري پهري، ڙي.

او چلا،

اهري پهري، ڙي.
چلا، اڙي پڙکي،
چوري ڏيندي ڏڙکي.
ميرا ساه اڙکي،
اهري پهري، ڙي،

او چلا،

اهري پهري ڙي،
لهما پنڌ کريندا،
نون آوڻ کلندا،
حال ڏهوڻ دل دا،
اهري پهري، ڙي،

او چلا،

اهري پهري، ڙي،
چلا نوني نوني،
جاني عمر کرني،
ڏاڍي دل کر چوني،
اهري پهري، ڙي.

بدران 'اسان'، 'توهين' بدران 'توهان' چوندا.

"اسان نه ڪڏهن ڏٺي ڄاڻي هئون،
ڄاڻي ڪڏهن نه نهاري هئون."
(سچل)

سري ۾ 'آئِس' بدران چون 'آهيم'. سنڌ جي اتر سرحد ۾ 'ڀوتار' لفظ گهڻو ڪم اچي ٿو. هو هڪ ٻئي سان گڏجڻ وقت ڪيڪارڻ مهل چون "'ڀوتار' خوش آهين؟" (خاص ڪري مسلمان چوندا آهن.)

جاء جي 'ڪنڊ' کي چون 'ڪوٺو'.

"اسان سنڌ ۾ اونهاري جو ڪوٺي تي سمهندا هئاسون."

ٻاهر جي ڪنڊ کي چون 'نُڪڙ'، اهڙا ٻيا به اکر آهن. جيئن ته ڏيــو معنيٰ مليو. 'هنکي انعام ڏيو.' هاسڪار معنيٰ جاڳي واڳي. 'هن هاسڪار جهيڙو ڪيو.' ڪانگ يا ڪانوَ کي چون ڪانگڙو (کي ڪانگ به چون.)*

هيٺ ان سريلي يا سرائڪي ٻوليءَ (سنڌي ٻوليءَ جي لهجا) جا ڪي لوڪ گيت ڏيان ٿو:

* ڀيرو مل مهرچند 'سنڌي ٻوليءَ جي تاريخ' صفحو ۱۲۲.

پاڳي جي ٻولي اڄ ته سڄيءَ سنڌ جي ٽيٺ يا کري (Standard) ٻولي ليکجي ٿي.

هن حصي ۾ ڪي علحدا لفظ، اصطلاح ۽ ٻهاڪا عام آهن، جي ٻين هنڌ عام نه آهن. اهڙن علحدن لفظن جا ٿورا مثال هي آهن:

اُڪرس معنيٰ گرمي يا گهٽ.

”اڄ اُڪرس ڪيو اٿس.“

راڳو معنيٰ ليڙو، لٽ (ڳاري جو)

”اسان جاءِ کي راڳو ڏ ٻارٻو.“

پئسن کي سڏين ’ڏوڪڙ‘ ۽ ’ڪوڙ‘ معنيٰ گهڻا.

”هن کي ڏوڪڙ ڪوڙ آهن.“

وچولي ٻوليءَ ۾ گرامر جي خيال کان به ڪي ڳالهيون علحديون آهن. *

هيٺ مان وچولي جا ڪي گيت ڏيان ٿو:

ڇنوُن ڙي خان ٻيلي،
هل نه هليا هلوُن.
ڇنوُن ڙي خان ٻيلي،
مهري اٿ آڻجان ۽،
ڇنوُن ڙي خان ٻيلي،

---

* هي بيان ’سنڌي ٻوليءَ جي تاريخ‘ جي آڌار تي لکيل آهي.

او چلا،

ابري ڀري، ڙي،
چلا چٽا چاندي،
کڳڻ ڀانهن ڦراندي،
ستي ننڊ نہ آندي،
ابري ڀري، ڙي،

او چلا،

ابري ڀري، ڙي،
او چلا لوهيا کاما،
ڀُورل لڏا لا ما،
الھ دي نانوان،
بي گناه نہ مارو،
ابري ڀري، ڙي.

٢- وچولي :-

سري ۽ لاڙ جي وچ واري حصي کي **وچولو** سڏيندا آهن- (وچولو=وچ وارو) هن ٽڪر ۾ سنڌو نديءَ جي اوڀر ڪناري تي ڪنڊ ڀاري تعلقي کان ۽ نديءَ جي اولھ ڪناري تي سيوهڻ کان وٺي ڪوٽڙيءَ ڊويزن تائين.

ان ٽڪر ۾ جيڪا سنڌي ٻولي ڳالهائي ويندي آهي ان کي **وچولي** چوندا آهن. سيوهڻ ۽ دادو سنڌو نديءَ جي هڪ ڪپ تي آهن ۽ ٻئي ڪپ تي ساهتيءَ جو حصو آهي، سنڌ جي انهي سڄي وچولي

٣. لاڙي:-

سنڌ جي ڏکڻ واري حصي ۾ حيدرآباد ضلعي جي بدين تعلقي کان وٺي گني تعلقي تائين ۽ سڄو ڪراچي ضلعو اچي ٿو وڃي. ان ٽڪر کي لاڙ سڏبو آهي.

لاڙ جا وڏا ٻه ڀاڱا آهن حيدرآباد ضلعي وارو لاڙ، جو بدين ۽ ٽنڊي باڳي کان هلي ٻاڙي شريف ۽ تعلقي گونيءَ تائين آهي. ٻيو آهي ڪراچي ضلعي جو سمورو ڏاکڻو ڀاڱو، جو، ڪيٽي بندر ۽ ڪراچيءَ طرف لڙي اچي سمنڊ سان لڳو آهي، سو ڪراچي ضلعي وارو لاڙ آهي. انهن ٻنهي ضلعن جي لاڙ جي ٻولي، 'لاڙي' ڪوٺجي ٿي. لاڙ جي هندن جي ٻوليءَ تي ڏ داوڙي ۽ دارڪ (ڪشميري وغيره) جو اثر ٿيو آهي.

لاڙ جي رهواسين کي لفظن جي اُچارن گهٽائڻ يا سسائڻ جي عادت گهڻي آهي. جهڙوڪ 'پيءُ' بدران چون 'پي' PE. 'چوڻس' بدران چون 'چئس' معنيٰ هنکي چئه -

لاڙيءَ جي وياڪرڻ جون ڪي علحدگيون ڳالهيون آهن. لاڙ جا اُچار ٿورا آهن، تنهن ڪري اسمن جو ڦيرو به نرالو اٿن. جهڙوڪ ماڙهو (ماڻهو) جو ماڙهيين (ماڻهو).

"ڪنين ڪنين ماڙهيين ٻيٺي ڪل ڪاني."

(سر سورٺ)

ٺيٺ ڀاڪري ٻوليءَ ۾ 'لهر' جو جمع 'لهرون' يا 'لهريون' ڪن. پر لاڙ ۾ 'لهر' جو جمع چون 'لهرن'.

"لهر، ساهڙ! سمياڙون، لهرن لوڏي نه مران."

(شاه).

ٻاڪڙو ٻنل جو آڏجاڻ،
چٽوُن ڙي خان ٻيلي،
گاد ٻلو ر ٻشمي آڏجاڻ .
چٽوُن ڙي خان ٻيلي،
مهار ڌ. ٻت جي آڏجاڻ.
چٽوُن ڙي خان ٻيلي،
چٽوُن ڙي خان ٻيلي.

— —

"آءٌ مڃاڻ ٿي، ڪانگل ڙي،
راڻا چڏ ماڙا،
ٻيٺي ٻچاڻان ماڻ، اسو وٻلي،
راڻا چڏ ماڙا،
جهالر گهڙانج نهري، لڳي ڏيڻ هزار،
راڻا چڏ ماڙا.
آءٌ مڃاڻ ٿي، ساکي ڙي،
راڻا چڏ ماڙا."

———

"ڪاري راف کن گهٽا.
جتي گهوروُن ڏٻن گهوڙا،
سوٻن سيٺهانيا سير ماڻ،
وٻا ڳاڙهدي ڳوڙها،
جدکي مهبتي موڙا،
ٿن کي ندي ناه نگاه ٻ."

گونڌر لهن غم،
راضي روز رهون،
ڪري قرب ڪهون،
اندر عشق اُنهون،
ڪرهان ڪون ڪرڪم."

٤- ٿريلي :-

سنڌو نديءَ جي اوڀر ڪناري واري حصي ۾ خيرپور رياست، نواب شاه ضلعو، حيدرآباد ضلعو، ڪڇ، ۽ جوڌپور جو ڪجهه ٽڪر، اهي سڀ جڏهن جون حدون آهن، اهو حصو **ٿرپارڪر** ضلعي نالي پرسڌ آهي. هن ۾ ساماڙو، ڏگڙي، سانگهڙ، کپرو، امرڪوٽ، مٺي، ڏيپلو ۽ چاڇرو تعلقا اچي ٿا وڃن. هن پاڱي ۾ جيڪا ٻولي هالو چالو آهي، اها **ٿريلي** سڏبي آهي.

ٿر جا ماڻهو لاڙ جي ماڻهن وانگر 'هه' جو اچار اڪثر ڪونه ڪن ۽ ٿر جي تفاوت جي ا، گهڻي سڌ ڪانه هوندي اٿن. تنهن ڪري جهڙو، تهڙو ۽ ڪهڙو بدران چون جيڙو، تيڙو ۽ ڪيڙو.

'هاٿو' بدران اڪثر چون 'هونيي'، ڪانئڻ بدران چون 'ڪانون'. ٿر ملڪ هڪ پاسي ڪڇ، ڀڄ، ۽ ٻئي پاسي راجپوتانا جي حدن سان لڳو پيتو آهي ۽ اتي جي ماڻهن جي وچ ۾ اڙه وچڙه گهڻي آهي. تنهنڪري ٿر جي ٻوليءَ تي انهن پاسن جي ٻولين جو ڪجهه اثر پيو آهي.

ٿري ماڻهو، هڪ ٻئي کي ڪيڪارڻ مهل چون،

لاڙيءَ جا ڪي لفظ ۽ علحدا آهن. جيئن:
ڀڳڙو معنيٰ ڏاڍو، ڳولاڻي معنيٰ ڦيراڻي.
اُٺڙ معنيٰ ڇاٽڙ، جانڪڙ معنيٰ سنڀالڙ.

لاڙ ۾ ڙالون هڪ ٻئي کي سڏ ڪرڻ مهل 'اٽي' لفظ ڪتب آڻينديون آهن، جيئن، "اٽي، ڪا ڪڙي ما، (ماءُ) لوجهريون ڪيون ٿيئي؟" (لاڙ ۾ ميٺيءَ جي ڪرڙن کي 'لوجهريون' چون) ڪنهن شخص چيو:-

"گوري تان ٻيس، ڇٽي اچي ڦيم.)'
(گهوڙي تان ڪري پيس، ته ڏڪ اچي ويم.)*

اهي مٿيان سڀ نمونا لاڙي ٻوليءَ جا آهن. هاڻي هي ڏسو لاڙيءَ جا ڪي لوڪ-گيت:

"عمر ٻڌ ٻون ٿا،
ڏاڙن جا دم دم،
هنجڙن روڙ هاريان،
ڇڙ وسن ڇم ڇم،
رسان شال روئي،
ٻري پند پيوئي.
ائم وايو اهوئي،
ٻسان ماڙون هم هم،
اباڻن ڏي وبنس،
واڙ هيڻن ۾ وهندس،
ماڙن ساڻ ملندس،

---

*هي سڄو مواد ڀيرومل مهرچند جي 'سنڌي ٻوليءَ جي تاريخ' تان مدد وٺي لکيو ويو آهي.

"ڪونئي مٿي ڪاڳڙو، ليٽو ڏي لانئين،
ٻچي ٻاڙي وارئين مام! ڪاڳ، ڪچاڙو چوءِ؟

ڙي ٻـڙا ڪاڳـڙا،
تـون اڏامـي وڃـ،
آءُ وٺـي ٿس گهران،
پهنجي وڳو شـال وران.

اچي ميڙي اوجلي، جڏهن م لڳي ٽڏو واءُ،
ڪتيان وٺي، چونڊن م، آءُ مڙيئي ڀاءُ.

ڙي ٻـڙا ڪاڳـڙا،
تـون اڏامـي وڃـ،
آءُ وٺـي ٿس گهران،
پهنجي وڳو شـال وران.

ماکيءَ مـٺـي مصري، مٺو مـاءُ ويـاءُ،
مٺي ٻوڏ ٻهه سوڪڙي، مٺو مـوئـي ڀـاءُ.

ڙي ٻـڙا ڪاڳـڙا،
تـون اڏامـي وڃـ،
آءُ وٺـي وس گهران،
پهنجي وڳو شال وران."

"چاڪ، جوڙ سڳرارو، خير ڪين، هوڪاري ٻر وغيره."
خير ڪين معنيٰ سک سلامتي.

"ڪهڙ خير ڪين، چوندڙ چڱا نہ ٿيا."

(شاهه)*

ٿر ٻہ اُج ڪي ٽُونس چون ۽ ٽاس ٻہ سڏين-

"تن ٻہ ٽُونس، ٻو ٻنءِ جي، ٻيان نہ ڀايان."

شاهه ـ

هيٺ ڪي ٿريءَ جا لوڪ. گيت ٽو ڏيان -

"چوڏس ٻونر، چانڊٽي،
چهڊا!
مهانجي رمڪ جهڙي راتڪ، گمانا!
آءُ انڌو ٻکيڙو، مدان ٻيهري ميل!
آيل مٽو گو ٺٽيز،
چهڊا!
مهانجي ڪلڪل ڪانجهيوهار، گمانا!
هجار هٽان رو گها گهرو،
چهڊا!
مهانجو سورهان سارٻان روهار، گمانا!
اڪ ٽان چڙهتي مان جو ٻڙو،
چهڊا!
مهانجي مويي جهڙو ٿيڙا ٿيت، گمانا!

---

* 'سنڌي ٻولي جي تاريخ' تان.

"اڄ لوڻي، جو انگ لئي،
اڄ ٻه ڪانڀا ڪيائون،
ٻوريءَ ٻٽن تي،
وڃي ڦرڙا ڦيرائون،
ٻڪر ٻاٻاڻن جا،
ڇيلا ڇوڙايائون.
سڙيءَ جو ساوڪ ڇوي،
سنجهي نه سارائون،
ڦري وراڻون،
ورندا خط وصال جا."

"ڏونگرا ڏوراهو،
ٻاجهر ٻو ڇندس ٻو ٻانءَ کي،
ٻهڪ ٻير ٻٽون ڪيا،
تراڙون ڇميون تو،
رحم نه ٻيو ئي روح ٻه،
قدر مهنجو ڪر،
واڪر ڪندس، وو!
مون سين جبل ڌو جاڙون ڪري."

مون مٿي سنڌي ٻوليءَ جي ٻنهن ٻياشائن جا ڪي ٿورا لوڪ - گيت مثال طور ڏنا آهن.

٥- لاسي :-

سنڌ جي هن ڏکڻ ۾ لس ٻيلو رياست اچي ٿي وڃي. هنجي اتر ۾ قلاٽ رياست جو جهل علائقو، ڏکڻ ۾ ڪراچي تعلقو ۽ عربي سمنڊ، اوڀر ۾ ڪوهه کيرٿر ۽ اولهه ۾ مڪران آهي.

لس ٻيلي جو شهر ڪراچيءَ کان اٽڪل سٺ ڪوهه ڪن پري بلوچستان جي حد ۾ آهي. سڄيءَ لس ٻيلي رياست ۾ لس ٿي لس جبل لڳا پيا آهن. اتي گهڻي وڻڪار نه هئڻ سبب اهو سمورو ملڪ لسو ۽ پسو پيو لڳي، تنهنڪري اهو نالو رکيو اٿن.

لاسيءَ جا اچار جدا نموني جا آهن.

لاسي گهر، ٻاهر ۽ ٿنڀ ۽ ٻدران لاڙائن وانگر گر، ٻار ۽ ٿنڀو چون. گم ڇي و ٻو معنيٰ گم ٿي ويو. هيترا سال چئن معنيٰ هيترا سال ٿين. ٻري 'ٺ' ٻدران 'ٺ' چون.

لاسي ٻوليءَ ۾ 'ٻير' جو جمع 'ٻيران' ۽ 'ٻورهيت' جو جمع 'ٻورهتيان' ڪن. 'اهو' ٻدران چون 'ايهو' ٻو وري اڳيون الف ڪڍي چون 'يهو'.

"يهو مانجو پت ڇي" (اهو منهنجو پٽ ٿئي.) جڏهين ڪي چون جو، تڏهين تو، گهڻو معنيٰ گهانو. "اسان وت گهاڻي ماني ڪاڻ لاءِ آهي ۽ او ٻاري نه سگهون ٿا."

(اسان وٽ گهڻي ماني کائڻ لاءِ آهي ۽ اسين مانيءَ جي اوبر نه ٻچائي سگهون ٿا.)*

---

* 'سنڌي ٻوليءَ جي تاريخ' ۾ ڏنل مواد جي آڌار تي لکيل.

ديش سان گڏوگڏ نونرماڻ ٿي رهيو آهي؛ اسان جي سانسڪرتڪ
جيون جو پڻ نرماڻ ٿي رهيو آهي، تڏهين اهو ضروري
آهي ته اسانجو ڌيان انهيءَ لوڪ ساهتيہ يا لوڪ-گيتن
ڏانهن وڃڻ گهرجي، جن کي اسان ڀلائي ڇڏيو آهي.
جن کي اسان هيرن هوندي به شيشي جا ٽڪر سمجهي
ڦٽو ڪري ڇڏيو هو. صديون جي غلاميءَ ڪري اسان
جي چيتنا ختم ٿي وئي هئي. پرڏيهي سنسڪرتيءَ
جي جدا جدا انگن کان اسان منهن موڙي ڇڏيو هو.
جن ڳالهين تي اسان کي فخر هئڻ گهربو هو، اهي اسان
جي اپمان جو سبب بڻيون، پر جيئن جيئن قومي تحريڪ
زور وٺڻ لڳو، تيئن اسانجي قومي چيتنا به وڌندي
رهي؛ اسان مٽيءَ ۾ پيل هيرن کي سڃاڻڻ شروع ڪيو.
سوين سال غلام رهندي به اسانجو اهو سڀ ڪجهه ختم
ٿي نه ويو، خاڪ هيٺان اهي هيرا دٻجي ويا هئا، جي
آهن اسانجا لوڪ-گيت.

سنڌي لوڪ-گيتن ۾ گهڻي ۾ گهڻو انداز جي آهي
ته اهو آهي، لاڏن جو.

خوشيءَ جو ڪهڙو به موقعو هجي، پوءِ بس، ڄالون،
نينگر جو ڏالهه ڪٽي ان جي ڏال تي پيئون جهمر به هڻنديون
ته اهي لاڏا به پيئون ڳائينديون.

لاڏن جو سر پنهنجو، لئه پنهنجي، لطف پنهنجو
آهي. انسان جي جنم تي لاڏا، جهنڊ لهرائڻ تي لاڏا،
ڄڃين تي لاڏا، شاديءَ تي لاڏائي لاڏا ڳايا ويندا آهن.

سنڌيءَ ۾ هڪ چوڻي آهي 'ٻارهين ڪوهين ٿي ٻولي ٻي.' اهو ڀاڪر بلڪل ئي درست آهي. سنڌ جي انهن ڀڄن مکيه اپڀاشائن کان سواءِ ٻيا به ڪي حصا آهن. مثلا سکر ۽ روهڙيءَ جي هڪڙي ٻولي ته شڪارپور جي ٻي ته وري ٻاوڙي ۽ گهوٽڪيءَ طرف وچائين ٿين. جيتوڻيڪ اهي سڀ ٻراضيون آهن سکر ضلعي جون ئي.

سنڌ ۾ مکيه طور ٻه قومون هيون (آهن به) هڪ هندو ۽ ٻي مسلمان. انهن جي مادري زبان هڪڙي آهي ته به جي ڪو ٻارڪ ٻنهيءَ سان جاچيندو ته معلوم ٿيندس ته هندن ۽ مسلمانن جي ٻوليءَ ۾ چڱو فرق آهي.

هندو چون نوڙي ته مسلمان سڏين رسي يا رسو-

هندو چون ڪٽورو ته مسلمان ڪوٺين وٽو.

هندو چون ٻولي ته مسلمان ان کي چوني ڪوٺين-

هندو چون "ٿيوڻ سٺو ٿيو آهي" مسلمان چون "ٻوڙ ملوڪ ٿيو آهي." ٻيو نسل ۾ ايندو ته خود گهر ۾ به مردن ۽ زالن جي ٻوليءَ ۾ به چڱو تفاوت آهي. زالون چون، 'مٺي اڀائي آڻ آئي.' يا 'آءٌ' به وڃندي پيڪي، مون به لهندي سڪ." اهڙيءَ طرح لفظ لفظ ۾ فرق آهي- اهو فرق ٿورو ڪي گهڻو انهن جي لوڪ-گيتن ۾ ظاهر ظهور آهي.

سنڌي ساهتيه ۽ ٻوليءَ جي محفوظيءَ لاءِ ضروري آهي ته اهي لوڪ-گيت سانڍيا ۽ سنواريا وڃن.

هن وقت جڏهين اسانجي جاتي (سنڌي جاتي) جو

لاذا بيلدي گايان

سنڌ جي ڪهڙي به حصي ۾ وڃجي، ڪشمور کان وٺي ڪيٽي بندر تائين بهاولپور کان وٺي لس ٻيلي تائين، هر گهر ۾ هر خوشيءَ جي موقعي تي لاڏا ٻڌڻ ۾ ايندا آهن. پر هتي هندستان ۾، هر سنڌي استريءَ ۾ خوشيءَ جي موقعن تي لاڏا ڳايا ويندا آهن.

مان هتي سنڌ جي جدا جدا ٻولين جي واقفيت ڏيڻ کان پوءِ هاڻ انهن لاڏن جي واقفيت ڏيندس، ته اهو لاڏو ڇا آهي؟ ڪهڙن وقتن تي لاڏو ڳائڻ ۾ ايندو آهي. خود لاڏي جا به گهڻئي قسم آهن. انهن مان به شاديءَ جا لاڏا ڪافي مقبول آهن.

مان هتي انهن جوئي ذڪر ڪندس.

لاڏا ٻٻتي ڳايان....

ٻين سماجن جيان سنڌي سماج ۾ به شادي هڪ اهميت وارو سنسڪار سمجهيو ويندو آهي ۽ اهو سنسڪار ڏاڍي ڌام ڌوم سان ڪيو ويندو آهي. ڌنوان شخص جي ته ڳالهه جدا آهي پر رواجي شخص به ان شيءِ موقعي تي ضرورت کان وڌيڪ پئسو خرچ ڪري پنهنجي ناموس ڪيڻ جي ڪندا آهن. جيڪڏهين ڪن وٽ ايترو پئسو نه هوندو آهي ته هو قرض کڻي به ڪافي همت سان خرچ ڪندا آهن. همت جا ڇوت ٿيندا آهن - چوندا آهن ته واڻئي جو پئسو پاڻ ته شادي ۾ خرچ ٿئي پيا کيس ۾ (مقدمي ۾).

هندن ۾ ته وواه هڪ پوتر رسم ليکي وڃي ٿي. وواه فقط واسنا ترپتيءَ لاءِ نه ڪيو ويندو آهي. پر ان دوران گرهست روپي گاڏيءَ کي هلائڻ لاءِ ٻه ڦيٿا گڏجندا آهن. (هڪ گهوٽ ۽ ٻي ڪنوار) هندن ۾ وواه ڪرم ايترو ته پوتر سمجهيو ويندو آهي جو هڪ دفعو فقط همت، همت ۾ ڏيڻ سان ئي استري ۽ پرش ٻئي جيون ڀر ڌرم جي بندڻن ۾ جڪڙجي ويندا آهن. هندن جي اتهاس ۾

الڳ روپ آهن، انهن شاديءَ جي گيتن کي مڱڻي ٻوليءَ ۾ 'لڳن گيت' سڏين. راجستاني ۾ وواه گيتن کي 'بنڙا' چوندا آهن. *

اسان سنڌي انهن گيتن کي 'لاڏو' نا ڪونيون. لاڏو لفظ نڪتو آهي 'لاڏ' مان. جنهن جي معنيٰ 'پيار' آهي. جنهن مان نڪتو 'لاڏلو' معنيٰ 'پيارو'، ان جو بگڙيل روپ آهي 'لاڏو' يا 'لاڏل'. يعني لاڏو معنيٰ اهو گيت جنهن ۾ گهوٽ جو ورنن هجي. ●

راجستاني ٻوليءَ ۾ به 'بنو' معنيٰ آهي گهوٽ. 'بنڙا' جو مطلب ٿيو 'گهوٽ وارا گيت'. اهڙيءَ طرح پنجابي ٻوليءَ ۾ به لاڏي کي لاڏلو سڏين.

سنڌ ۾ مسلمان اهڙن گيتن کي سهرو (شاديءَ جي گيتن کي). (جمع، سهرا) سڏين. سهرو لفظ سنسڪرت جو ٻوليءَ مان نڪتل آهي.

"سهرو لفظ شرين مان نڪتل آهي. ممڪن آهي ته اهو شرين اکر شريلو، سهلو، سهڊ، سهر ۽ سَهرو ۾ بدليو آيو هجي. سهرو جي معنيٰ آهي وٽندڙ، سندر، ٿي سگهيو ته گهوٽ جي لاءِ ڪتب آندو ويو هجي. سهرو جي معنيٰ مڪٽ يا مڪ وارو به آهي."†

---

* سورو به پارڪ جو لکيل راجستاني لوڪ - گيت ڀاڱو ا، صفحو ١٦٠.

† لوڪ ساهتيه جي ڀومڪا، صفحو ٤١.

اهڙا ڪي ٿي مثال ملندا جن مان مٿين ڳالهه ظاهر ٿيندي، جن ۾ استري پتيءَ کي من ئي من ۾ قبول ڪيو ۽ اهو ناتو مرڻ تائين قائم رهيو. جيئن ڪ ساوتري، رڪمڻي وغيره.

وواهه، سنسار جي سڀيه ۽ اسڀيه، سڀني جاتين ۾ وڏي امنگ سان مڃيو ويندو آهي. منش جي زندگيءَ ۾ جيتري وواهه جي اهميت آهي اوتري ٻئي ڪنهن به سنسڪار جي ڪانه آهي، اهوئي سبب آهي جو سنسڪار جو رواج سنسار جي هر حصي ۾ آهي.

ويدن ۾ لکيل آهي ته جو انسان شادي ڪيل نه آهي، ڪنوارو آهي، ان جو جيون نامڪمل آهي، اڌورو آهي.

هن سنسڪار ۾ گهوٽ ۽ ڪنوار هڪ ٻئي جو هٿ پڪڙي زندگيءَ ڀر گڏ جي رهڻ جو انجام ڪن ٿا. هي اهو سنسڪار آهي جنهن جي ڪري ٻه جدا خاندان ۽ ڪٽنب گڏجن ٿا ۽ ٻه شرير هڪ سونٽر ۾ ٻڌجن ٿا.

اهڙي موقعي تي گهوٽ ۽ ڪنوار جي گهرن ۾ خوشي ٿيندي آهي ۽ خوشيءَ جا گيت ڳائبا آهن، جن کي شاديءَ جا گيت سڏبو آهي.

جيئن ته هندستان جي هر هڪ پرانت ۾ وواهه جون رسمون الڳ الڳ آهن. هڪ ئي راڄ ۾ جدا جدا جاتين ۾ هي رواج ٻئي ٻئي روپ ۾ ڏسڻ ۾ ايندو. اهڙيءَ طرح انهن وواهه گيتن کي به جاتين جي لحاظ کان الڳ

واڌائي-

ٻهر ان ٻهران، ڇوڪر يا ڇوڪريءَ جا مائٽ، مائٽي جاچي ايندا آهن يا ڪر وڇون. اڳ ت، پيت ۽ پرهڻ هوندا هئا پر هاڻي ته ڪيترن شخصن ان ڪم کي به ڌنڌو ڪري ورتو آهي. اهي ڇوڪري يا ڇوڪريءَ جي مائٽي ڪڍي ٻيءَ ڌر وٽ ويندا ۽ ان کي حالتن کان واقف ڪندا. ان ڌر کي، جي اها ڳالهه ويچار ۾ آئي ته هو مائٽي آڻيندڙ طرفان مليل ڏس پٺيان ٿي، جاچ ڪري خاطري ڪندا ٻوءِ جي گهر وٺين ته گهوٽ وارا ڪنوار جي طرف جي جاچ ڪندا ۽ ڪنوار وارا گهوٽ جي طرف جي. ٻوءِ ڪنوار پٽا گهوٽ کي ڏسندا. گهوٽ کي 'ورڻ' به ڪوٺيندا آهن. ڏسڻ ۽ جاچ بعد جي ڌريون راضي ٿيون ته ٻوءِ هڪ ٻئي کي نکون لکي موڪليندا، نکم جي معني 'خاندان'. اهو ان ڪري لکندا آهن ته جيئن ٻنهي کي هڪ ٻئي جي خاندان ۽ گرهن جي جاڻ پوي. ڪڏهين ته نکه ساڳي هجڻ ڪري مائٽي نه ٿي سگهندي آهي. اتر هندستان جي هندن ۾ ساڳيءَ نکه ۾ شادي ڪرڻ جو رواج نه آهي.

نکن لکڻ بعد 'واڌائي' جو ڏينهن مقرر ڪيو ويندو آهي. جنهن ۾ ڪنوار پٽا گهوٽيٽن کي ڪجهه نه ڪجهه سوکڙيون پاکڙيون ۽ مصري ناريل ڏيندا آهن، گهوٽيتا ڳوٺوارن ۽ مٽن مائٽن کي ڪوٺي اها خوشخبري ٻڌائيندا آهن ۽ آيلن کي مٺو واتو به ڪرائيندا آهن. ڪنوار پٽن طرفان آيل سوکڙيون کي لاڳه سڏيندا آهن.

شادين جي موقع تي ڳائڻ ۾ ايندڙ 'لاڏا' گهڻو ڪري استرين جا ئي، رچيل هوندا آهن. استرين شاعري جي قاعدن قانونن ۾ ڪو نه جڪڙيون آهن، ان ڪري انهن گيتن (لاڏن) ۾ نه لئه ٿي ملي ۽ نه ماترائن يا بحر وزن جو ڪو خيال رکيل آهي. استريون ڳائڻ وقت انهن گيتن جي ننڍن وڏن پدن (مصرائن) کي ڇڪي ڪري ادا ڪنديون آهن. ان ڪري لاڏن جو صحيح لطف تڏهين ٿي وٺي سگهبو آهي جڏهين اهي ڳائبا پيا آهن.

لاڏن جو جيتوڻيڪ سڌو سنئون لاڳاپو شاديءَ جي موقعي سان آهي، پر تڏهين به ڇٺيءَ، ڄڻين ۽ ٻين اهڙن خوشيءَ جي موقعن تي به ڳايا ويندا آهن.

هيٺ هن ليک ۾ مان وواه سان لاڳاپو رکندڙ لاڏن جو ذڪر ڪندس.

لاڏن کي ڪيترن ئي حصن ۾ ورهائي ٿو سگهجي. جيترا شاديءَ جا سڳڻ سات اوترا لاڏن جا قسم هوندا آهن، بلڪ ان کان به وڌيڪ.

لاڏن ۾ گهڻو ڪري گهوٽ، ڪنوار ۽ سيڻن جو بيان هوندو آهي. اهڙن وارن گيتن ۾ کل مزاق جو حصو جان تان وڌيڪ هوندو آهي.

”هو ڇٽي لاڏل گهوٽ جي،
ڙي وهڏيا لاڏا،

او ڀر ٻڌه ڀهڄي ڀيڻ،
شل رنگ ماڻيندين،

ڀلي گهوڙي ٻــلاٽي،
لاڏل هلندم ساهري،

سهرو نه ڏٻندس ڏاج،
ڙي وهڏيا لاڏا،

سر نه ڏيءِ جي ڪاڻ،
لاڏل سدا ماڻيندين.“

هي لاڏا گهٽي ڀاڳي ڙالن جا ٺي رچيل آهــن. ان ڪري انهن گيتن ۾ ڪو ربط، ڪا جوڙجڪ رکيل نــ، آهي. ان سواءِ لاڏن جا ٻي هڪ ڳالهه، آهي سا آهــي ڌهر. هڪ ٻــڌ نڅون هوندو نه ٻاقي ٻيو سڀو ڪيمس اهو ٻڌ ٻيو جدا جدا لفظن ۽ چيزن جي ڙالن ڳان ڦرندو گهرندو.]

بوچٽي پرڻ:-

واڏائيءَ کان پوءِ گھوٽيڻن جي گھر ۾ ڀاڻو جي ڏيڻ
تي گھوٽ جي پاران لاءِ بوچٽي پرڻ آهن جا سوني
ڪپڙي جي هوندي آهي- گھوٽيڻن جي گھر ۾ واڏائي
کان وٺي لاڏا چوڻ ۽ چوائڻ شروع ٿيندا آهن- بوچٽيءَ
بابت ڪي ٿي لاڏا آهن، جيئن ته:

”وڻهي سرتين ۾،
پاپل جي بوچٽي پرايان،
ڳاڙها ساوا تنهن تي،
گل ته چٽايان،
سهٽي آدل جي،
ڪنوار جا اهڃي،
بوچٽي پائي ته،
خوب سا ڪلهدي،
لاڏا ڳائي مان ته،
ڏيهه ڪي پڌايان،
وڻهي سرتين ۾،
جوڙل جي بوچٽي پرايان.“

بوچٽي گھڻو ڪري گھوٽ پيڻ تي پرهندي آهي.
هن هيٺين گيت ۾ اهڙو ئي ذڪر ڪيل آهي.

١

جڏهن ٻاٻل جڳو،
سونو سهڻو،
ٻکي آدل کي ٻاٻان،
سڏي سمجهايان،

٢

ڳانو ٻاٻل کي،
ٻيو ٻه جو سونهندو،
او هٿين مينڊڙي لايان،
سڏي سمجهايان،

٣

منڊي ٻاٻل کي،
هٿ ٻه جا سونهندي،
هيري ٻڙو ته جڙايان،
سڏي سمجهايان."

وري شاديءَ کان هڪ ڏينهن اڳ، تيل ۾ هيٺ ۽ اَنو ملائي ڳوهي چانٽي ٺاهي ان سان گهوٽ جي ٻدن کي (ڪنوار کي ٻ) مهٽي صفا ڪيو ويندو آهي. اهو سڀ صفائيءَ جي لحاظ کان ڪيو ويندو آهي. اها رسم اسان سنڌين ۾ ڏالي مانڍ وڃي رهي آهي، ٻيو مارواڙين ۽ ڪڇين ۾ اڃا سوڌ ۽ هلندي پيئي اچي. هن رسم کي 'تيل' لڳائڻ يا اُٻٽڻ چوندا آهن.

ساٽ سڳڻ-

وانديءَ بعد نئون گرهن جي پوڄا ڪئي ويندي آهي، جنهن کي نئوگرهي چوندا آهن. انهن گرهن جي پوڄا لاءِ پاڻي، نديءَ تان ڀري آندو ويندو آهي، جيئن پوڄا ۾ اوجل جل ڪتب آندو وڃي ۽ سو ٻه ٽين گهڙي يا دلي ۾. ان لاءِ پوتر ٽانءَ جو وڏ پڪ ڌيان رکيو ويندو آهي. ان ساٽ کي گهڙي سڏيندا آهن. اڄ ڪلهه نديون شهر کان دُور هٽي ڪري پيون آهن، تنهن ڪري پاڻي کوه يا نلڪي تان آندو ويندو آهي.

ٻئي ڏينهن ٽي ٻڪيءَ جو ساٽ ڪيو ويندو آهي. شاديءَ جي وقت مهمانن کي کارائڻ لاءِ اڳواٽئي اناج صاف ڪيو ۽ ڇنڊيو ويندو آهي. اُن سهاڳڻيون ئي ڇنڊينديون آهن. ان سڳڻ کي ٻڪي چوندا آهن.

اهو سڀ وهانوءَ کان ڪي ڏينهن اڳ (رواجيءَ طرح ٽي ڏينهن اڳ) اَن مٽي، ڇڏڻ ٽي ساٽ پائڻ وغيره ڪيو ويندو آهي. اهي سڀ ساٽ ٻرهمڻ ڪرائيندو آهي. جنهن کي نئوگرهي نه چئجي، ان کي ڏيو (ديوتائون) ٿامڻ (مدائڻ) ٻه چوندا آهن. ٻوءِ گهوٽ کي ڳانو ٻڌو ويندو آهي.

انهن ساٽ سڳڻن بابت هڪ گيت آهي ته:

ان سواءِ انهن ساٽ سڳڻن جا ٻيا ۽ گيت آهن، هي
هڪ گيت ڏيون جي ٻهرن رات ٻاهت آهي ته:

”ٻهرن رات لاڏي،
ڏيو وڄايا،
سڏي ڀائرن کي
وٺي سمجهايا،
هي ڏيهن آيا،
ڀلا ڙي پيٽر،
هي ڏيهن آيا،
ڀلا ڙي پيٽر،
هي ڏيهن آيا،
چڱا ڙي جيجل.“

٢.

ٻڪيءَ رات لاڏي،
ٻڪڙي وڄائي،
ماءُ گهر تنهن کي،
سدر لڳائي،
مهل ٻڪيءَ جي آئي،
مٺهڙا جوڙل،
هيءَ ويل ڳايان،
گهوري ته ماءُ.“

٣.

ٽيل رات لاڏي،
پانر گهرايا،
پيٽيڻن کي ته،
ڪوٽ ڪرايا،
سدا آئي هيءَ ويل،
گهورڻ ته ٻيءُ.“

هي ٻيو گيت 'تيل' رسم جو آهي:

١.

"تيل جي ڏينهن،
لاڏي ماما گهرايا،
ٻيڙي ڪوني،
سڏي سي وهاريا،
مامن موڙ هڻي لاٿان،
سڏي سي سمجهايان،

٢.

تيل پاتل ڪي،
مٿي تي لڳايو،
ٻيو وجهي،
پانڌ پر چاڙهيو،
مان لاڏا ني ڳايان،
سڏي سمجهايان،

٣.

اهو لاڏل جو
سدا نه سهڻو،
پاڻي ڇيو پيدم من جو موهڻو
وٽي ڪانگ اڏايان،
سڏي سمجهايان."

اوران پنھنجي سالي ،
سان اوري ،
پاڻ پلا وڻي پاڻان ،
لاڏل کي سڏي سمجھايان ،

-٣

اھڙ ھٿن ۾ ،
ڪاڻي نہ ڪڏائي ،
ڪيو ھن کي ،
گھوٽ پر چڙائي ،
گيت خوشيءَ جا ڳايان ،
لاڏل کي سڏي سمجھايان ،

-٤

اھڙ پاڻي اپڏي ،
وڏي ڌماڪ سان ،
لاڳي نہ وڌي ،
خوشي خوراڪ سان ،
جوڙا سنگت ۾ ڳڍايان ،
لاڏل کي سڏي سمجھايان - "

مٿين گيت ۾ اھڙ جي اھميت جو ذڪر ڪيو ويو آھي ڪن ٻين گيتن ۾ اھڙ سان جي چرچا ڪيا ويندا آھن، تن جو ورنن ڪيل آھي. ان موقعي تي اھڙ اُپ ڪاوڙ ۾ پا چڙندو ڪرڻ آھي.

اهڃر :—

شاديءَ جي ڏينهن کان ٽي ڏينهن اڳ، ڏيڻ جي وقت تي 'اهڃر' ٻ، مقرر ڪيو آهي. اهڃر گهڻو ڪري پيٽيو تي هوندو آهي اهو هر وقت گهوٽ سان گڏ رهندو آهي، جيستائين ڪ شادي جو ڪارج راس ٿي وڃي. اڳ واري زماني ۾ جو شاديون دور دور تي ڪيون وينديون هيون ۽ ڇڪي ڪري وڃبو هو، تنهن زماني ۾ آمد رفت سلامتيءَ واري نه هوندي هئي، تڏهين اهو اهڃر گويا گهوٽ جو انگ رکشڪ (باڊي گارڊ) ٿي هلندو هو. اهڃر کي هٿ ۾ ترار (ننگي) کڻڻي پوندي هئي. اهو سڳڻ اڄ سوڌو قائم آهي. انهي کي ڪافي اهميت آهي. شادي جي ڏينهن ۾ اهڃر سان چرچا به ڪيا ويندا آهن. اهڃر بابت هڪ اهڙو ٿي گيت آهي ته :-

"واهه لاڏل تنهنجو،
اهـــڃر ســهــڻو،
مڙجون تـــو ماڻي،
مـــن جـــو مـهـڻو،
پتاشا خرب وراهايان،
لاڏل کي سڏي سمجهايان،

-٢

گهوران گهوٽ تان،
اهـڃر گـهـوري،

مسلمانن ۾ به اهندر جو رواج آهي. پر هندن ۾ اهندر
کي وڏي اهميت آهي.
اهندر بابت هي هڪ پيو به گيت آهي جنهن ۾ هن
سان جي ڇوڪرا کيا ويندا آهن، تن جو ذڪر ٿيل آهي.
گيت آهي ته :-

۱. " هـــن اهندر کـــي لـــه،
ٽوپي لـــه ڪاڻهي،
اڙي مٿو ڪٽا ٿيندو،
ٿـو، ولـي ولـي،

۲. هـــن اهندر کـــي لـــه،
قميص لـــه ڪاڻهي،
اڙي هي ته پيٽ ڪٽا ٿيندو،
ٿـو، ولـي ولـي،

۳. هـــن اهندر کـــي ته،
بوٽ لـــه ڪڻهي،
اڙي پير ساڙيندو،
ٿـو، ولـي ولـي.

۴. هـــن اهندر کـــي ته،
نـوٽ له ڪونهن،
اڙي هي ته پيا ڳوليندو،
ٿـو، ولـي ولـي.

۵. هـــن اهندر کي لـــه،
پئسا لـــه ڪونهن،
هي ته ڏکرپون ميڙيندو،
ٿـو، ولـي ولـي،
اد پـون اسانجو تـه،
ڏســو ڙي اهندر. "

سنڌ ۾ هندن ۽ مسلمانن جون ڪي ڪي شاديءَ جون رسمون پاڻ ۾ ملي جلي ويون آهن. جيئن ته هندو گهرن ۾ وهانو ڪان ٽي ڏينهن اڳ، جڏهين ڏيون جي پوڄا ڪئي ويندي آهي، ان ڏينهن ڪان وٺي ڪنوار پتا پنهنجي چوڪريءَ ڪي ونواه ۾ ويهاريندا آهن.

چوڪري انهن ٽن ڏينهن ۾ گهر ڪان ٻاهر نه نڪري ڏيون جي پرسان ٿي ويٺي هوندي آهي. ڪپڙا ڪو نه بدلائيندي آهي چوڪريءَ جي بدن ڪي ڪٽڪ جي ڳوهيل اٽي جي چاٽيءَ سان صاف ڪيو ويندو آهي. شهري هندن ۾ اهي سات سوڻ آهستي آهستي گهٽبا ويا آهن. لڏ پلاڻ بعد ته آڪي باقي انهن رسمن ڪي پڄو اڇي ويو آهي. اهو رواج مسلمانن ۾ به هوندو آهي جو هن هڪ سهري (لاڏي) مان ظاهر آهي-

" ادل جي ڪنوار ڪي،
ويهارينو ونواهه ۾،
ويهارينو ونواهه ۾،
بگلي جي چانو ۾،
هٿ ادل جا مينديءَ رتا،
ڳاني جو ڙ پٽارو،
ادل جي ڪنوار ڪي،
ويهارينو ونواهه ۾،
هيٺ ادل جي هرٽا مهري،
گاشي جو ڙ پٽارو،
ادل جي ڪنوار ڪي،
ويهارينو ونواهه ۾. "

جڙي جوڙ ٺھيل و،
لاڏل گھوٽ ٺھيل و.

لاڏل لٽھجي تہ،
اُوچٽي سھٽي،

آهي آوَنڪ* لـہ،
مَن جي موھٽي،

گلن جوڙ لاٿو،
ٺيو لاٿو سجايو،

لاڏل گھوٽ ٺھيل و،
جڙي جوڙ ٺھيل و.

مڻڪ لٽھجو موتين سان،
پاڻي اچ لاڏا،

لاڏل، اوڏ پورو،
ماءُ گھر گل چٽيو،

سس سھا ڳڻ وٽيو،
سالين چونڊي چونڊي ڪڍيو.”

مڻڪ پڌ ٺ واري وسم سان گڏ اِي ہ ڏرمي ڪرڻا ڪٽي وڻدي آهي جنهن کي ڏ ڪ. سڏ ڻدا آهن. ڏ ڪ جي وقت ڪلوار لاءِ زيور ايندا آهن پا ڪلوار پٽن

* آوَنڪ = پوت جو قسم.

ڏِڪڙ :-

شادي جي ڏينهن ٻهراڻ منڊڪ پڌڻ جي رسم ادا ڪئي ويندي آهي جنهن کي ڏِڪڙ چئبو آهي. منهن مائٽن ۽ ڳوٺن جي پيڙهين اڳيان ڀرهڻ ۽ پٺين کان موڪل وٺي گهوٽ کي منڊڪ پڌندو آهي. ان وقت گهوٽ کي ڪرشن ڀڳوان جو روپ سمجهيو ويندو آهي. گهوٽ کي هيٺ لي فقط ڌوتي هوندي آهي.* ان منڊڪ جا ٻه لاڏا آهن.

هڪ ڳالهه ته ٻان جوڳي آهي ته اڳ ڏڪڙ جا ساٿ ٻا منڊڪ پڌڻ سنجها جو ڪندا هئا ۽ ويڏي (وهانو) پرڀات جو، جنهن گي سنڌن جو وهلو ٻه سڏ ڀيدا آهن. (اها رسم ڪيترن غير سنڌي هندن ۾ اڃا سوڌي قائم آهي.) اهڙو بيان لاڏن مان ملي ٿو -

" لاڏا، تنهنجو منڊڪ سهڻو،
موتين جـــوڙ لاـــو،
لاـــو سڄا ڀـــو،
لاڏل گهوٽ ليندو،
ادـــون ڙي،
اســـر ويـــل جـــو،
پيـــهـــر ڙي،
اســـر ويـــل جـــو،

---

* (مان هن وقت جي ڳالهه ٿو ڪريان).

چيچ پيال جي،
ڏاڍي رباب سان،
سم چوڙيندا هلو،
هلندا هلو،
هلندا هلو،
مهندي جوڙل جاچي."

ماجين (ڪنوار لاءِ) ڏت ٺهڪي تي چيچ ڪي شر است پاپڙ ڏنو وينڊو آهي. (اچ جيان مٺاڻون وغيره ڪونه ڪيون وينديون هيون). ان موقعي جو لاڏو آهي جنهن ۾ سس (ڪنوار ماءُ) چري ٿي ته:-

"گهوڙي چڙهي،
آيو مهندو لال،
ماٽس وڃهندي س،
گلن جو هار،
پيٽس ڏيندي س،
هٿ ۾ رومال،
گهوڙي چڙهي،
آيو مهندو لال،
نيڪليس گهڙائيو تو،
لاڏلي لال،
پانڄ واري ٺهندي،
نيندي ڪنوار.

ڏانهن هار سينگار جو سامان موڪليو ويندو آهي لڏهين هڪ استري ڪنوار کي ئي چوي ٿي:

” ڏک سندي ڏينهن،
لاڏي در ڙي گهڙائي،
اڙي هي ڏينهن چڱا،
ساهو ڪر سيڄ جو،
جامو ڪر جيڄ جو،
ڏک جي راس لاڏل،
* دلي نه موڪلي،
اڙي هي ڏينهن چڱا،
ڙي مولين هار،
تون نه ڪر سينگار. “

ڏک ڪان پوءِ گهوٽ کي گهوڙيءَ تي چاڙهي، جڏهن ونئي ڪنوارين ڏانهن ويندو آهي - ان وقت جو هي لاڏو آهي ته -

” آءُ لاڏا،
چڙهه گهوڙي تي،
مدهندا ملوڪ،
وهه ماڙيءَ تي،
مڪ پڏي،
واهه ڀڃين ٿو،

* دلي = زالن جي ٽولي.

لانون لهي،
وڃي ساهون ۾،
آءُ لاڏل،
"شل جڳ جيئين."

"سڳو گهڙا ڳم،
اوڻن اُڻون،
سهڻو لاڏل،
چڙهيو گهوڙي،
ماءُ لاڏل جي،
وهلا ئي ساري،
ڀيڻ ٿي ڀت ٿيان،
گهوران گهوري،
پيرڻ ته پالڻ جا،
ڀلو ئي چوڙي
وڏي وهنڊم،
ساجهر سوڙي،
ڪير چنيڊم،
اميدن واري،
ڪنوار آڻيندم،
ڪنهن جوري."

گهوڙيءَ چڙهي،
آيو منهنجو لال.
ڪنگڻيون گهڙائڻ ٿو،
لالنءِ لال،
ٻانڪ واري ٺهڻي،
سهڙي ڪنوار،
گهوڙيءَ چڙهي آيو،
منهنجو لال."

هن ٻئي گيت ۾ ڏوري ڪنوار ڏانهن مخاطب ٿي چوي ٿي ته:

"نيڪليس ٺهڻو گهڙايو،
مَن منهنجو ٺريو،
او چندن هار،
لاڏي ٽوڪي وٺيو،
ٺاهي ٺاهي ٻاهه،
ڏيءَ ٽوڪي وٺيو،
جڙائي سهاڳ،
لاڏي ٽوڪي وٺيو،
ڪنگڻ ٺهڻو گهڙيو
مَن منهنجو ٺريو."

هڪ ملتاني لوڪ گيت آهي، جنهن ۾ سهيليون دلهن (ڪنوار) کي ٺنگ ڪرڻ لاءِ چيڙائينديون چون ٿيون:

"اک جا، اک جا، ني راڌا،
کرشڻ پروانيءَ ڙي آيءِ،
ني مٽن-اکي ن، رهسان،
ڌرمي ـــاولي سڏاوي،
اک جا، اک جا، ني راڌا،
کرشڻ گهوڙي چڙھ آيءِ."

(اک وڇي، اک وڇي، اي راڌا، کرشڻ توکي گوالڻ آيو آهي.

ن، ن، مان ڪانه اڪدهس، هوُ مهڏجي پٽا جـي کوٺ ني آيو آهي.

اک وڇي، اک وڇي، اي راڌا، ڪرشڻ گهوڙيءَ چڙهي آيو آهي.)

ان بعد گهوٽ کي خاص منڊپ ۾ وهاريو ويندو آهي. اني گهوٽ کي سنان ڪرائي ڪپڙا بدلارايا ويندا آهن. جيئن وهڏيءَ ني اچو اُجرو ٿـي وهي-ان موقعي تي به ڪي لاڏا ڳايا ويندا آهن. نموني طور هڪ هيٺ ڏيان ٿو:

"لاڏل، لاه لونگي کو وڳو،
خود سيوهڻ جـي،
اکڙي مـوچاري،

ڄڃ :-

گهوڙيءَ تي چڙهي ڄاڃين سان گهوٽ سرگس ڪاهي هلندو آهي. ان کي ڄڃ چئبو آهي. ڄڃ ۾ ڄالون نه هونديون آهن- اڳي ته شادي ڳوٺ جو ڳوٺ ۾ ڪاڄ ڪٺي ويندي هئي. ڳوٺ جي هر نينگريءَ کي پنڌ سمجهو ويندو هو. ڄڃ ڪري ڳاڏن ۽ گهوڙن ۽ اٺن تي چڙهي ڪدوار واري ڳوٺ ڏانهن ويٺو پوندو هو. ڳوٺ هڪ ٻئي کان پري پري هوندا هئا، جنهن ڪري اتي پهچڻ ۾ گهڻو وقت لڳي ويندو هو. ڄڃ سان ڪاڏي پيتي جو سامان به کنيو ويندو هو.

ڄڃ بابت هي گيت آهي ته:

"هلندا هلو،
منهنجي ادل جا ڄاڃي،
ادل جا ڄاڃي،
منهنجي پاپل جا ڄاڃي،
پاپل گهوڙيءَ تي،
ڄڃ تي ڳاڏن ۾،
پيگ پيئندا هلو،
هلندا هلو.
نوٽ هٿن ۾،
ڪڙدا * کيسن ۾.
ناڇو واهيندا هلو،
هلندا هلو.

---

* ڪڙدا = رپيو- چٽا پئسا.

ويڙهي :-

ان کان پوءِ پره ڦٽيءَ جو گهوٽ ۽ ڪنوار کي آٽي پاڻين ۾ ويهاريندا آهن اهي پاڻيون ڪاٺ جون ٺهيل هونديون آهن. جن ۾ ڪپهه جا گد پلا جن کي لپر سڏبو آهي، سي پيل هوندا آهن- پوءِ ٻئي گهوٽ ۽ ڪنوار جا پلو ٻڌي ويڙهيءَ جا منتر اُچاريندو آهي. گهوٽ پيءُ پوسان ۾ هڪ ننڍيءَ صندليءَ تي ويهندو آهي. ويڙهيءَ کان اڳ ويڙهي جا لاڏا ڳايا ويندا آهن جيئن ته:

”ويو ويڙهيءَ لي،
واهه جو ويهندو،
ڏاجو ڏسي سيڪو،
خوش ٿيو ٿيندو،
شرابت پاڻ وراهيو،
ڇڃ کي کارايو،

٢.

هٿيالو ٻڌي لاڏل،
صندليءَ تي آيو،
پاڻيٺ گره ڪيئي،
وهاڻو ته ڪرايو،
جس جوڙل جو ڳايو،
ڇڃ کي کارايو،

آندي لاڏل جي ڀاءُ،
گهڙي ڪٽيندو ماءُ،
موڙا نا ڇوڙيندو ڀيڻ،
صندلي ۽ ويهندو ڀيڻ،
لاڏل لاڏ لونگي ڪر ويڙو.

٢.

سس سهاڳڻ وٺيو،
سالين چونڊي چونڊي ڪئيو،
سڳوري ۽ واري سس،
سهڻن واري سالي،
او لاڏل لاڏ لونگي،
ڪــر ويڙـــو."

هن ٽن ڀيڻن ڳالهه ٻڌي هو ٻيون ٻڌ ۾ جدا جدا ڏيور جو ذالو وجهي ٻڌو پيا ۽ ٻڌ جيڪي جو ليکن چيا ويندا آهن.

سنڌي ٻوليءَ ۾ هن قسم جا لاڏا آهن، ٻو ٻين ٻولين ۾ اهڙي قسم جا ڪي لاڏا (گيمت) آهن يا، اهڙو ذڪر ڪنهن ۽ ڪتاب ۾ ڪونه ٿو ملي.

جڏهن ته گهوٽ ”مونکي انگيڪار آهي“ چئي
پنهنجي قبوليت ڏيندو آهي. هوم ڪرڻ وقت گهوٽ ۽
ڪنوار اگنيءَ ۾ آهو ڦيرون وجهندا آهن ۽ ان وقت ڪنوار
اگني ديوتا ۽ سورج ناراڻ کي چوندي آهي ته:
”مونکي هاڻي موڪل ڏيو ته پنهنجي پتا جي گهر
کان جدا ٿي ساهري گهر وڃان ۽ شل ساهري گهر کان
ڪڏهين به الڳ نه ٿيان ۽ پتيءَ سان هميشه گڏ رهان.“

گهوٽ به آهو ڦيرون وجهي ڪنوار جو ساڄو هٿ وٺي
چوندو آهي ته، ”مان تنهنجو هٿ گرهڻ ڪريان ٿو، شال
تون عمر ڀر مونسان گڏ رهين...“

پوءِ ڪنوار کي پٿر تي پير رکائي چوندو آهي ته،
”پٿر وانگر پنهنجي ڌرم تي مضبوط رهج.“

اهڙيءَ طرح اگني ديوتا، براهمڻ ۽ پنڊتن اڳيان
استري ۽ پرش جو هٿيالي، پلو پائي ۽ ٻين سنسڪارن
بعد پتي پتنيءَ جي روپ ۾ ملن ٿئي ٿو. ان بعد اگنيءَ
جي چوڦير گهوٽ ۽ ڪنوار ست ڦيرا ڏيندا آهن ۽
هر قدم (ڦيري) پٺيان وچن ڪندا ويندا آهن، جي آهن:

٣.

لاڏوا لهندو لاڏل،
اُسر جـي ويلي،
پرانهه ڪـال ۾،
امـبـرت ويـلـي،
لاڏا وٺي ڳاءو،
ڇيچ کـي ڪارايو."

وواهه سنسڪار جي رات ٿوري ۾ هن رات آهي ته پهرين ڏيوتائن کي نمنتڻ ڏنئي، سٿاپت ڪبو آهي ۽ پوءِ گهوٽ ڪنوار ڏيوتائن جـي پوڄا ڪندا آهـن. ڪنياڏان ٿيڻ کان اڳ، گهوٽ ڏيوتائن ۽ پنڊتن کي ڪي ساکي ڪري پرتگيا ڪندو آهي ته:-

"توهين سڀ خاطري ڪريو ته اسين پنهنجيءَ خوشيءَ سـان گرهست آشرم ۾ گڏجي رهڻ لاءِ هڪ ٻئي کـي سويڪار ڪريون ٿـا. اسان ٻنهي جا هردا پاڻيءَ وانگر ملي هڪ ٿي ويندا ۽ شانت رهندا."

گهوٽ جي اهڙيءَ پرتـگيا ڪرڻ تي ڪنوار پـيءُ پاڻ پلي پڙهائڻ بعد وڏيءَ سان ڪنياڏان ڪندي گهوٽ کي چوندو آهي ته:-

'مان پرماتما جي پراپتيءَ ۽ ڌرم حاصل ڪرڻ لاءِ هيءَ ڪنيا توهان کي پتنيءَ جي روپ ۾ ارپڻ ڪريان ٿو، توهان مهرباني ڪري هن کي سويڪار ڪريو."

ٽيون قدم :-

ڀڳتي :-

هي ڀڳتڻي! ڌن، سونهن، سوڀاڳيه حاصل ڪرڻ لاءِ ڀڳوان وشنو لڇمي جو هينئر ٽيون قدم اڳتي وڌائي.

ڀڳتڻي :-

هي سوامي! مان من، تن ۽ ڪرم جي شڌيءَ سان گرهست آشرم جي نيمن جو پالڻ ڪندس. توهان سان گڏ رهندي ٻي سک جو انڀو ڪندس. ڪڏهن به پرپرش جو ڪڏهن به ڌيان نه ڪندس.

چوٿون قدم :-

ڀڳتي :-

هي ڀڳتڻي! سنسار جي سکن ۽ پرلوڪ جي سکن کي حاصل ڪرڻ لاءِ ڀڳوان وشنو توکي چوٿين قدم تي اڳتي وڌائي. مطلب ته ڌرم جا ڪرم ڪندي اسين ايشور جي ڪرپا سان هن سنسار ۾ سکي رهون ۽ پرلوڪ لاءِ به سمر ڪنو ڪريون.

ڀڳتڻي :-

هي سوامي! مان عطر ڦليل، سڳنڌي پدارٿن وغيره سان هار سينگار ڪري پوتر تا سان توهان کي ٿي خوش ڪندي رهندس. يعني ته منهنجي سونهن ۽ سينگار توهانجي خوشيءَ لاءِ آهي ۽ نه ڪه دنيا کي ڏيکارڻ لاءِ.

ٻيون قدم :-

پتي :-

هي پتني! اَن حاصل ڪرڻ لاءِ ڀڳوان وشڻو توکي هڪ قدم اڳتي وڌائي، يعني اَن ڪٺو ڪرڻ، طاقت بخشيندڙ رس وارن پدارٿن جي رکشا ڪرڻ ۽ تيار ڪرڻ جي طاقت ڀڳوان وشڻو توکي ڏئي.

پتني :-

هي مانيور سوامي! ڏڌ، مڌ ۽ رس وارا ڀوڄن ۽ ٻيا جيڪي به طاقتوارا پدارٿ گهر ۾ آهن، انهن جي سنڀالڻ جي جڏهن به موکي آگيا ڪئي وئي ته مان پنهنجي ڪرتويه پالن ڪرڻ ۾ ڪڏهن به نه گسندس.

ٻيو قدم :-

پتي :-

هي پتني! شڪتي ۽ طاقت بخش پدارٿن جي حاصل ڪرڻ لاءِ ڀڳوان وشڻو توکي ٻيو قدم اڳتي وٺي هلي.

پتني :-

هي سوامي! هاڻي مان توهان جي گهر هلي رهي آهيان. مان توهانجي ڪٽنب جي سيوا ڪندس، هميشه مٺو ڳالهائيندس. دک ۾ ڌيرج ڌارڻ ڪندس ۽ سک ۾ سکي رهندس.

ستون قدم:-

پنڊت:-

ڀڳوان وشڻو هن ستين قدم لئي تڪي وڌائي، اسانجي پريت جي ٻيج کي پختو ڪري، پوءِ ته اسين پاڻ ۾ انجام نا ڪريون ته هن ستين قدم لئي اسانجو ناتو پختو ٿي چڪو ۽ ڀڳوان جي مهر سان اهو اٽل رهندو.

پنڊت:-

هي سوامي! هوم، يگيه وغيره ڪارن ۾ مان توهان جي سهائڪ ٿيندس. ڌرم، ارٿ، ڪام جي ڪارن ۾ مان جيءَ جان سان توهان جو ساٿ ڏيندس. سڀ ساکي آهن ته توهين هاڻي منهنجا پتي ٿي چڪا آهيو. انهيءَ ڪري هاڻي مان پنهنجو پاڻ، تن، من، ڌن، سڀ ڪجهه توهان کي ارپڻ ڪريان ٿي.*

وهانءُ ڪري جڃ واپس موٽندي آهي، گهر پهچڻ تي گهر جي ٻاهرين دروازي وٽ ٿي ڪنوار جي مٿي تي ڏيئو ٻاري رکندا آهن، ان جو مطلب هوندو آهي ته ڪنوار روشني کڻي ٿي اچي، گهر کي پرڀايو ۽ روشن رکندي. ان سان گڏ گهوٽ ڪنوار اڳيان کير کنڊ جا چنبا پـ وجهندا ويندا آهن ته هي نئين ڪنوار سيڌي سان کير کنڊ ٿي هلندي.

* مهراج ڪشنچند جيٽلي (پونا) معني ڪري موڪلي.

پنجون قدم:-

پتي:-

هي پتني! ڳائين، مينهن وغيره پشن ڌوارن حاصل ٿيندڙ سک جي پراپت ڪرڻ لاءِ ڀڳوان وشڻو توکي پنجون قدم اڳتي وڌائي.

پتني:-

هي سوامي! مان هميشه سکين ساهيڙين سان گڏ هوندي پڻ گهر جي ڪم ڪار ۾ مشغول رهنديس. تنهن کان سواءِ هميشه توهان جي چرڻن ۾ رهنديس.

ڇهون قدم:

پتي:-

هر هڪ مند ۾ پيدا ٿيندڙ پدارٿن مان ملندڙ سکن جي پراپت ڪرڻ لاءِ ڀڳوان وشڻو توکي ڇهون قدم اڳتي وٺي هلي.

پتني:-

مانيور سوامي! گهر جا سڀ ڪم ڪندي مان سک جو انڀو ڪندس. سس سهري جي سيوا ڪندس. مٽن مائٽن جو آدرستڪار ڪندي رهندس. جتي توهين رهندا اتي مان به توهان سان گڏ رهندس. مان توهان سان سدائين پريت جو پالن ڪندي رهندس ۽ توهان مان پڻ پورش ۾ اهڙي ئي آشا رکان ٿي.

" لاڏل جـي گهر ،
ماما جو سونهن ٿا ،
لاڏل جون ماميون ،
گهـرن لاڳـن ،
جوڙل مڌهجي جو ،
ڪليو نـم پاڳـن ،
هيٺ ٿي پتلون ،
جهپلا سونهن ٿـا ،
اڙي ، جوڙو ٿـ ،
ڏرڻـدار آ ،
روپهن ستارن سان ،
رٿو ڌ چمڪيدار آ ،
مائٽ لاڏل جا ،
ڪليو ٿـ ڪلن ٿـا ،
او لاڏل ، تنهنجو ،
گاڏو هلي ڌڌ ڪار سان."

هن موقعي سان ٺهڪندڙ هڪ پنجابي لوڪ-گيت آهـي ، جنهن ۾ ڏيءَ پنهنجي پيڪن وٽان مليل ڏاج ڏيوڻ بابت چوي ٿي ته :-

" ... سڀ ڏن ڏنا بابل ،
سڀ ڏن ڏنا ،
اڪ نہ ڏنا پوري مڃ ،
سوهرا ڪانيان ماري ."

"کير ڪريو نه، ڪريو،
گهوٽ گهوڙيءَ چڙهيو،
هڪ لڱ نگ، ٻيو ڦوٽو،
ادل ونءِ ونءِ موٽيو."

ٻئي ڏينهن تي ڪنوار کان گهر جي مڙن مائٽن سان ڏئي مٽيندا آهن جنهن ۾ لوڻ مٽيندا آهن. ڪنوار لوڻ جي مٺ ڀري مائٽ کي ڏيندي آهي ۽ موٽ ۾ مائٽ ڪجهه خرچي ڏئي ساڳيءَ طرح پاڻ ۾ لوڻ جي مٺ ڀري ڏيندو آهي. هن ساٽ جو مطلب آهي ته جهڙيءَ طرح ڪاڌي ۾ لوڻ کان سواءِ ڪو سواد نه هوندو آهي تيئن ڪنوار ۽ مٽ مائٽ هڪ ٻئي ۾ رلي ملي، گهر ۽ ڪٽنب کي سوادي ڪندا رهندا.

ٻيو مطلب اهو آهي ته نمڪ (لوڻ) ڏيئي ونءِ پاڻ کي هڪ ٻئي جو عزيز بڻائيندا آهن. سنڌي ۾ چوڻي آهي ته:-

"هميشه نمڪ حلال ٿجي ۽ نه نمڪ حرام."

ان ڏينهن کان پوءِ مٽ مائٽ موڪلائڻ شروع ڪن. هرڪو پنهنجي پنهنجي گهر وڃڻ جي تياري ڪندو آهي. گهوٽ ٻيءَ وهانو جي ٻئي ڏينهن تي مجلس ڪندو آهي. وهانو کان هڪ ٻه ڏينهن پوءِ ۾ گهوٽ گهر لاڏا ڳايا ويندا آهن، جو هيٺين گيت مان ظاهر آهي-

زيور:-

سنڌي لاڏن ۾ زيورن جو ذڪر جان تان وڌيڪ ايندو آهي. ڏسو هي گيت:

"اسانجي لاڏيءَ،
ڦلڙي ۽ سونهندي،
اسانجي جوڙل،
مڊيڙي جو ونهندي،
لاڏل جهڙو،
نه آهي، نظر ۾،
سڀئي سکڻا کان،
ساجن سٺو آ،
ڳالهين ڳوڙهو،
ڪائيءَ مٺو آ،
سوٻل جهڙو،
نه آهي نظر ۾،
ڏيهه ۾ ڏسان ٿي،
سهڻا گهڻيرا،
مهنجي ملوڪ جان،
آهن ٿوريرا،
هيري جهڙو،
نه آهي نظر ۾."

(...منهنجي پيءُ مونکي گهڻو ئي پئسو ڏنو، پر هڪ پوري مينهن نه ڏني. سهرو مونکي طعنا هڻي رهيو آهي.)

سنڌي ڪتابن ۾ به ڏي وٺ تي ڪافي تڪرار ٿيندا آهن ۽ ان جو ڦل ڌرين کي ڀوڳڻو ٿو پوي.

سنڌ ۾ به ڌيءَ کي ڏاجي ۾ ڳائون ۽ مينهون ڏيندا هئا. سنڌ ۽ پنجاب جو لاڳاپو ڪافي جهونو آهي، ڪيترا ئي پنجابي گيت اهڙا ملندا جن جو احوال سنڌي لوڪ گيتن جي مواد سان ملي جهلي ٿو.

سنڌيءَ ۾ به اهڙي قسم جو ئي هڪ گيت آهي، جنهن ۾ نينگر پيڪن وٽان ڏڄ وار ڏير سان اچڻ تي ساهرن ۾ جي طعنا سهي ٿي، تن جو ذڪر ڪري ٿي-

گيت آهي ته:-

”پَرو اُو ٻيرون ٻَڪا ٿيا،
مونکي هيل ۽ اباڻا ايندا،
سهان وٺي صبر سان،
ملن، تن مٺي طعنا،
او منهنجا مٺا اباڻا،
وسڻون وساريندا ڪينڪي.“

اڙن هـــي رنگ لاہو،
جوڙل راهه وني وٺي آہو،

سـڳـو لاڏل جـــو،
ســهڻـــو ســائـيـن،

اڙن هـي جوڙ اٺاہو،
پاہل راهه وني وٺي آہو،

ڪنگڻيون ڪدوار جون،
ســـــدر سـهڻيـون،

سوناري جـوڙ اٺاہو،
ادل، راهه وني وٺي آہو،

والا لاڏيءَ جـــا،
مـــالڪ مـــولـــي،

ڪنن هي رنـگ لاہو،
لاڏل، راهه وني وٺي آہو. "

هيٺ هڪ ٻيو لوڪ-گيت ڏنل آهي، جو سنڌي مسلمان ذالون شاديءَ جي موقعي تي ڳائينديون آهن. هن سهري ۾ ”(لاڏن جيان) ٻهورن جو ذڪر آيل آهي. اسٽرہون، پل ۾ هوءَ ڪهڙيءَ ۾ جائيءَ يا دہش جون ڇوڙ، هڪن ۾ گهڻي ياگي انهن جو لاڙو ڳهن (ٻهورن) ڏانهن هوندو آهي. گيت آهي ته:-

ٻيءَ اهي مٽيون سٽون هيٺين جدا جدا زيورن سان ڌرايون وينديون آهن.

١. چنڊي
٢. چوٽيءَ ڦل
٣. جهالي
٤. جهرمڪڙيون
٥. ڏيڍيون
٦. ڪڙڪيُون
٧. ٽڪسر (نٿ)
٨. جوڙي
٩. ڏاوٽي
١٠. ڌري (دري)
١١. گل پٽو
١٢. جورا
١٣. هيرا ساڪڙي
١٤. ٻي والڙ
١٥. هس
١٦. چندن هار
١٧. ٽانٽ
١٨. انڊ ڏورڙو
١٩. ٻهڪيُون
٢٠. منگليون
٢١. منڊيُون
٢٢. ڪڙيُون
٢٣. ٽُورا
٢٤. چنبي
٢٥. ڪڙڪچيون
٢٦. ٻندڙا
٢٧. ٻنڊڪيب
٢٨. دستيون

وغيره.

ٻيو هي هڪ گيت آهي. جنهن ۾ هر مصرع سان ڪنهن نه ڪنهن زيور جو نالو آهي. هن گيت کي اڃا به وڌائي ٿو سگهجي. جدا جدا ٻين زيورن جا نالا ڏيئي ڪري،

"لاڏو، لاڏيءَ ڪاڻ،
ڏرڙي گهڙائيندو،
اونيهن هي رنگ لايو،
ٻاهل راسڻ وني وٺي آيو،
منڊيون لاڏل جون،
(ميناڪاري) نيماڪاري،

٦- 'ٻانهن' ڪين ڪيو مانڪي مارو،
'ڪنگڻين' ڪيڙو ڪين ڪي ٽارو،
'ٻنڊڙن' ڪيو تي ٻيران،
لڏڻ رنگ لايو.

٧- 'چوٽيءَ ڦل' سائين فڪر ڦٽايو،
'رڪڙين' ڪين رکيو ڪجهه رايو،
'دستين' ڪيو ديوان،
لڏڻ رنگ لايو.

اهڙي ٻي قسم جو هي هڪ ٻيو به سهرو (لاڏو) آهي-

تنهنجي ٻوهه ٻيران ڪٿي ڪٿي.

١- ڪاهه ڪري 'ڪنهال' ٿي ڪڙڪا،
'ٻنڊڙا' ٻيڙ ڏيون ٿا ٻڙڪا،
ايندي ويندي ڏيون ڌڙڪا،
ٻوڇ ٻياري سان ٿئي ٿئي.

٢- گهڻگهرڻ گهڻڪن 'گهنگهرو' گٻارا،
ٻاڻ ڪرن ٿا ٻنڊڙا ٻسارا،
اکڙين سان هڻن ٿا ڌاڙا،
وائي ٽن جي نه وٽي وٽي.

٣- 'چڀريون' چلڪ ڏيون ٿيون چلڪا،
ٻاهيون ٻڙڪ ڏيون ٿيون ٻڙڪا،
'مڻ ٻيون' مڻ ٻڙهن ٿيون ملڪا،
لنوَ لڏڻ تنهنجي لٿي لٿي.

” جلوو ڪري جولاڻ،
'لڏڻ' رنگ لايو.

١- 'جهالر' ٽهڪجي جهومر لائي،
'جهومڪ' ٽهڪجي جڳ مڳائي،
'ٻانهين' هٿي ٿي ٻاڻ،
لڏڻ رنگ لايو.

٢- 'ٻولو' ٻار رکي ٿو ٻاري،
'نٿ' ڪري ٿي نار ڏهاڙي،
'سڳيون' نيٺن نه ساڻ،
لڏڻ رنگ لايو.

٣- 'ٽن' تعويذ ن قيد ڪرايو،
'لڪڙي' اسان جو عقل لٽايو،
'ڪنڊي' هٿي ٿي ڪان،
لڏڻ رنگ لايو.

٤- 'منڊيون' ڪن ٿيون مرڪي مارا،
'ويڙهه' ڪري ٿو ٽانگ جان وارا،
'هس' ڪيو حيران،
لڏڻ رنگ لايو.

٥- 'چلا' چڙهه ڪن ٿا ڦيري،
'چوڙا' چال چلن ٿا ڇيري،
'منگلن' ڪيو مستان،
لڏڻ رنگ لايو.

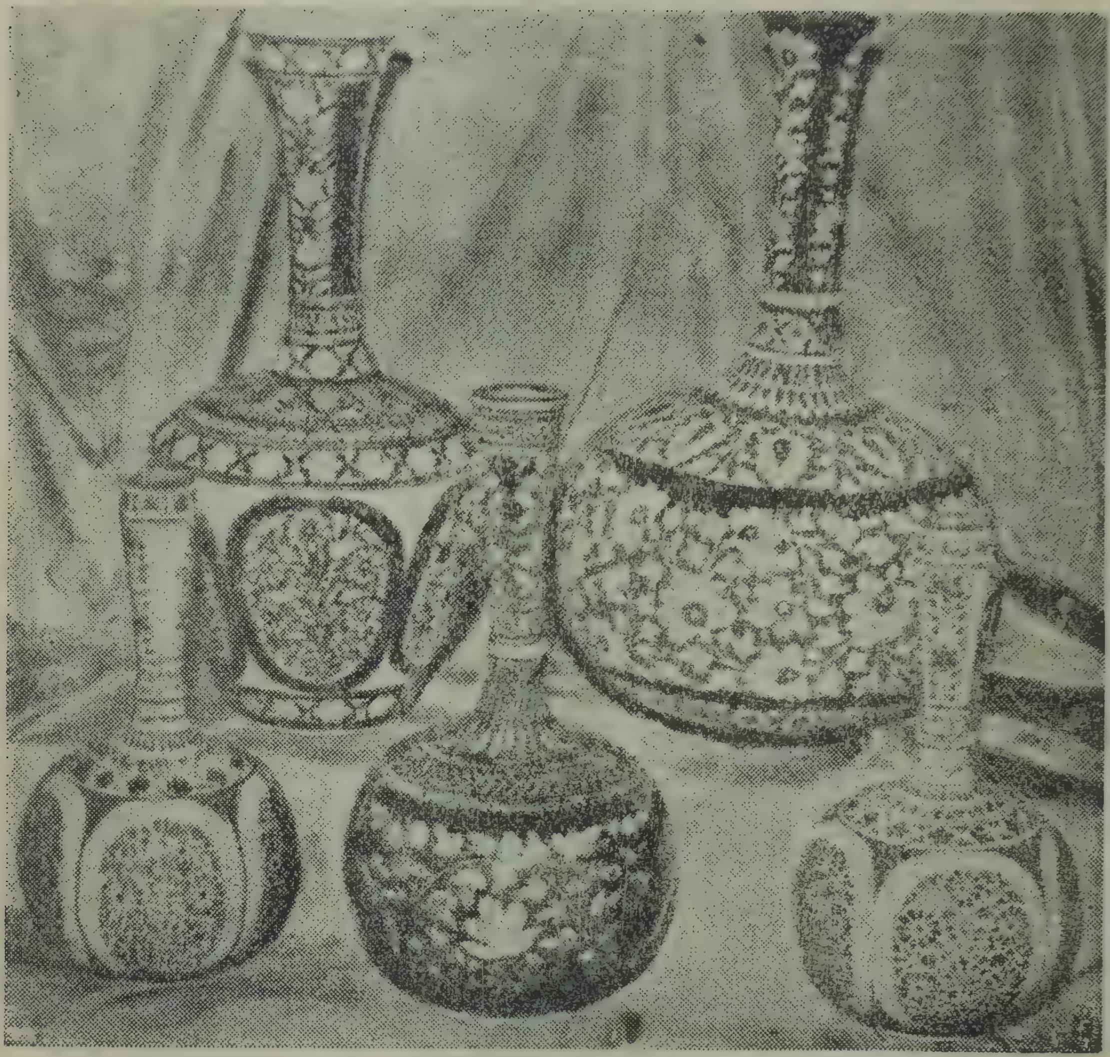

سنڌ جي هني مٽيءَ تي چٽسالي

اچا هڪ ٻي گيت ٻ :

”ماءُ جا مٺا دادلا،
سانڀيون آڳج سون جون،
ٽوکي راڻيون راڄ مڃهان،
چوڙيءَ واري جاونا،
ٻُسر جوڙائج نهري،
ماءُ جا مٺا دادلا،
سانڀيون آڳج سون جون.
بولو جوڙائج نِهرو،
ماءُ جا مٺا دادلا،
سانڀيون آڳج سون جون،
ڏهري جوڙائج نهري،
ماءُ جا مٺا دادلا،
سانڀيون آڳج سون جون،
ٻانهين جوڙائج نهري،
ماءُ جا مٺا دادلا،
سانڀيون آڳج سون جون.“

سماجڪ - پس منظر

●

هن وقت تائين سنڌي لوڪ گيتن جي گڏ ڪرڻ ۽ انهن تي پاڙو ڪهاڻين لکڻ جو ڪم ٿي گهڻي ڀاڱي ٿيو آهي، پر انهن گڏ ڪيل لوڪ - گيتن جي وگيانڪ اڀياس طرف ڌيان ڪونه ڏنو ويو آهي.

هندي لوڪ - گيتن جي سماجڪ پهلوءَ جي اڀياس ۾ مکيه ڇهن ڳالهين ڪي ڌيان ۾ رکي، انهن جي ڇنڊ ڇاڻ ڪئي وئي آهي. جيئن ته **رس** مطابق، **هندن** انوسار، **پوڄا ۽ ورت** نسبت ۽ **سنسڪارن** متعلق.

پر مان ٿو سمجهان ته لوڪ - گيتن جي وگيانڪ اڀياس ڪرڻ جو اهو نمونو پورو نه آهي. جڏهن اسان چئون ٿا ته لوڪ - گيت، اسانجي سماج، رهڻي ۽ ديش جي حالتن جو نقش آهن ته پوءِ جيستائين ڪ انهن لوڪ - گيتن جي ڇنڊ ڇاڻ سماجڪ، راڄنيتڪ ۽ آرٿڪ نظريي کان نٿي ڪئي وڃي، تيستائين انهن جو اهو اڀياس اڻ پورو چئبو.

ساهتيڪ پهلوءَ کان رس شاستر جو پڌتيءَ ته جدا جدا گيتن ۾ ڪروڻا، وير، شرنگار ۽ ٻين رسن کي ڳولي لهڻ جو اڀياس پورو ٿو سمجهي. سردي، گرمي ۽

سنڌي ڀرت جو ڪم

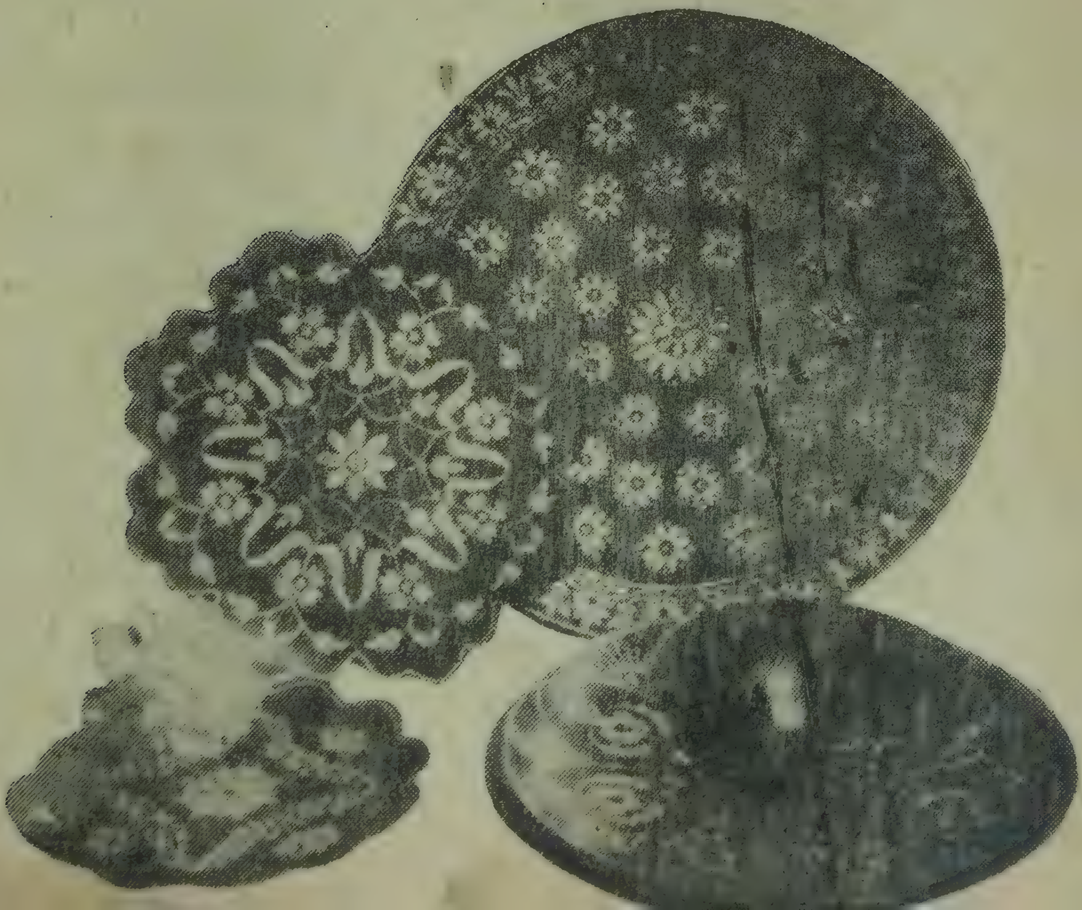

سنڌ :-

” نت گهڙانجهه نهري،
سنڌڙي شال وسنهي،
وسن جبلن تي، الا،
واگڙي ورانجهه هيٺ ي. “

هن گيت ۾ جي گهرو وچبور ته ان زماني جي سنڌ جي واقفيت ملندي. گيتراني سنڌي کير ٿر جي جاهلو ڀاڳن ۾ وسيل آهن. ماٺري ۽ جاهلو ڀاڳي ۾ وڏي وايار هلندو آهي. اتي جا مکيه شهر آهن، گانڌاواه، مستونگ وغيره جڏهين استري ۽ جو پتي پرديس ۾ آهي، تڏهين استري ڀلا کيئن ٿي سک سمهي سگهي...! استري پنهن جي پتي ۽ کي مدت کندي چوي ٿي ته تون جاهلو ملڪ ۾ رهين ٿو ۽ ڪڏهين اتي چڙهي هيٺ ي ۽ ته آءُ تنهنجي شل سنڌ وسي، تون ڪماني منهنجي لاءِ سون جي ڳوري نت (ٻولو) گهڙائي اچجهه.

ڙالن کي زيورن سان ڏاڍو شوق هوندو آهي. اهو مٿين گيت مان ۽ ظاهر آهي.

گيتراني سنڌي کير ٿر، ڪوئيٽا، ناڙي ۽ ۾ پنهنجو ڏ ند و ڏاڙي ڪندا هئا، ان طرف رهـل ڪو ن هئي. مسافري آئن رستي کٽي و ينديي هئي. جا ڳالهه ٻــ مٿين گيت مان ظاهر آهي.

ٻرسات جي مندن جي وقت کي اهميت ڏيندڙ شخص وري لوڪ - گيتن کي انهن وقتن اندر ٻڌ ڪري وڇوڙي ۽ ميلاپ کي ٿو اول ٻهاري.

اهڙن لوڪ - گيتن ۾ ۽ لوڪ - جيون جي سماجڪ، راڄنيتڪ ۽ آرٿڪ ڦيرن (جڙن) تي روشني وڌي وئي آهي، انهن ۾ سماجڪ ۽ آرٿڪ مصيبتن جو ذڪر ڪيل آهي، ٻر ان طرف اسان جو ڌيان وڃي ٿي ڪو نه ٿو، جنهن جو نتيجو اهو ٿو نڪري جو ان وقت جي حالتن ۽ لوڪ - گيتن ۾ آيل (ڏيکاريل) گهٽتائن کي محسوس ڪري نه اسان جي اندر ۾ ڪا به همدردي پيدا نٿي ٿئي.

ان جو نتيجو اهو ٿو نڪري جو اسان انهن لوڪ - گيتن ڳائيندڙن جي ڀاوَن کي ٻڌي ڪو نه ٿا سگهون ۽ نه وري ڪو اسان انهن کي چڱيءَ طرح سمجهي ٿي ٿا سگهون، نه انهن جي صحيح طور قيمت ٿي ٿا ڪٿي سگهون. ان ڪري اهو ضروري آهي ته اسان لوڪ - گيتن جو اڀياس سماجڪ، تاريخي، ٻولي ۽ آرٿڪ درشٽيءَ سان ڪريون- ان وگيانڪ اڀياس ڪرڻ سان ئي اسان لوڪ - گيتن ۾ آيل وڇارن جي تهه تائين پهچي سگهنداسين ۽ تڏهين ئي وڃي انهن جي اهميت جو صحيح اندازو لڳائي سگهنداسين.

مان همت لائن (لوڪ - گيتن) جي سماجڪ ڇنڊڇاڻ ڪندس.

ان تي اها سندري جواب ڏني ڏيس -

"اوڀڙ ، لاوسي ،
مارو ويڙو، ري ،
او ٽيڙا ، هي لو ،
هار گھڙا وسي ،
تو پيرتار ،
سيٽو لو ."

(جڏي ته ڏيندو مهنجو پاڙو ، اي او ٽيڙا- هار ته گهڙاٽي ڏيندو مهنجو پتار ، هاء مهنجو منٺار .)

"مندان موٽي آيون ،
مهنجا پنهل موٽين ڇو نه ،
ڏينهن ڏهاڙيون ڳڻيان ،
سوٽيون واٽي ڇو نه ،
سلطان لهندڙ سنڌڙي ،
هاڻ مندي مون نه ؟"

مٿين گيت ۾ پنهنجي ، پنهنجي پرديس ويل پتيءَ کي اچڻ لاءِ ٿي چوي- اهو ته پڌائيس ٿي ته اها مند موٽي آئي آهي ، جڏهين پين جا پتي واپس ديس آيا آهن- مان تنهنجي ياد ۾ ويٺي نهاريان.

استريءَ جو سڀاءُ ٽيندو آهي شڪي- ته چاهيندي آهي ته مهنجو پتي ڪو پين استرين سان ڳالهائي ٻا گهاٽو ناتو رکي. پرديس ۾ ويل پتيءَ پا ست ، پنهنجي کي

پتي - پتني :-

پتي - پتنيءَ جي آدرشي پريم جي جهلڪ اسانکي انهن لوڪ - گيتن (لاڏن) ۾ ڏسڻ ۾ ايندي. لوڪ - گيتن ۾ آدرشي ستي استريءَ جو جيڪو روپ ملي ٿو، اهڙو سنسار جي ٻئي ڪنهن به ساهتيه ۾ ملڻ ڏکيو آهي.

پتي پرديس ڏانهن هليو ٿو وڃي، جتي هو ڪي ٿي سال رهي ٿو. انهيءَ عرصي ۾ هو پتنيءَ جي ڪابه خبر چار نٿو لهي، پر استري انهن ڏکين ڏينهن ۾ گذاريندي به، پنهنجي ستيا جي سنڀال ڪري ٿي.

هي هڪ ٻيو لوڪ - گيت آهي، جنهن ۾ هڪ اوٺي، پاڻي ڀريندڙ استريءَ کي، جنهن جو پتي پرديس آهي، چوي ٿو ته :-

” هلين، تو اوڍڻان،
اوڍن چوُنڊڙين، ري!
پٽهاري، هي تو،
هلين، تو گهڙا وان،
نَوَ سر هار!
سيٺو اسر! “

(هل مونسان ته، توکي سهڻي چنيون پهرايان، اي پاڻي ڀريندڙ سندري. هل مونسان ته، توکي نَوَ سرو هار پايان. هاءِ منهنجو سڀاڳ...)

ماءُ-ڌيءُ:–

ڄيتوڻيڪ ماتا جو پيار پٽ لاءِ بيحد هوندو آهي، ليڪن هن کي ڌيءَ ۾ ڪو گهٽ پياري ڪونه هوندي آهي، لوڪ-گيتن ۾ ماتا جو پيار (پٽ کان وڌيڪ) ڌيءَ سان ڏيکاريو ويو آهي.

ڌيءَ کي جڏهين ساهرن ۾ ڪا تڪليف هوندي آهي، هن جو اُتي من نه لڳندو آهي، تڏهين هوءَ ماتا کان سواءِ ٻئي ڪنهن سان به پنهنجي دک جو ورڻن نه ڪندي آهي. جيئن هن گيت ۾ چوي ٿي ته:

”آئي، آئي ما!
سراوڻ ري ٽيڄ،
سراوڻ! سراوڻ!
ڏينهڙا آسا سري،
پيڃي، پيڃي ما،
رمڻ جا ٻي،
ڏيئا نان ڏنو،
ساسو سوٽو،
سوٻو، سوٻو، ما،
ڇڄ ۾ چاڙ،
اڌ مڻ سوٻو،
ٻاجهڙو ما!“

اهڙا شڪ شبها نه هوندا آهن. پر ڪين ٻپ هوندو آهي نه ٿنان پين سان وستو ڪن. اهڙي ئي هڪ استري پنهنجي گهوٽ جي ٻاهر وڃڻ تي ڪيس حجت سان التجا ڪندي چوي ٿي ته:-

"جي وڃين تون ٻاهر،
ته ميرو تني گهمجانءِ،

اهي ڏو ٻيءَ ڏونل ڪپڙا،
تون ته مون نه پاتجانءِ،

هر دم ياد ڪجانءِ،
ته هيءَ پتنگڙي پرديس ٿي،

ها ها منهنجو ٻيئڙو،
پولي تن ٻه رام ٻيئڙو."

٢.

"جي وڃين تون ٻاهر،
ته ميرو ٿي گهمجانءِ،

جيڏيون سرتيون مون سنديون،
پيٺر ڪري پاتجانءِ.

ساجن ائين ڪجانءِ،
تولاءِ نهاريندس هردم،

ها ها منهنجو ٻيئڙو،
پولي تن ٻه رام، ٻيئڙو."

اڄ ته استريءَ جو اهوئي هردو آهي. هوءَ چاهي ٿي ته پاڻ پنهنجي پتيءَ سان گڏ هجي، پر حالتن جي مجبوريءَ سبب ائين ڪري نٿي سگهي. تڏهين ڪيس التجائون ٿي ڪري ته دور رهي به مون نماڻيءَ کي نه وسارج، پر استريءَ ڏانهن نظر نه ورائج.

مونکي امڙ ياد ڪري،
سڀهي سٿي هٿي هٿ ۾،
سڀڪو ڪري، ٻٽ ٻيو،
پيئـــر کي ڏس ڏيو،
جو ملان ٻهڄي ماءُ سان.“

”امڙ مونڏي ڇا مڪو،
اڄ ميرو مٿيرو.
مان امڙ ڏي ڇا مڃان،
اڄ جگر سندو جيرو.
پاءُ ڪندم پيرو،
کهڙيءَ ويل هٿڙي.“

ڇوڪريءَ کي جڏهين ساهرن ۾ طعنا ٽڪا ٿا ملن ۽ هن کي پاڻو ٻڌن ۽ کون، ۽ ٿ وري ڪجهه موڪلن ٿي. تڏهين هوءَ اندر ئي اندر ۾ زار زار روئي ٿي ۽ پيڪن کي ياد ٿي ڪري.

هن هڪ گيت ۾ پکيءَ کي روئندي ٿي چوي ته ’اي پکي توسان مان ڪهڙا حال اوريان‘ گيت آهي:-

”ديـــس وسارم، پرديس وسايم،
ايندم اياٽا، ڏيندس ڏوراپو،
مٺن مائٽن کي، سکين سانگين کي،
جر جـــا پکيڙا، خبر ڇا سٽايانءِ،
جر جـــا پکيڙا، ٻول ڇا ٻڌايانءِ.“

هن گيت ۾، ڌيءُ، ماءُ کي شڪايت ٿي ڪري ته "امڙ- سانوڻ جا ڏينهن آيا آهن، تيج آئي آهي. سانوڻ ۾ تنهنجي ڌيئڙي ايڏانهن اچڻ جي انتظار ۾ آهي. هي ڏينهن ته راند ڪيڏڻ جا آهن. پر تو ڌيءُ کي سس اُن سوٽڻ لاءِ ڏنو آهي. امڙ، مون ڇڇ ڇڇ ڪري اڌ مڻ ٻاجهري سوٽي آهي..."

هڪ ٻي جهڙي گيت ۾ ٻاروتي ٿي پنهنجي ماءُ سان سَوُ جي شڪايت ٿي ڪري ته، هن لاءِ پڳ گهوٽيندي هٿ ٿي اُڪجي پيا آهن. امڙ، سَوُ لاءِ ڏاتورو ملي ملي ته منهنجو من ٿي وياڪل ٿيو وڃي.

پيڪن لاءِ سڪ:-

سنڌ ۾ ٻري ٻري پرڻائڻ سٺو سمجهندا هئا. هڪ ڳوٺ ۾ رهندڙ، ٻاڻ کي هڪ ڪٽنب جائي پاتـــي ڪري سمجهندا هئا- پر دور دور ڳوٺن ۾ پرڻائڻ ڪري ڇوڪريون مائٽن جي وڇوڙي ۾ روئندي ساهه ڏينديون هيون. ساهرن ۾ ڪين ڳهٽو ٻوندو هو، هوءَ پيڪي وڃڻ لاءِ پيئون واجهائينديون هيون.

انهيءَ حالت ۾ جي ڪو ڪانءُ ڪٺي پٽ تي وهندو هو ته هوءَ انهن کان حال احوال وٺنديون هيون ۽ اِنهن سان خيالي نياپا موڪلينديون هيون.

جيئن هن گيت ۾ آهي:

"ڪانگل ڏي پانءُ سنيهڙو،
ايندي ڙي آهيان در تي،

هن گيتن جو ٿورو ئي احساس ڪيو ته، اسان کي پرديس ۾ پرڻيل ڇوڪريءَ جي آهن ۽ دانهن جو ڇڱيءَ طرح اندازو لڳندو. اڳ ماڻهون پاوا ڪندا هئا، جڏهن کي ڪٿي ڪٿي پٽ به سڏيندا آهن. اڄ به ائين آهي. پر هت ماڻهون، زالون به ڪنديون آهن.

پرديس ۾ پرڻيل استري جڏهن پيڪن ڏانهن گهمڻ وينديي آهي، تڏهن ان لاءِ ڪافي ڏينهن اڳ، تي تياريون ڪري ڇڏيندي آهي. ان جي لاءِ آخرين رات ته وڏي ورهيه پئي لڳندي آهي. هن گيت ۾ اهڙي ئي هڪ استريءَ جي امنگن جو چٽر آهي:-

”چڱا ڏينهڙا گهڙائي،
وڃان ريل رستي،
ٽڪو پائي سهاڳي،
ٽڪا ٽڪيٽ ملي،
سڄڻ اير سگهو،
ته مان اماڻي وڃان،
منهنجا اماڻا آهن ڏور،
مونکي وڃڻو ضرور،
سڄڻ اير سگهو،
ته مان اماڻي وڃان.“

ڇوڪري نہ فقط پکيئڙي کي ٻڌائي ٿي پر پرديس ۾ رهندي پنهنجي مائٽن لاءِ، ٿي گهٽ وڌ چوي- سندس اندر کي سِڪ ٿي ساڙي، ان جي وچان مائٽن لاءِ چوي ٿي تہ :-

”ماءُ تہ، منهنجي اڻ ڄاڻ،
جنهن نہ سڃاڻي سڱ، ڪيو،
پيڙي پـڌي وڇـوڙن جي،
جن اهڙي هنڌ هنيو،
بـابـل ڇـو نـا تنهن جهليو،
جو ڏيو پرديسن کي“

اهڙو ٻيو هڪ گيت آهي :—

”پري اٿم پيڪا پيڪا،
رب رضا ٿي جيڪا جيڪا
پيئر مورو وڃي ڳايان،
مورو ناهي تورو تورو
مان نہ مورو وڃي ڳايان،
پنهنجُون هٿ هاري هاري،
ڀائر، پيئر، ساري ساري
جيڏيون مورو وڃي ڳايان،
مورو ناهي تورو تورو
مان نہ مورو وڃي ڳايان.“

"ڪوئل، او مٺي ڪوئل، تون منهنجي ڌيءَ کي موڪلائڻ وقت پيو پيو ڪري مٺو سُر ٻڌاءِ جيئن هن جو من اِيءَ لڳي-

پرامڻ، او پربت راجا، تون ذرا هيٺ جهڪي وڃ، جيئن موڪلائي ويندڙ ڌيئڙيءَ کي آخرين وار ڀري ڀري ڏائين ويندو ڏسي سگهان سندس ونگ ٻرانگي چڙي ڀسي سگهان-

اڙي هوا، او ماٺا هوا، تون ڌري ڌري اچ، متان منهنجي ڌيئڙيءَ کي رستي ۾ تڪليف نه ٿئي، متان سندس اکڙين ۾ مٽيءَ جا ذرڙا پون-

اڙي سورج، پاءُ سورج، تون ڏسين ڪونه ٿو ته منهنجي سڪيلڌي ڌيئڙي مونکان موڪلائي وڃي رهي آهي- پنڌ گهڻو آهي، سندس ساهرا به ڏور آهن- تنهن نه ڪجه متان منهنجي ڌيئڙي کي اُس نه تنگ ڪري."

الوداعي گيت:-

چوندا آهن، جڏهن ڀاوڪ من ۾ ڀرپور اڪيون، ٻڌهن جي ٽي رنگ ۾ سچي ڪائنات کي رڱيل ۽ ٻهڌجي ٽي رس ۾ ٻڏل ڏسندا ٿيون آهن تڏهين تڏهين ڪاوڻ جو صحيح روپ ظاهر ٿيندو آهي ته اهو انهن جي گيتن ۾.

ڇوڪري جڏهين شادي ڪري، پيڪن کي الوداع ڪري ساهرن ڏانهن ويندي آهي تڏهين جو نظارو هڪ عجيب قسم جو هوندو آهي.

نياڻيءَ جي موڪلاڻي، سڄي ديش جي استري ۽ پُرش سماج جي خود ظاهطي ۽ ڏيرج جو امتحان ٿي وڃي.

جيڪو ٻيءَ حياتيءَ ۾ آئل وڏي ۾ وڏي مصيبت ۾ به ڏيرج نٿو ڇڏي ۽ ٻهڌجي مٿان پورو ظابطو ٿو رکي سگهي، اهو ٿي ٻيءَ نياڻيءَ جي موڪلاڻيءَ (ساهرن وڃڻ) وقت گهر وارن ۽ ڄاڃين اڳيان ٻارن جيان اوڇنگارون ڏيئي ٿو روئي- هن جو ڏيرج هن کان موڪلائي ٿو وڃي.

... ۽ ماءُ ...! هن جي ته ڇاتي ٿي ڇڄي ٿي پوي، ٻهڌجيءَ جائيءَ کان موڪلائيندي هن جي جيڪا حالت ٿي ٿئي ٿي تنهنجو پورو ذڪر ڪرڻ ڏکيو آهي.

هڪ راجستاني لوڪ-گيت آهي، جنهن ۾ نياڻيءَ جي موڪلائڻ وقت ماءُ جدا جدا وستن ڏانهن مخاطب ٿي چوي ٿي ته:-

جي ڪم ۾ ڏاڍو شوخ ڪڙڪ هوندو هو. سو اُن ٻارن جيان سڏڪا ڀري رنو هو. ٻيو اهو ياد ڪونہ اٿم تہ ڪو ان موقعي سان واسطو رکندڙ الوداعي گيت بہ، ڳاتو ويو هو.

هاڻ جڏهين ڀاءُ جي ڳالهہ نڪتي آهي تہ ٻيو ڀاءُ ۽ ڀيڻ جي ٻاراست جو بہ ذڪر ڪريان تہ ڪو اڻ سونهندو ڪونہ ٿيندو. اهڙو هڪ سنڌي لوڪ- گيت ڏيان ٿو جنهن ۾ ڀيڻ پنهنجي ڀاءُ جو ذڪر ٿي ڪري.

گيت آهي تہ:-

”چولو حاڪمزادي جو،
مان چولي رنگ لايان،
چولي رنگ لايان،
مان تہ ڀائل پرڻايان،
نئون ساجو ڀائل لاءِ،
امڙي کان گهرايان،
گيت ڳائي تہ مان،
ڀائل کي سڏايان،
چولو حاڪمزادي جو،
مان چولي رنگ لايان،
چولي رنگ لايان،
مان تہ ڀائل پرڻايان.“

ڪوي ڪاليداس ، پنهنجي ناٽڪ ڪاويہ شڪنتلا ۾ اهڙو ذڪر ڪيو آهي. جڏهن شڪنتلا آشرم مان ساهرن ڏانهن وڃي ٿي تڏهن ڪنوَ رشي آشرم جي درختن کي ٿو چوي :-

” ... اي آشرم جا درختو ...! جا شڪنتلا،
توهان کي پاڻي ڏيڻ کان سواءِ جل جو ڦڪ
بہ نہ پيئندي آهي، جا شڪنتلا، شرنگار
جو شوق رکندي بہ توهان جي گلن جا پن
پٽين کي بہ ڪو نہ ڇهندي آهي، جا
شڪنتلا، توهان جي نئين مکڙين ڦٽڻ تي
خوشيءَ وچان نچندي ٽپندي آهي، اها
شڪنتلا اڄ پنهنجي پتيءَ جي گهر وڃي
رهي آهي، توهان سڀ پنهنجي شڪنتلا
ـان پيار ۽ سڪ سان موڪلائي ڪريو ... “

ٻين ٻولين جي لوڪ - گيتن ۾ الوداع جا گيت گهٽ ئي موجود آهن. پر سنڌيءَ ۾ اهڙا ڪونہ آهن.

جيتوڻيڪ سنڌ ۾ بہ ڇوڪريون دور دور شهرن ۾ پرڻايون وينديون هيون. مونکي اها بہ يادگيري آهي تہ جڏهن منهنجي ڀيڻ جي شادي ٿي هئي، تڏهن ڄڃن جي واپس وڃڻ وقت، منهنجو پاءُ، جو هونءَ ذميداريءَ

٤.

لاڏل جي وڻهل ۾ لاڏلا،
لُھي پرايل تـــ، ڪير،
آٽـــي لاڏل پيار پدم پڱڇي ۽ پير،
ڇلي آيو ڙي پيئُور، جيڏيون ڙي پيئُور.

٥.

لاڏل جي وڻهل ۾ لاڏلا،
گوڏي جيڏي پٽ،
ليٽو پائي جوڏنم، دادل، سالين وچ،
جڙي آيو ڙي پيئُور، جيڏيون ڙي پيئُور ۾.

٦.

لاڏل جي وڻهل ۾ لاڏلا،
سانـي مور ۾ ڪڏب،
گروھ ڏنائن پکڙال، تي لھرائيندا جھڏب،
آيو ڙي پيئُور، جيڏيون ڙي پيئُور."

هن گيت جي جدا جدا بندن ۾ ان وقت جي تصوير ٿي ملي ۽ انهن ڪٿي ڇٽڇي ٿي. هڪ پاڳڙي ڪٽنب جو نقش ٿو ملي. جنهن جي ايوان ۾ نم جو وڻ پوکيل آهي، گهر پاڳڙي هوندي ۽ ڪا واندي ڪانه ٿي واهي- گهر ۾ ڏالون واهي پرت پر پندبون هيون. پور هڻي ڪان ميٺو ڪونه ٿي سمجهيو ويو.

سکي ڪٽنب :-

سنڌي لوڪ - گيتن ۾، خاص ڪري شاديءَ وارن گيتن (لاڏن) ۾ اسانجي رسمن ۽ رواجن جو چٽو تـــ، آهي ٿي، ۽ ان وقت جي ماڻهن جي رهڻي ڪرڻي ۽ سنڌ ن هلت چلت جو ۽ نقش اچي ٿـو آڏو بيهي. مثال طور هي هڪ گيت آهي:-

"لاڏل جي وڙهل ۾ لاڏلا،
تـــم سانون ســـت،
ڇهن لامن لاڙيا، ستيڻءَ دادل ڪت،
آيو ڙي پيءُ ر، جيڏيون ڙي پيءُ ر،

۲.

لاڏل جي وڙهي ۾ لاڏلا،
ٻاڻيءَ واريون ٻڌو،
ٻن ڪي ٽوُرا گهنگهرا، ٽن ڪي ٻاجو ٻڌ،
جڙي آيو ڙي پيءُ ر، جيڏيون ڙي پيءُ ر ۾.

۳.

لاڏل جي وڙهل ۾ لاڏلا،
وٽيون ٻر ٻن،
سونيون سيرن هٿن ۾، ٽوپيءَ ٽڙو وڄهن،
هلي آيو ڙي پيءُ ر، جيڏيون ڙي پيءُ ر ۾.

رنگين پٽ جون مورڊائيون ٺاهيون پيئيون هيون جن کي
پٽ جا رنگين گل وجهيا هئا. انهن گلن جي وچ ۾ مٽيا
نه پوئيا هئا.

ڇوٿين مصرع ۾ ٻڌايل آهي ته اهو گهر اهڙو ته آسودو هو جو هڏن وٽ ڪير مکڻ جي ڪا ڪمي نـــه ڪانه هوندي هئي. اهڙي قدر جو گهر جي ڪنڌ ڪير جي ٻوڙڻ سان ڀريل هوندي هئي. لُهي معنيٰ ڪنڌ.

ٻڌين مصرع ۾ ذڪر ڪيل آهي ته هڪ ئي وڏي ۾ لاڏل جو گهر نه هو ته ساهرا نه - ان مان ظاهر ٿو ٿئي ته هي گيت مسلمانن ۾ نه ڳاهو ويندو هو، ڇو جو سنڌ ۾ مسلمان ئي لڳو لڳ گهرن يا ويجهن مٽن مائٽن ۾ شادي ڪندا هئا. گوڏي جيڏي پس ڪي سنڌ ۾ ڀلورو نـــه سڏيندا آهن.

ڇهين پٽرا ۾ ڏنل آهي ته ڪنڌي (ڪنڌ) جي ونڊ هيٺان نـــي ٻارن جو جهنڊون (ٻار جي جنم کان سال کن پوء ان جا وار لهرايا ويندا آهن، انهن وارن لهرائڻ کي جهنڊ لاهڻ چئبو آهي. جهنڊ جي معنيٰ مٿو يـــا ميڙاڪو نه آهي) لارائيندا آهن.

مطلب ته هن گيت جي جدا جدا بندن ۾ ان وقت جي تصوير ٿي ملي، هر گهر کي ايران هو، جنهن ۾ ونڊ پوکيل هوندا هئا.

هي گيت ان زماني سان ٿو واسطو رکي، جڏهين سنڌ

سنڌ ۾ اڳي ۽ نم جو وڻ جام ٿيندو هو. پر نم جي وڻ جي ڇانو گهاٽي ۽ ٿڌي ٿيندي آهي. ان ڪري هر گهر ۾ (خاص ڪري ڳوٺن ۾) نم جو وڻ هوندو ئي هو. منجهند جو گرميءَ وقت نم جي وڻ هيٺان کٽ وڇائي آرامي ٿيو هو. هن گيت جي پهرين مصرع ۾ ان جو ذڪر آهي. وڏڙهل جي معنيٰ آهي ڏاڙو، وڏو ايوان، خاندان. هت معنيٰ آهي وڏو ايوان.

ٻي مصرع ۾ ٻڌايل آهي ته ڳوٺڙن ۾ زالون پاڻي ڀاڻ ڀريندڙيون هيون ڀل ته، اهي ڪيڏي نه شاهوڪار گهر جون هجن. پاڻي گهڙو ڪري کوهن يا کوهين تان ڀري ويندو هو (خاص ڪري اتر سنڌ ۾). هن ٿي پڙا ۾ آهي ته:

‘ٻن ڪـي نـورا گهگهرا،

ٽـن ڪـي ڀاڄو ڀند.’

نورا پائيندڙيون هيون ڀليون زالون، يا ڪروڙي استريون. ڀاڄو ڀند جوانڙيون پائيندڙيون هيون. نورا پير ۾ پائبا آهن ۽ ڀاڄو ڀند ٻانهن ۾ ٿوڪ مٿان. هن ۾ ڏيکاريل آهي ته پاڻي ڀريندڙ پنجن استرين ۾ ٻه ڀليون ۽ ٽي جوان.

ٽين مصرع ۾ آهي ته، شاهوڪار گهر جون زالون به پرٿ پر ۾ گهٽتائي ڪو نه سمجهنديون هيون. اهو گهر اڃر وته، پاڻيو هو جو پرٿ لاءِ زالن کي سڙنيون سهڻيون هونديون هيون. ٿورو جي معنيٰ آهي گل اڃي سنڌ ۾

لفظي خزانو:-

انهن لوڪ - گيتن ۾ نه رڳو سماجڪ چٽ چٽيل آهن ۽ مانو هردي جون ڀاونائون ڏنل آهن، پر انهن سان گڏ لفظن جو اکٽ خزانو پڻ پيل آهي، جيڪو ڀاشا وگيانين لاءِ خاص اهميت رکي ٿو. ان باري ۾ ڀارت جي لوڪ ڀاشا وگيانيءَ شري سنيتي ڪمار چٽرجيءَ هڪ هنڌ لکيو آهي ته:-

"... جي شخص لوڪ - گيتن جي گڏ ڪرڻ جو ڪم ڪن ٿا اهي اهڙ ڀاشا وگيانين لاءِ هڪ قسم جي املهه سامگري مهيا ڪن ٿا. لوڪ- گيتن جي اڀياس بعد ڀاشا وگيان جون انيڪ مشڪلاتون حل ڪيون ويون آهن ... ..."

برابر آهي به ائين. اسان جا فقط سنڌي لاڏا ٿي وٺجن، ڏسبو ته انهن ۾ به ڪيترائي اهڙا لفظ ملندا جن جي آڌار تي اسين ٻوليءَ بابت ڪيترين ئي حقيقتن جاڻي سگهون ٿا. لاڏن ۾ زيورن جي ايترن قسمن جو ته ذڪر ڪيو ويو آهي، جو عجب لڳيو وڃي ته ڇا اسان جي سنڌ ۾ ايترن قسمن جا زيور هئا.

هي هڪ گيت آهي، جنهن ۾ زيورن جي جدا جدا نمونن جو ذڪر آهي.

۾ خاص ڪري ڳوٺن ۾ ڏالون ڏيڍو جام پائينديون هيون. هر گهر ۾ ڪير مکڻ مٺو هوندو هو. سنڌ جي ڳوٺن ۾ ڪير وڪڻڻ (خاص ڪري ٻاڪيا) اخلاقي گناهه ٻيا ايسون ڪري سمجهندا هئا. ان ڪري ڪير وڪرو نه ڪري مفت ڏيندا هئا.

ڪير ڏيڻ ۾ هندو يا مسلمان جو ڪو فرق ڪونه رکيو ويندو هو.

”آڻي لاڏل ٻار ٻندم،
ڀنڊي ۽ ٻيـر.“

اتي سنڌ ۾ ٻارهين واري ٻير جي ڏالي مفت ڪير ورهائيندا هئا، ان جو به ذڪر ڪيل آهي.

آخر ۾ —

مٿين گيتن ۾ اسان کي سماجڪ پس منظر نظر ايندو ڏيتي-ليتيءَ ڪري ٻه جڻ شاد ٿيون، ماءُ ڌيءُ جو پيار، ڀاءُ ڀيڻ جي سڪ، ڀيڻ ڀيڻيءَ جو ٻڌل، سڳي ڪٽنب ۽ پاڙا وڳيان جي سڌ پوي ٿي.

ٻيا اهڙا ٻه گيت آهن جن ۾ سس ننهن جو ذڪر آهي. سس پنهنجي پٽ کي ٻي زال ٿي پرڻائڻ چاهي. هن جو پٽ پرديس ويل آهي. ان جي پويان هوءَ ننهن کي ماري ٿي ڇڏي. ٻيو ننهس پنهنجي ننڍيءَ کي پاليندو آهي. اهو ٻيا ٻه گيت ايندڙ پٺي ليکي ۾ ڏيان ٿو.

هت منهنجو مقصد رڳو سنڌي لوڪ گيتن ۾ 'لاڏي' جي اهميت ۽ درجو ڏيکارڻ آهي.

منهنجي راءِ ۾ سنڌي لوڪ گيتن جو وڏي ۾ وڏو حصو لاڏن جو آهي. ننهن ۾ اسين شاديءَ سان واسطو رکندڙ لاڏا زياده آهن.

فقط لاڏائي ڏيان ها ته پوءِ مان شايد انهن جي اهميت کان واقف نه ڪري سگهان ها، ان ڪري انهن جي پس منظر ڏيڻ جي ڪوشش ڪئي اٿم.

ڪيترن وقتن تي ڏنو اٿم ته ڪي شخص انهن لاڏن کي هلڪي نظر سان ڏسندا آهن. اچ ڪلهه شادين مرادن تي ان جو ثبوت ظاهر ظهور هوندو آهي.

" سوني ساهه، طلاءَ ٽلڪي تنهن سر،
موتي مڙهاياس،
ٻنس، اوُلا، نٿ، نوراتون، سينڌ ٽڪي،
سر جهور مڙهاياس،
جهنگ مگ، جهومڪ، جهالر ٻون،
گجر ڪانٺ گهڙاياس،
در، ڪرڊمرا، درپڄا، روپ ڳهڻ،
رنگا رنگ لاياس،
ڏر، ٽوڏر، چاڳي، پٽيون، ميندا،
ماڻڪ مڪ، ڳنڍاياس،
نوُرا، پيورا، زانگلا، پيا هيرن هار،
هيمس ڳر پاياس،
ٻانهين، ٻانهون نٽيان، سونهن ٻانهيون،
ٻاڙو ٻنڌ ٻڌاياس،
ڪنگڻ، ڪڙوال، ڪنڙيا، تنهن وانڌا ٻولاياس،
جهرمر، جهانجهر، ٻيرن ڪڙيون،
وچ گجريون وچڙاياس،
ٺهڙا، وچوٽان، ٻهرٽ مڏيان،
گجر لٺ گهڙاياس،
ٻاڙيان، گهنگهرا، مانگه، قليان، چالي چلا،
جڙ چڳي جهٽڪياس."

صفحه ٣٣ کان ٣٩ تائين آيل گيتن ۾ ڪيترن ئي ٻارن جا جدا نالا آهن.

گڏ ڪرڻ:-

لوڪ-گيت گڏ ڪرڻ وقت استرين کان لاڏن حاصل ڪرڻ ۾ سڀ کان وڏي ڏکيائي اها آهي جو استريون لاڏا چٽي لڪائي نہ سگهنديون آهن. چٽي لکائڻ وقت انهن کي لاڏو ياد ئي نہ ايندو آهي. هو ڳائينديون وڃن، اني ڪو هجي جو لکندو وڃي، تڏهين وڃي مطلب پراپت ٿئي ٿو، سو بہ تڏهين جڏهين استريون ڪجهہ انداز ۾ گڏجي وهي ڳائين.

گڏجي ڳائڻ وقت انهن جي دماغ ۾ گيت جيون ڪڙيون، گل جي پنکڙين جيان پنهنجو پاڻ وينديون آهن نڪرنديون. اڪيلو ڳائڻ ۾ شايد ئي ڪا استري پورو گيت ڳائي يا لکائي سگهي.

نوجوان استرين کان تہ گيت لکائڻ تمام مشکل آهي. هو ڏاڍي پوش اڳيان ڳائڻ ۾، لڄ ڪري هڏن جي زبان ئي نہ کلندي آهي. وري جي نينگرين (ڇوڪرين) کي گيت لکائڻ لاءِ چئو تہ اهي بہ سڄو گيت لکائي نہ سگهنديون. تمام ٿوريون ڇوڪريون ملنديون آهن، جي پوري جو پورو گيت لکائي سگهن. ڇوڪريون بہ اهي جي اڃا سڌو اڳين رواجن مطابق هلن ٿيون- پر عام طور اڄڪلهہ جون ڇوڪريون تہ فلمي گيتن کان سواءِ ٻيو ڪجهہ ڄاڻن ئي ڪو نہ.

استريون جڏهين پاڻ ۾ پنج ست ڄڻيون گڏجي ڳائينديون آهن، تڏهين ڪنهن کي ڪا ڪڙي ياد ايندي

شاديءَ جي موقعي تي گيت، ڏک، جاءِ، وڇوڙي جاءِ، پيا ھلڪا گيت ڳايا ويندا آھن ۽ فلمي رڪارڊ وڄايا ويندا آھن.

مان سمجھان ٿو تہ انھن ڪري سان اسان پنھنجي ابائي ورثي کان محروم نہ رھون.

لوڪ-گيتن ۾ لوڪ-جيون جو جيترو سچو ۽ سچاوڪ ورڻن موجود آھي. اوترو ٻئي ڪنھن ھنڌ ڪونہ آھي. حقيقت اھا آھي تہ جيڪڏھن ڪنھن سماج جو حقيقي چٽر ڏسڻو ھجي تہ ان سماج جو لوڪ-ساھتيہ اڀياس ڪرڻ گھرجي.
لوڪ-ڪوي، ماڻھو سماج کي جنھن روپ ۾ ڏسي ٿو، تنھن جو ان ئي روپ ۾ ذڪر ڪري ٿو. ان ڪري ان جو بيان سچ، کان پري ڪونہ آھي.

تاريخ جي وڏن وڏن ڪتابن ۾ لڙائي، جھيڙن ۽ ڪشمڪش جو تفصيلوار احوال پڙھي ٿي ھجي، پر سماج جي صحيح ۽ حقيقي احوال لاءِ اسانکي لوڪ-گيتن جو ئي سھارو وٺڻو پوندو.

ڇو جو انھن لوڪ-گيتن ۾ انسان جي رھڻي ڪرڻي، آچار ويچار، ڪاڌي پيتي ۽ رسمن رواجن جو سچو چٽر ڏسڻ ۾ ٿو اچي.

لهرن لسكم لباس......

نہ ڪنھن کي کھڙي، اھڙيءَ طرح سيڙهي جو سھارو ھاڻي گيت جو گوورڌن کڇيو وڃي.

مونکي شخصي آزمودو آھي تہ ڪڏھين ڪڏھين ھڪ گيت لاءِ سڄو سڄو ڏينھن بہ لڳي ويندو آھي، چڻ تہ منھنجي صبر جو امتحان ورتو ويندو ھجي. ڪيترن وقتن تي مونکي شادين ۾ لاڏن لکڻ لاءِ لاڏا ڳائيندڙ استرين پرسان ئي ڪنھن نہ ڪنھن طرح وٺڻو پوندو آھي، تڏھين ئي وڃي ڪجھہ حاصل ڪري سگھندو آھيان.

ڪڏھين ڪڏھين تہ اھو مسئلو پيدا ٿيندو آھي جو ھو لاڏن لکندڙ کان سوال پڇنديون آھن تہ ھو اھي لاڏا ڪندو ڪيڏانھن؟ ان جي جواب ۾ ڪين گھٽوٽي سمجھايو وڃي تہ ھي اسانجو ساھتيہ آھي ان کي محفوظ رکڻ لازمي آھي، ۽ استريون سي بہ ڳوناڻيون، ان ڳالھہ کي سمجھڻ جي ڪا ڪوشش ئي ڪو نہ ڪن.

ان حالت ۾ تہ انھن لاڏن گڏ ڪرڻ جو ڪم کھڙو نہ ڏکيو ٿي پوندو ھوندو، ان جو احساس اھوئي ڪري سگھندو جيڪو ان ڪم ۾ لڳل ھوندو.

ھي ڪم پھاڙ جي سفر جيان اڙانگو آھي. ان راہ ۾ ھمت افزائي، سھڪار، قدرشناسي ضروري آھي. نہ تہ راہ جو راھي ٿڪجي وھي رھي، اھو ممڪن آھي، ناممڪن نہ آھي.

لوڻ لڪ لباس....

ٻيڙيءَ ۾ هر آرتوار تي ڪيترائي شخص ايلفنٽا غفائن کي ڏسڻ لاءِ اوڏانهن لانچ رستي ويندا آهن. اسان به گهمڻ ۽ غفائون ڏسڻ لاءِ وڃي رهيا هئاسون. ڪن ويٺي پاڻ ۾ گپ شپ هڻي ته ڪن لانچ مان هٿ هيٺ ڪري سمنڊ جو پاڻي ٿي هٿ ۾ هنيو.

لانچ ۾ جدا جدا جاتين جا شخص ويٺل هئا. ڪي راجستاني زالون به ويٺيون هيون.

اوچتو هڪ زوردار لهر آئي ۽ ڇپاڪيءَ سان لانچ سان ٽڪر جي ٽڪر ٿي ڦهلجي ويئي، ڪجهه پاڻي لانچ اندر به هليو آيو. ويٺلن جا ڪپڙا پاڻيءَ ۾ پسجي پيا. ڪپڙن جو ڪو خيال نه ڪري سڀيئي کلڻ لڳا. لانچ اڳتي وڌندي رهي.

آسمان جهڙالو هو. ٻادل هوا جي ٻيڙن جيان تري رهيا هئا. هوا ٿڌڙي لڳي رهي هئي. اهتري ۾ بوند بوڻ شروع ٿي. سمنڊ جيان اسان جو من به خوشيءَ وچان لهرون هڻي رهيو هو. موج ۾ اچي راجستاني زالن گڏجي گيت ڳائڻ شروع ڪيو.

ننڍيون ننڍيون، مينهن جون ٻوندون وسي رهيون آهن، ٻادل گرجي رهيا آهن.

منهنجو وڏو ڀاءُ کيت ۾ آهي ۽ منهنجو پيءُ هــر ڪيڙي رهيو آهي.

ننڍيون ننڍيون، مينهن جون ٻوندون وسي رهيون آهن، ٻادل گرجي رهيا آهن.

منهنجو ننڍو ڀاءُ، زمين تي هڪڙي ڪري رهيو آهي، ڀاڙي ٻوٽان روٽي ڪڻي ٿي اچي.

ننڍيون ننڍيون، مينهن جون ٻوندون وسي رهيون آهن، ٻادل گرجي رهيا آهن.

ٻارڙا مـــال ڪـــي پنيءَ ۾ چـــاري رهيا آهـــن، نڻان ڳاين کي چارو ٿي ڏئي.

ننڍيون ننڍيون، مينهن جون ٻوندون وسي رهيون آهن، ٻادل گرجي رهيا آهن.

سنجها وقت انهن جي گهر موٽندي گوالن کي ڇورو ڏيندس، هو هلا ٿيندڙن کي ڏيندس ڪير.

ننڍيون ننڍيون، مينهن جون ٻوندون وسي رهيون آهن، ٻادل گرجي رهيا آهن.

"جھر مر جھر مر مينھڙو ٻر سڻ،
ٻـاد ليو گھر راوي اي ۔

جيٺ جي ٺوميراں ٻوجا ڪانڻ،
ٻرٽيو هليو ٻاوڻي، اي ۔

جھر مر جھر مر مينھڙو ٻر سڻ،
ٻـاد ليو گھر راوي اي ۔

ڊ ٻرر ميرو ڪرڻ السوڻي،
جتياڻي روڻي لياوڻ اي ۔

جھر مر جھر مر مينھڙو ٻر سڻ،
ٻـاد ليو گھر راوي اي ۔

ٻالڪيو، ٻنيجو ميرو، ڪيڙ چراوڻ،
نٽدل گاٻان ڏ ٻري، اي ۔

جھر مر جھر مر مينھڙو ٻر سڻ،
ٻـاد لو گھر راوي اي ۔

گوالان ٺڻن مھاري گاڇت چوُر مو،
ھاليان ٺڻن ڪير لاٻسو اي ۔

جھر مر جھر مر مينھڙو ٻر سڻ،
ٻـاد ليو گھر راوي اي ۔"

گيت آهي جنهن کي ’ورسارو‘ چوندا آهن. ’ورسارو‘
جي معنيٰ آهي ’وسڪارو‘. برسات جي موسم ۾ ٿر
سڄو گلزار بڻجي پوندو آهي، سندس آبهوا، سندس
جهنگلي ميوا، کير، ڏونئرو، مکڻ ۽ گيهه، مڙئي ٿيندا آهن.
ان ڪري گهر گهر ۾ کير جون وڏيون ماٽيون ٿينديون
آهن. عورتون جڏهن اسر جو اٿي اهو کير ولوڙينديون
آهن ۽ انهن سان گڏ پنهنجا پيار ڀريا گيت جهونگاريندين
آهن ته اهي سڀ آواز ڏاڍا دل کي وڻندا آهن.

اهڙيءَ ويل، اهڙيءَ فضا ۾ سڀ چاهيندا آهن ته
پرديس ويل مونٽي اچي هنن خوشين ۾ ساڻس شامل
ٿين. ’ورسارو‘ انهن گيتن مان هڪ گيت آهي.

هن گيت ۾ هڪ ’ماءُ‘ جي تمنا ڏيکاريل آهي ته
سندس ڏور ديس جو مسافر پٽ تمام جلد پنهنجي گهر
واپس اچي.

ٻولي اصلوڪي ’ٿري‘ آهي، انڪري گيت جو
سنڌي ترجمو به ڏجي ٿو.

اسان جي لانچ، سمنڊ جي پاڻيءَ کي چيريندي اڳتي وڌندي ٿي وئي. بندر ۽ ڏکو پٺتي ٿي رهجي ويا. پري پري کان اڳاهه، سمنڊ جي سطح تي سفيد سڙهن سان ٻيڙيون اچين ٿي نظر آيون جڻڪ سفيد بدڪون پاڻيءَ تي تري رهيون هجن.

ساگر جون لهرون ، ننڍيون وڏيون لهرون، ٻوڙنديون اچي اسانجي لانچ سان ٽڪريون ۽ لانچ انهن کي ڏکيندي اڳتي وڌي رهي هئي. جڻڪ جيون جو سبق سيکاري رهي هجي ته ڪيترون به اڙڪن سان ٽڪرائجي، همت سان اڳتي وڌندو رهجي.

لانچ اچي هڪ ننڍي ڏکي تي پهتي ، جتان غفائن ڏانهن پنڌ وچڙو ٿيندو آهي. اهو پيچرو ساون ساون کيتن مان ٿيندو غفائن ڏانهن وڃي ٿو. برسات پاٽ راجستاني گيت ۽ ٻولي ٻڌي مونکي پنهنجي سنڌڙيءَ جي ٿر حصي جي ياد آئي. جيئن راجستان ۾ برسات کان سواءِ ملڪ بٽ لڳو پيو هوندو آهي تيئن ٿر به. سنڌيءَ ۾ ته هڪ چوڻي به آهي ته: "ٿر ته ٿر، نه ته ٻر."

ٿر ۾ برسات پاٽ ڪيترا ئي لوڪ گيت آهن جن ۾ برسات جو ذڪر آهي. جيئن ته هي هڪ ٿري لوڪ-

معنيٰ

واڻن ني برسات
پيارا
ني آهي
منهنجا پيارا
تنهنجو ديسڙو وٽو آهي.
تون پرديس مان ڪمائي ڪري
پلي گهر ڏي اچ
تنهنجي نه نالي ٽان صدقي ٿيان
تون اچ نه
سانوڻ
گڏ جي گذاريون
اُٺ پلاڻي پيارا
هيڏانهن موڪلج.
تنهنجي بدي ۽ بج گهرايو آهي
منهنجي نه من جا ميوا
تون اچ نه
چوماسو
گڏ جي گذاريون
دڙي ني چڙهي
تنهنجي پينڙي ڏسي واٽڙي
سڄڻو
اتي ڪر منهنجو وڏو پاءُ هجي
نه اوري موڪلجوس
تنهنجي نه راه ٽان صدقي

" واڻيان ٽان وسارو،
صاحبا!
مان نٻيو،
مانجھا مٺا.
ٽا ھڄو ڏيسلو وُٺو،
تون ڏسڙو ماٺيو،
گھران ٽان نڇ آ ويڄو.
ٽاھڄي ٽان خالي ٽان گھور ٻس،
تون آوو نہ،
وسارو،
ٻيڙو گھار سان،
سانيڙي ٻلاٽي صاحبا!
اور ھون موڪليو.
ٽاھڄي ٽان ٻيڙيءَ ٻڄ گھراٻو،
مانھڄي ٽان من جا ميولا،
تون آوو نہ،
چوماسو،
ٻيڙو گھار سان.
اک ٽان چڙھي،
ٽاھڄي ٻھيدل، جروي واڻڙي،
سيان،
اِسڪ ھووي مانجھو موٻي وٻو،
نہ اور ھون ميلھيا.
ٽاھڄي ٽان ڏس ٽان گھور ٻس،

تون اڄ
هزار هٽن وارو
تنهنجي ڪنوار جو گهاگهرو
سندس ڳچيءَ ۾ نولکو هار ٿو سونهين
منهنجي سهاڳڻ جا پيارا
تون اڄ
تنهنجي ۽ سائين کي
سواري ڏيارائي
سواريءَ لاءِ لکي گهوڙا
منهنجي ڪل جا ڏيئا
تون اڄ
تنهنجي ۽ سائين کي اوطاق ڏيارائي
اوطاق ساوڪ ڀري باغ ۾
منهنجي ۽ شهزاديءَ جا پيارا

تون اڄ
تنهنجي سائين کي
ڏنڊڻ ڏيارو
ڏنڊڻ ۽ ڪيٽهر جي ٽاريءَ جو
تنهنجي ۽ نالي تان صدقي وڃان

تون اڄ
تنهنجي ۽ سائين کي ڪاٺو ڪارائبو
ڪاٺي ۾ گيهه، مان ٿهيل چلاڻ لائيسي
منهنجا ۽ مٺا ماڻهو

تون اڄ ۽
سانوڻ
گڏ جي گذاريون."

ٽون آوو ته.
هجار هٿان رو
ٽاهجي گورل رو گهاگهرو
ڳچيءَ سوڻهي نوَ لکو هار
مانجهي ته سهاڳڻ را صاحبا!
ٽون آوو ته
ٽاهجي ٽان ڀليڙان خان.
چڙهڻيون ڏيرانجو.
چڙهڻيون لکي گهوڙلو
مانهجا ته ڏ سڙيءَ را ڏيولا
ٽون آوو ته
ٽاهجي ٽان ڀليڙان خان.
اوٽارو ڏيرانجو
اوٽارو هر ٻٽل ٻاگه ۾
مانهجي ته سوديءَ راصاحبا!
ٽون آوو ته
ٽاهجي ٽـــان ڀليڙا خان
ڏاٽڻيون ڏيوانجو
ڏاٽڻيون ڪڻهر ڪامرو.
ٽاهجي ٽان ڙالي ٽان گهوريس
ٽون آوو ته
ٽاهجي ته ڀليڙا خان،
جهيهڻيون گيوَر لاڀسي،
مانهجا ٽان مٺا ماڙهوُ
ٽون آوو ته
ورسارو
ڀيڙو گهار سان!

ٻون اچ
هزار هٿن وارو
تنهنجي ڪنوار جو گهاگهرو
سنڌس ڳچيءَ ۾ نولکو هار ٿو سونهين
منهنجي سهاڳڻ جا ٻيارا

ٻون اچ
تنهنجي ته سائين کي
سواري ڏيارءِ
سواريءَ لاءِ لکي گهوڙا،
منهنجي ڪل جا ڏيئا

ٻون اچ
تنهنجي ته سائين کي اوطاق ڏيارءِ
اوطاق ساوڪ ڀري باغ ۾
منهنجي ته شهزاديءَ جا ٻيارا

ٻون اچ
تنهنجي سائين کي
ڏنڌڻ ڏيارءُ
ڏنڌڻ ته ڪيٽهر جي ٽاريءَ جو
تنهنجي ته ٽالي ٽان صدقي وڃان

ٻون اچ
تنهنجي ته سائين کي ڪاڏو ڪارائبو
ڪاڏي ۾ گيهه، مان تهيل چلا، لاڀسي
منهنجا ته مٺا ماٺهو

ٻون اچ ته
سانوڻ
ڳڏ جي ڳذاريون."

تون آوءِ تہ،
هڄار هٿان رو
ٽاهڄي گورل رو گهاگهرو
ڳڇيءَ سونهي نَو لکو هار
مانجهي تہ سهاڳڻ را صاحبا!
تون آوءِ تہ
ٽاهڄي ٽان ٻيليڙان خان،
چڙهٽيون ڏيوانڄو،
چڙهٽيون لکي گهوڙلو
مانهنجا تہ ڏسڙيءَ را ڏيولا
تون آوءِ تہ
ٽاهڄي ٽان ٻيليڙان خان،
اوٽارو ڏيرانڄو
اوٽارو هرڀئل ٻاگہ ۾
مانهنجي تہ سوديءَ را صاحبا!
تون آوءِ تہ
ٽاهڄي ٽان ٻيليڙا خان
ڏاٽٽيون ڏيوانڄو،
ڏاٽٽيون کٽيهو ڪامرو،
ٽاهڄي ٽان ٽالي ٽان گهوريس
تون آوءِ تہ
ٽاهڄي تہ ٻيليڙا خان،
جهيمٽيون گيوُر لاٻسيءَ،
مانهنجا ٽان منا ماڙهوُ
تون آوءِ تہ
ورسارو
پيڙو گهار سان!

ڦن جون ٽون آسيون ڀڄاءِ،
مٺڙا ٻڙو گڙڪي .
جڏهين رکيو لاپ لاءِ،
مــرُ وسي لـــي رڙ،
ڦن جون ٽون ڪوئيون ٻاهه،
مٺڙا ٻڙو گڙڪي .
ٻڪو ڪوڙ ام پٽ ٿي،
سڀر ساري ڀٽ،
آسان آسوُن ٿڏيون،
گهر گهر مانيءَ چاهه.
رزق ڏي ڀڏم رحمتي،
مانـــيءَ مٺهو ڪيو،
ٻت ٿ ڏي ڀڏم جهڏب لو،
جهجهي چوُٽيءَ سان
پٽين، پانوان، پانڻين،
هوئيم جوڙ سڄوڙ .
اڄ مڱيا مڱائين،
مر وسي لـــي رو.
مگين مـــوڙ ڀڏائين،
مـٺـڙا ٻـڙو گڙڪي.
سائين ڪيڙو سڪار،
مٺڙا ٻڙو گڙڪي . "

ٿر جي آباديءَ ۽ سرسبزيءَ جو مدار برسات تي آهي، سو اونهاري جو جهنگ ۾ سواءِ وڻن ٽڻن جي، گاهه ۽ ٻوٽا سڀ سڪل هوندا آهن.

برسات پوڻ وقت ٿر سرسبز ۽ آباد ٿيندو آهي. گاهه، پاڻي جام. ٻاري مان به ڪيترو مال چاري لاءِ ٿر ۾ ايندو آهي.

ٿر، کير، مکڻ ۽ ٻچ ڳيهه کان مشهور آهي، اتي جا رهاڪو گهڻو ڪري ٻاجهريءَ جي ماني لسيءَ لپ سان کائي پيٽ ڀري. ڀاڳين وٽ کير جا مٽ ڀريا پيا هوندا آهن. صبح جو ٻار ۽ وڏا ڏڌ ٿڌو کائين.

يعني ته، برسات پوڻ بعد ٿر ۾ کير مکڻ مڙئي. ان ڪري اتي زالون اسر جو اٿي ڏڌ ولوڙڻ شروع ڪن. ڏڌ ولوڙڻ لاءِ مڌ ٻڌو ڪم ايندو آهي، جو ڪاٺ جو ٺهيل هوندو آهي. اتي زالون ڏڌ ولوڙڻ وقت هڪ گيت ڳائينديون آهن، جو اسر جي وقت ڪافي دلڪش لڳندو آهي. اهو گيت آهي:

"سانئينءَ ڪڙو سڪار،
مڌ ٻڌو ڳڙ ڪي،
لٿو ڏ ٻهه تان ڏڪار،
مڌ ٻڌو ڳڙ ڪي،
جنين رکيو ڀڄه لاءِ،
مر وسي لي ري،

اڃا تائين سنڌ ۾ ميٽيون ماڻيون اوڏانهن آهن جنهن
ڪري لهه وڃڻ ائين. اهو ئي سبب آهي جو قدرتي طرح
ٻوليءَ تي ٻ اثر آهي.” (تاريخ ريگستان).

خود ’پٽ‘ لفظ ۾ راجستاني ٻوليءَ جو آهي. پاڙڪي
ٻولي گجراتيءَ کي ۾ گھڻو ويجھو آهي. مثلا گجراتيءَ ۾
چون: ”هوَن جانو ٿون ڇوُن“ يعني ’آءٌ وڃان ٿو‘ ۽
پاڙڪيءَ ۾ چون: ”هون جانون ٿو.“ اهو ’ٿوُ‘ نج
سنڌي لفظ ’ٿو‘ آهي، جنهن مان ’هه‘ جو اُچار ڪڍي
ڇڏيو ائين، جنهن ڪري ’ٿو‘ بدران ’ٿوُ‘ چون ٿا.

شاهه جي رسالي جو سر پول مارئي، جو راجپوتانا
جي پول ۽ مارل جي قصي تي ٻڌل آهي، سو پاڙڪي
ٻوليءَ ۾ لکيل آهي. انهيءَ سر جو ٻهرون بيت هي
آهي:

”اُٿر واءُ ڪوندي،
ٻهلي موسم مينهن.
ٻالا ٻڇ ڙونيهن،
والا جم وسارئين.“

جم وسارئين معنيٰ متان وسارين، اهي ٻئي لاڙ جا
لفظ آهن.”

(ڀيرو مل مهرچند جي لکيل ’سنڌي ٻوليءَ جي
تاريخ‘ جي آڌار تي).

سون هن ليکڪ ۾ ٿري ٻوليءَ جو ذڪر انهيءَ ڪري
ڪيو آهي جيئن اسان جا پڙهندڙ هن تي هڪ ليکڪ ۾

سنڌيءَ جون پنج اپڀاشائون آهن. ٿري ٻولي انهن مان هڪ آهي. "ٿر جي ٻوليءَ کي 'ڍاٽڪي' ٻولي به سڏبو آهي، جا سنڌي، گجراتي، مارواڙي ۽ ڪڇي ٻولين جو ميلاپ آهي. ٿر جا هندو توڙي مسلمان اها ٻولي ڳالهائيندا آهن. چوندا آهن ته 'ٻارهين ڪوهين ٻولي ٻي.' سڄي ٿر ۾ به ساڳئي قسم جي ٻولي نه ڳالهائيندا آهن، پارڪر جي ٻوليءَ جو لاڙو گجراتيءَ سان گهڻو آهي. وٽ ۽ ونگي جي ٻولي پنهنجي، ته ڪاٽڙ جي پنهنجي ڪنڊي جي جدا ته، سامروٽي ۽ ڍاٽ جي علحدي. مهراڻي جي ٻولي وري مزيدار. هن جو لاڙو سنڌيءَ سان سرسيرو آهي.

ٿري ٻولي سنڌ جي ٻين حصن جا ماڻهو به ٿوري تڪليف سان سمجهي سگهندا آهن.

هي سڀ مان ان ڪري لکي رهيو آهيان جو هن ليک ۾ ڪي گيت اهڙا آهن، جن جي ٻولي سمجهڻ ۾ ڏکيائي محسوس ٿيندي، سو انهن جي معني ڏني اٿم، ٻيا اهي گيت آهن جن کي سمجهڻ ۾ ڪا به مشڪلات ڪا نه ٿيندي. اهو سڀ ان ڪري جو ٿر جي حصي ۾ به ان نمونن جي ٻولي ٿي ڳالهائي وڃي. جيترڪ انهن سڀني کي گڏي 'ٿري' ٻولي سڏجي ٿو.

ٿر ملڪ سان ڪڇ ۽ راجستان دنگئي آهن ۽ ٿر جا اڪثر هندو اصل انهن ملڪن مان آيل آهن.

١

” ڪالي رِي ڪاراڻ، اوڙهي، ري
پڻهاري، هي لو!
دم جهــم ؤرسي مينهه،
سيڻولو!

٢

ساٿان سهيليان رو جهوُلرو ري
پڻهاري، هي لو!
پاڻي نــان گئين تلاءِ
سيڻولو!

٣

ساٿان ٿان اوڍڻ چوُنڙي ري
پڻهاري، هي لو!
ٿاري گورل ري، مهرو ويس
سيڻولو!

٤

ساٿان سهيليان ري ڪاجل ٽيلڙين ري
پڻهاري، هي لو!
ٿاري گورل ري اسو للاٽ
سيڻولو!

ٿري لوڪ - گيت پڙهندي، هڪ گيت جي هڪڙي ٻولي ۽ ٻئي گيت جي ٻي ٻولي پڙهي ائين نہ جاڻن تہ هي گيت هڪ ئي ٻوليءَ (ٿري) جا نہ آهن.

ٿري، اونهاري جو آسمان ۾ تتر ڪـــرڙي، اَب ۽ ڪڪر پيا نهاريندا، تہ ڪڏهين تہ مينهن وسي! ڪارو ڪڪر يا مينهن جو آوڪان ڏسندا تہ خوش پيا ٿيندا.

چار چنڊبُو ٻيٽون تہ ٻوءِ ٻهار پيا ٿيندا. مينهن وسندو تہ خوشيءَ مان هڪٻئي کي واڌايون پيا ڏيندا.

برسات کان اڳ، مينهن وسڻ لاءِ، ٿوائن ٽي يا پيرن فقيرن ٽي خيراتون ڪندا آهن. ڪيتري بہ برسات پوي تہ بہ ڍڪ ڪونہ ٿين. چوندا آهن تہ "مينهن ۽ مزمان ڪيترو وقت."

هنن جي لاءِ ٻين مندن جي ڀيٽ ۾ ساوڻ جي مند هڪ عجيب ۽ نرالي مند آهي. ٿر ۾ هن عجيب مند لاءِ خاص سڪ ۽ اُڪير ڏسبي آهي ڇو جو واهڻن ٿرين جو سارو گذران ان برسات تي آهي. هن خوشين جا خزانا کٽي ايندڙ مند ۾، ڪنوڻيون ۽ گاجون، ٿڌي ۽ وهندڙ هير، وڏ ڦڙو ۽ رم جهم ڪندڙ مينهن انسان جي اندر ۾ انوکي جذبات جون لهرون پيدا ڪري ڇڏين.

اهڙيءَ مند ۾ الـــي جـــون نينگريون گڏجي ڳائينديون آهن.

٩

ڪاهين تون، آهين ڏوهٽي ؟
ٻٽهاري، هي لـو!
ڪاهين تون، ميلو وٽس؟
سيٽو لو!

١٠

ٻچيان را صاحبا، گهـرو سين
او ٽيڙو هـي لـو!
پاٽيهاري رو وسي ٻو ديس
سيٽو لو!

١١

هيل هـڻ تون، ٻت سنڌين!
پاٽيهاري هي لـو!
هل هميٽي ساٿ
سيٽو لو!

١٢

هـل هميٽي، سر سنگين!
او ٽيڙو هـي لـو!
نهين هلان، تميٽي ساٿ
سيٽو لو!

UTTAM C. NAGPAL
4. HIRA [illegible] CO-OP. HSG SOC.
Near [illegible] Cinema
SINDHUNAGAR-[illegible]

ساٿان سهيليان را صاحبا، گهر وسي ري
ٻٺاري، هي لو!
گورل رو وسي ٻرديس
سيٺولو!

٦

ساٿان ري سهيليان، ٻري چالين، ري
ٻٺاري، هي لو!
گورل رو رهيو ڙي لاڙ
سيٺولو!

٧

ٻار چڙهي نا، جوُ وٻلو، وي
ٻٺاري، هي لو!
اٻڪ اوٺڙو جهپٽيو آو
سيٺولو!

٨

اُگـو ٽي ڏس را، اوٺيـڙا
ٻٺاري، هي لو!
گهڙو مڻي، او ٻڙاوَ
سيٺولو!

١٧

ڪڙا سهڪو اوني، ڦوڙو، اي؟
ماري ڦهوُ هي لو!
ڪيهڙي آوي اڍهار؟
سيڊولو!

١٨

ڏيرو سهڪو اوني ڦوڙو ري،
ماري ساسوُ هي لو!
نڊهدي ٻاني ري آوي اڍهار
سيڊولو!

١٩

اي تو اوني، مارو ڏيکرو ري
ماري ڦهو، هي لو!
اي اوني، ماري گورل رو پرتار
سيڊولو!

٢٠

پيتر هارج، ڏيو، لو
ماري وهوُ هي لو!
ڪوٽيڻي ٻار، ٻوليڙو!
سيڊولو!

١٣

هلين تو اويڙان، اوين چونڙن ري
پٹهاري، هي لو!
هلين تو گهڙاوان ، تو سر هار!
سيٹو لو!

١۴

اويڻ لاوسي مارو وبو وري ،
اونيڙو هي لو!
هار گهڙا وسي پتار
سيٹو لو!

١۴

گڙبو ، نکي گجيو
ماري ڌهو هي لو!
کڏهيو پيو کا نهن ؟
سيٹو لو!

١٦

تڙ تي آبو اونيڙو
ماري ساسو هي لو!
بولي بولي اوڻا وبڻ
سيٹو لو!

١٧

ڪٿ سرهڪو اوني، ڦوڙو، اي؟
ماري ڦهُو هي لو!
ڪيري آوي اڈهار؟
سيٹولو!

١٨

ڏهرو سرهڪو اوني ڦوڙو ري،
ماري ساسُو هي لو!
نٹمدي ٻاني ري آوي اڈهار
سيٹولو!

١٩

اي تو اوني، مارو ڏهڪرو ري
ماري ڦهو، هي لو!
اي اوني، ماري ڪورل رو پرتار
سيٹولو!

٢٠

پيتر هارج، ڏيو، لو
ماري وهُو هي لو!
ڪو ٹيڻي پار، پولينڙو!
سيٹولو!

١٣

هلين ٽو اوڀڙان، اوڀن چونڙان ري
پٺاري، هي لـو!
هلين ٽـو گهڙاوان، ٽـوُ سو هار!
سيٺولو!

١٤

اوڀٺ لاوسي مارو وهو وري،
اوٺيڙو هـي لـو!
هار گهڙا وسي ٻتار
سيٺولو!

١٤

گڙهو، نکي گڄيو
ماري ڦهو هي لو!
ڪڇيو پهو ڪا نهن ؟
سيٺولو!

١٦

ڙ لي آهـو اوٺيڙو
ماري ساسوُ هي لو!
ٻولي ٻولي اوڏا وهـٺ
سيٺولو!

سٺن سهيلين جا گهوٽ گهرن ۾ وسن
او ٻاٽي ٻر ٻنڌڙ نينگر ٻون
ٻر گوري سندو گهوٽ ٻرديس وسي
او منهنجا سڄڻ

سٺ سهيليون هليون ٻاٽي ٻرڻ
او ٻاٽي ٻر ٻنڌڙ نينگر ٻون
گوري گهاٽ تي نهاري اُداس
او منهنجا سڄڻ!

گوري نه گهاٽ تان ني ٻار نهاري
او ٻاٽي ٻر ٻنڌڙ نينگر ٻون
ڏٺو اوني دور كان ايندو
او منهنجا سڄڻ!

اوءِ اوٻر كان ايندڙ او نيڻڙا،
او ٻاٽي ٻر ٻنڌڙ نينگر ٻون
گهڙي هٿ، وڃي مٿي رکاءِ.
او منهنجا سڄڻ!

تون ڇو غمگين ۽ آهين پريشان؟
او ٻاٽي ٻر ٻنڌڙ سندري
ٻين سندا گهوٽ، منهنجي گهرڙن ۾
او او نيڻڙا!

معمّايا

١

اُرو ڏي ڪارن ڪڪرن سندي قطار
او ٻاٽي پرهڊ ۾ نينگروُن
رم جهم ڪري وسي مينهن
او منهنجا سڄڻ!

٢

ستن ساهيڙن جو ٽولو ۾ ي
او ٻاٽي پرهڊ ۾ نينگروُن
وَهون ٽلاو ٽان ٻاٽي پرٽ
او منهنجا سڄڻ!

٣

ستن سڪين ڏ سهٽا وٽس ڪيا
او ٻاٽي پرهڊ ۾ نينگروُن
ٻر ٽمهنجي گوري ميرو وٽس ڪري
او منهنجا سڄڻ!

٤

ستن سڪين اڪين ڪاجل نر ۾ جهومڪ ٻاٽا
او ٻاٽي پرهڊ ۾ نينگروُن
ٻر ٽمهنجي گوري جون اٽيون اکيون ٻسونرارآ
او منهنجا سڄڻ!

١٤

چنڊ ونئي ڏيندو، مون چاڙهو
او، او نيڻڙا!
هار ته گهڙائي ڏيندو، مون پنار
هاء منهنجو منٺار!

١٥

ٺڪر جهڙ نيو، ٺڪا ٿي گجڪار
او منهنجي مٺي ٺهن!
ٻوه چو نيو تنهنجو ڪنجرو آلو؟
هاء منهنجو سڄڻ!

١٦

ڪوه ٿي هڪ آهو او ٿي،
او منهنجي سس!
جڏهن مون ٻوليا کهرا وڻ،
هاء منهنجو سڄڻ!

١٧

او او ٿي، هو ڪڏهن جي مهانڊي؟
او منهنجي مٺي ٺهن!
او او ٿي هو ڪنهنجي شڪل ٿي؟
هاء منهنجو سڄڻ!

١٨

هو ته ٿي لڳو، جهڙو منهنجو ڏيو
منهنجي مٺي سس
هو ٻهو آ جهڙي منهنجي ٺاٺان،
هاء منهنجو ٻراٽم!

١٠

ٻرسون مٿان ٻرندس وسي
هاءِ، اونهاڙا!
ٻاٻان ميرا ڪپڙا، رکان اٽيا وار
هاءِ منهنجو ساجن!

١١

هڻ اڄا هيل * تون پٽ سان.
او ٻاٽي ٻرندڙ سندري!
هل ساڻ مونسان تون
او منهنجا سڄڻ!

١٢

اڄا هيل ته منهنجي سر سڱين آ
اڙي او اوڻي!
آءُ ته هلندس، توسان ساڻ
هاءِ منهنجو دلبر!

١٣

هل مونسان، تو سهڻي ڇڏي ٻڪاٻان
او ٻاٽي ٻرندڙ سندري
هل مونسان تو توَ سر هار ٻهراٻان،
هاءِ منهنجو سڄڻ!

---

* هيل = ٻه دلا هڪ ٻئي مٿان رکيل

مون مٿي هڪ سنڌي لوڪ-گيت 'پڻهاري' ڏنو آهي. اُئين ڪونهي ته اهو گيت فقط سنڌيءَ ۾ آهي. اهو ئي گيت هنديءَ ۾ به آهي. جو شري رام نريش ترپاٺي پنهنجي لوڪ-گيت سنگره **ڪوتا ڪومدي** ۾ ڏنو آهي.

اهو ساڳيو ئي گيت راجستاني ٻوليءَ ۾ به آهي. جو سوريه ڪرڻ پارڪ پنهنجي ڪتاب **'راجستاني لوڪ-گيت'** ۾ ڏنو آهي. اسان ڏسنداسين ته سنڌي لوڪ-گيت ۽ راجستاني لوڪ گيت ۾ ڪو خاص فرق ڪونه آهي. ٻنهي ٻولين ۾ ان گيت کي پڻهاري ڪوٺين. 'پڻهاري' لفظ سنڌيءَ ۾ به عام طور ڪتب ايندو آهي. ڏسو هي هڪ بيت آهي:

" پاڻيءَ هاري سيڪا، جا سر گهڙو ڌري،
ڪالهه سنڌي سپڙي، ڪا پورهئي ڪاڻ پري. "

هن بيت ۾ پاڻيهاري (پڻهاري) لفظ ڪتب آيو آهي ته ٻنهي ٻولين، سنڌي (ٿري) ۽ راجستانيءَ ۾ پاڻي ڀرينڌڙ استريءَ کي پاڻيهاري يا پڻهاري يا پڻياري ڪوٺيندا آهن.

راجستان ۾ هن گيت کي ڪهڙو درجو مليل آهي ان تي شري پارڪ 'پڻهاري' گيت بابت ٻڌائي ٿو ته: "...هي گيت راجستاني ديش جا مکيه ۽ پرسڌ گيت آهن. انهن ۾ سندرتا، رنگ ۽ ملڪي حالتن جو ذڪر ٿو ملي. هن گيت جي هر حصي تي راجستاني جيون جي گهاٽي ڇاپ لڳل آهي.

٢٩

اُڏي او اونيڻڙو نه آ مهنجو لاڏلو
مهنجي اُبوجهه نهڙي!
او پورل، او نه آ مهنجي گوريءَ پنار
هاءِ مهنجو منو!

٣٠

اندر وڃي نه پٽڙو ٻار،
مهنجي مٺي ننڍن!
ڪٿ پسٽرو وڃي ڪنڊ لڳاءِ،
هاءِ مهنجو سڄڻ!

ٿر جا لوڪ - گيت ٻيا به آهن، جي ٿري ماڻهو چاهه سان چوندا آهن. اهي ڪنهن جا ٺاهيل آهن، تنهن جي پوري خبر نه آهي. ڪن ڪن ٿري سگهڙن به چڱو شعر چيو آهي، جو ٿر ۾ عام جام ڳايو ويندو آهي.

هن ٻنهين گيت کي 'پڻهاري' سڏيندا آهن. پڻهاريءَ جي معنيٰ آهي "پاڻي ڀريندڙ" ٿر ۾ (۽ راجستان ۾ به) ڪجهه ڳالون ڪڏ جي، مٿي تي مٽڪا رکي تلاو تي پاڻي ڀرڻ وينديون آهن.

اهي استريون رستي تان ايندي ويندي گيت به ڳائينديون آهن. انهن گيتن کي ئي "پڻهاري" گيت سڏيندا آهن.

۱

ڪالهي اي ڪلاڻ آمڻي
اي ٺٺهاري، اي لو!
مونڙي چانڊيارو ڀرسي ميهه،
واه لال جو!

۲

ٻڙ نـاڊا، ٻـر نـاڊ ٻـان
اي ٻاٺهاري، اي لو!
ٻـر ٻر ٻڙ ٻـر سمدب ٽالاب
واه لال جو!

۳

ڪڻ جي ڪٽاٻا، ناڊا ناڊ ٻان
اي ٺٺهاري، اي لو!
ڪڻ جـي ڪٽاٻا، تـالاب
واه لال جو!

۴

ساٽان سهيليان، ري جهوُلري
اي ٺٺهاري، اي لو!
ٻاٽي ڙي نين-چالي ٽالاپ
واه لال جو!

برساتي مند، راجستان جي اهم موسم آهي ۽ ان مند ۾ تلاون جي ڪپن (ڪنارن) تي سنجها جي وقت پاڻيهارين جا ٽولا، رنگ برنگي وڳن ۾ سينگار جي، هڪ سُر ۾ گيت، پاڻيهاري گيت ڳائيندا ايندا آهن.

انهن ٽولن جو اچڻ ۽ وڃڻ اهڙو ته ڏيک وارو آهي جو ان جو فقط تصور ڪري ٿي آنند ته وٺي ٿو سگهجي، پر ساڪيات ڏسڻ سان ته هڪ عجيب لطف ايندو آهي.

ڪلا جي خيال کان به اهو ڏيک (درشيه) عاليٰ درجي جو آهي. هن ۾ ساهتيه، سنگيت ۽ نرتيه، ٽنهي ڪلائن جو پورو پورو ميل آهي. ('راجستاني لوڪ-گيت' سوريه ڪرڻ پارڪ جي لکيل ڪتاب ۾.)

اهي پاڻيهارين، ڳائين ٿيون گيت، لوڪ گيت. اهو ٿيو ساهتيه - ڳائين ٿيون سُر ۾، تال ۾ اهو ٿيو سنگيت. مٿي تي ٻه ٻه ٿي دلا. هڪ دلو ڪڇ ۾. پوءِ پنهنجي ڏهي چال ۾، پير، پير ۾ پائيندڙيون وڄنديون آهن اهو ٿيو نرتيه.

ان پڻهاري گيت جو لطف آهي ته پڙهڻ ۾ پر ڏسڻ ۽ ٻڌڻ ۾. نموني طور هيٺ هڪ راجستاني 'پڻهاري' گيت ڏيان ٿو.

٩

اورون ري اوٺڻ چونڙي،
اي پٺاري اي لو!
ٽاروڙو مٿلو سو اٺيس
واه لاه جو!

١٠

اوران را پوڄي گهر پسي ري
لڏجا لڏجا اونٺڙا اي لو!
مها روڙا، سٿ پرديس،
واه لاه جو!

١١

گهڙو لو پٽڪ دي ٺي ٽال پر
اي پٺاري اي لو!
چا لٿڍي اونٺڙي ري لار
واه لاه جو!

١٢

جالوُن تو ٽاڙي جهيڙلي
اي لڏجا اونٺڙا، اي لو!
پسي لڏي کالو نانگ،
واه لاه جو!

۵

گهڙو ٻه ڏ ٻولي ٽال ۾
اي پٽهاري، اي لو!
ايڏ وٽي ٽو ٽو جاءِ
واءِ لاءِ جو!

٦

ساٿون اي سهيليان پرنيتري
اي پٽهاري، اي لو!
پٽهاري رهي ٽلاو
واءِ لاءِ جو!

٧

ٻيڙون اونيڙي ني هيلو مارو
اي لڄا، اونيڙا اي لو
گهڙيو آ کٽاو ٽو جاءِ
واءِ لاءِ جو!

٨

اوران ري کاجل نيڪيان
اي پاٽهاري، اي لو!
ٿاروڙا ديس هٿ ڦيڪا نيڄ
واءِ لاءِ جو!

۱۷

ڏيـــور جي سرڪڻ پاڻو
اي مهار ساسوجي اي لو!
نڪدل جاني ساهري اٺهار
وا، لال جو!

۱۸

ٿي تو ڀوجي ٻولا گهٽا،
اي مهار ڀوجي اي لو!
او تو ٿاروڙو هي ٻيٽار،
وا، لال جو!

معنيٰ

اُتر کان ڪارا ڪارا ٻادل آيا آهن، وڏڙو مينهن وسي رهيو آهي. ندين مان نالا (واهه) ٻرجي ويا آهن، ۽ سمنڊ جيڏا وڏا تلاو به ٻرجي ويا آهن.

اي ٻاٽياري، هي ڪوه ۽ تلاو ڪنهن کوٽايا آهن؟ ۽ ڪنهن کوٽايا آهن هي وڏا تلاو؟

سهول ڪوه ۽ نالا (واهه) کوٽايا آهن ۽ منهنجي ٻروٽم هي تلاو ٺهرايا آهن.

١٣

گھڙو تو ڀيو ننڍن ٻاچي ولي
اي ٻٺاري اي لو!
آئي آئي قلسه ري ٻاره
واه لال جو!

١٤

گھڙو تو ٻنڪ دون آئي چوڪه
اي مهار ساسوڄي اي لو!
وهـ گيرو گھڙيو الــراؤ
واه لال جو!

١٥

کڻ ٹاڻي ماسو ماريو
اي مهار ڀوڄي اي لو!
کڻ ٹاڻي ڏيوي ھڪ گال
واه لال جو

١٦

ٻڪ اوڻي مڃي اسي مليو
اي مها رسا سوڄي اي لو!
ٻچي مهار منڙي ري ٻاھ
واه لال جو!

ٻاٽيارِي واپس گهر آئي ڪروٽ وڇان هن جو منهن ٽاڻڻي هڻيل هو. هن سس کي جلدي مٽي تسان ڏلي لهرائڻ لاءِ چيو.

سسُس هنجو منهن ڏسي پڇيو: 'ڪنوار! تو کي ڪنهن ڪو طعنو هنيو ڇا؟ ڪنهن گهٽ وڌ ڳالهايو ڇا؟'

'اڄ ٽلاوتي هڪ اوني گڏيو جنهن مونکان منهنجي من جي ڳالهه پڇي. اهو اوني ڏسڻ وائسڻ ۾ ڏاڍو جهڙو هو؛ منهانجي ۾ نديڙيءَ (نٽان) جهڙو هو.

سسُس سمجهي وئي چيو: "اڙي، او منهنجي منڙي ڪنوار، اهو تہ تنهنجو ئي گهوٽ آهي..."

ٻنهي گيتن ۾ ڀاونا ساڳي، وهنوار ساڳيا. مطلب تہ، ماتو هرد ۾ هڪ ٻر ٻوليون جدا جدا.

نہ فقط هي گيت، ٻر ٻيا بہ ڪيترائي گيت آهن جي جدا جدا ٻولين جا هوندي بہ هڪ ئي ڀاونا وارا آهن.

مان اهوئي سوچي رهيو هوس جو هڪ ٻي لانچ ۽ اچي تڪي سان لڳي. لانچ وارن هڪ ڪاٺ جي تختي جو هڪ ڇيڙو تڪي تي رکيو تہ ٻيو لانچ تي.

لانچ جا مسافر تختي تان ٻير، ٻير ۾ پاڻي وچ وارو پاڻي جو ٽڪر پار ڪري رهيا هئا.

ستن سهيلين جو ٽولو ناهي پاٽيارڻ پاڻي ڀرڻ وڃن ٿيون. تلاءُ ڪنار ٿار ٻيرپل آهي.

دلو ڀرجيٽي نٿو، سيندوهڙيون پاڻيءَ ۾ لسي ٽوندئون ٿيون وڃن.

پاٽياري پنهنجي ٻرڊ لسي ٻرائم جي پاڌ ۾ پنهنجو پاڻ کي نه پاڇيو وڃي ٿي.

پاٽياري رستي ويندڙ هڪ اوٺيءَ کي سڏ ڪري مٿي تي دلي کڻائڻ لاءِ چيو.

ڪنهن کي خبر ته، اهو پرديس کان موٽي آيل پاٽياريءَ، جو ٿي پتي هو، پاٽياري نه پلا ڪيئن سمجهي.

اوٺيءَ پيڊ ڀرئون ڳالهڙئون پڇيون، ته اي، پاٽياري پين تنهنجن جيڏن ته، ڪاجل ٻندي لڳائي آهي، تنهنجون اکڙيون انهن خالي ڇو آهن؟

پين تنهنجي سکين ته رنگين چوڙيون پاتيون آهن، ٻر تنهنجا ڪپڙا انهن ميرا ڇو آهن؟

پاٽياريءَ چيو 'پين جا ور ته گهر ۾ ٿي آهن. اي اوٺي، منهنجو پتي پرديس ۾ آهي.'

اوٺيءَ چيو، 'دلي کي هت تي گهاٽ تي ڦٽو ڪر، تون منهنجي پٺيان اچ.'

'اي اوٺي، وڏ پڪ نه ڳالهاءِ. تنهنجي زبان ڏنڀيان، شل کو ڪارهر ڪٽي، تو منهنجي ستيوٽي تي بري نظر وڌي آهي.'

مددي ڪتاب

سنڌي

١. سنڌي ٻوليءَ جي تاريخ	ڀيرومل مهرچند آڏواڻي
٢. تاريخ ريگستان	رائچند هريجن
٣. سنڌ ڪوهستان	الهه ڏنو ٻار محمد سمون
٤. سنڌ ريگستان	”
٥. ڪهه ۽ ڪٿوري	ع، ق - شيخ
٦. آفتاب ادب	فتح محمد سيوهاڻي
٧. مهراڻ (ٽماهي رسالو)	حيدرآباد سنڌ
٨. نئين زندگي (ماهوار رسالو)	ڪراچي سنڌ
٩. هندواسي (هفتيوار)	ٻمبئي
١٠. ڀارتواسي (هفتيوار)	ٻمبئي

انگريزي

١. سنڌي ڪلچر	ڊاڪٽر ٺڪر
٢. سنڌ روائيزڊ	ڊاڪٽر برٽن
٣. ٻنگالي لوڪ - ساهتيه	ڊاڪٽر سين
٤. ميٽ ماءِ ڀيپل	ديويندر ستيارٿي
٥. اسٽڊي آف آڙيسن فوڪ لور	ڪُنجداس ٻهاري
٦. انگلش فوڪ لور	وئڊل

UTTAM D. NAGPAL

انهن کي اکين آڏو هلندو ڏسي، منهنجي تصور ۾ پٺاڻن مٿي ٻي ۽ ڏلا ڪيو، انهن ٻيڙن ۾ پاڻي ڦرڻ لڳيون.

مان ڏکي ٿي پيئي، سمنڊ جي سطح تي دور دور تائين نهاري رهيو هوس.

ٻيري ٻيڙي پاڻيءَ ۾ لهرون لڳي رهيون هيون. سج جي ڪرڻن ڪري اهي ڇوليون رنگين ٿي پيئون.

لهرون ڪي ننڍيون، ڪي وڏيون. جدا جدا قسمن جون لهرون، ليڪن پاڻي ساڳيو.

مان سوچڻ لڳس، جيئن ساگر جون لهرون جدا جدا آهن، پر اهي سڀئي آهن هڪ ئي ساگر جون. تيئن اسان جا لوڪ-گيت به آهن جدا جدا ٻولين جا، ڪي گجراتيءَ جا ته ڪي راجستانيءَ جا، ته ڪي وري هنديءَ جا. پر آهن سڀئي هڪ ئي ماءُ ڌرتي جا. ماءُ ڌرتي هڪ، ٻوليون جدا جدا، ساگر هڪ لهرون جدا جدا.

سنڌ جي لوڪ ڪوي شاهه عبداللطيف ته چيو آهي ته :-

"لهرن لک لباس،

پاڻي پسڻ هيڪڙو."

هندي

۱. پوجپوري لوک - گیمت	ڈاکٹر کرشنادیو اپادھ
۲. راجستاني لوک - گیمت	سوریہ کرن پارک
۳. مارواڑ کي منوهر گیمت	رام نریش ترپاٹي
۴. برج لوک - ساهتیہ	ڈاکٹر ستیندر
۵. مالوي لوک - گیمت	شیام پرمار
۶. کوہتا کومدي	رام نریش ترپاٹي
۷. گرام ساهتیہ	”
۸. سوهر	”
۹. دھرتي گاتي هے	دیویندر ستیارتي
۱۰. دھرتي پهو گنگا	”
۱۱. بیلا پهولي آدھي رات	”
۱۲. باجت آوي پول	”
۱۳. سهاگ کي گیمت	ودیاوتي سنها
۱۴. لوک - ساهتیہ کي پومکا	ڈاکٹر کرشنادیو اپا
۱۵. پارتیہ لوک - ساهتیہ	شیام پرمار
۱۶. پوجپوري لوک گیتن پر کروڻ رس	درگا شنکر پرساد
۱۷. نماڑي لوک - ساهتیہ	کرشن لال هنس
۱۸. هندي ساهتیہ کا پرهت الهاس	پنبت راهل سانکت
۱۹. سمیلن پتریکا (ماهوار)	پریاگ
۲۰. مارو پارتي (تر ماهي)	جودھپور

حاصل ڪيون، ڪن وير
ناولن ڪهاڻين پاڻ کي
سوڪس ڏني. هڪ
اهڙو ڪتاب "شطرنج جو
کيل" ڏنل آهي جنهن
۾ سنڌي راجا ڏاهر جي
ان ڏينهن کان پنهنجي
ملڪ ۽ پنهنجي پتا جو
بدلو محمد بن قاسم کان
ڇڪايو، اها سچي
ڪهاڻي دل اٿاريندڙ
آهي. هي ناٽڪ پڙهڻ
لاءِ بلڪل سکيادائڪ
آهي. ناٽڪ جي شروع
۾ شري نارائڻ ڀارتيءَ
"لوڪ ساهتيه ۾ اتهاس"
جي سري هيٺ هڪ
مضمون مهاڳ طور لکيو
آهي.

(هندستان ۱۰ آڪٽوبر ۱۹۶۱ع)

117

... S. M. ...AL
... Co-Op. ... Soc.
4, ... Cinema
Near ... Cinema
SINDHUNAGAR-421 004.

117

UTTAM S. NAGPAL
4, HIRA MOTI CO-OP. HSG. SOC.
Near Prabhat Cinema
SINDHUNAGAR-421 004.